

אגרות הנציב

הרב אהרן אייזנטל

פתח האגרות

על יקרת ערכה של ארץ הקודש למדנו מתוך משנתו של רבינו הנצי"ב זצ"ל. שמענו על תמיכתו בשוב ארץ-ישראל וכי כל ימיו שאף לעלות ולהתישב בה. אולם הצד המעשי של כמיהה זו לא בא לידי בטוי הולם עד היום. הדים אנו שומעים בספרו של בנו, הרב מאיר בר-אילן ז"ל – "מולוז'ין עד ירושלים", אולם בהיותו ספר זכרונות הוא אינו מקיף. אמנם מן המפורסמות היא שרבינו היה אחד מראשי תנועת "חובבי-ציון" אולם דעותיו והנהגתו הציבורית-מעשית בענין א"י היו נעלמות. הדבר הביא לסילוף עמדתו, כשוגג או במוזד. (מחבר הספר "מרכיצי תורה ומוסר", בתארו את דמותו של רבינו, בחר להביא מכלל האגרות רק את האגרת אשר בה מסרב רבינו להדפיס שוב את הספר "דרישת ציון" לגרצ"ה קלישר. כך גם בספר "מרא דארעא דישראל"). פירסום אגרותיו של רבינו הנצי"ב בא לתקן עיוות זה.

זכות ראשונים שמורה לר' בצלאל לנדוי שאסף את אגרותיו של רבינו, ופירסם בכתב העת "המעין" מאמר תחת הכותרת: "הנצי"ב במערכה למען ישוב א"י בקדושתה" (ניסן, תמוז תשל"ד), ושוב ב"ניב המדרשיה" תשל"ב תחת אותה כותרת מאמר המבוסס על האיגרות. אולם דא-עקא, במאמריו של לנדוי הובלט מאבקו של רבינו כנגד ההנהגה החילונית של חו"צ, ונמצאו צדדים אחרים חסרים.

היתה זו ראשיתה של תקופת הסער והפרק, ראשית המפעל של ישוב א"י וקודם הופעתה של הציונות המדינית. גדולי ישראל נזקקו להתיחס לתופעה חדשה: שיתוף עם פורקי עול תורה ומצוות במימושה של אחת ממשאות הנפש של עם ישראל בכל הדורות. על יסוד שאלה זו, המנסרת מאז ועד היום בחללה של הציבוריות הדתית, נוצרו כמעט כל הפילוגים הרעיוניים והאידיאיים במחנה הדתי. רבינו הנצי"ב התיחס לשאלה זו כמעשה ובכתב, ומשום כך יש חשיבות מרובה בחישוב עמדתו בשאלה זו, כמו בשאלות ציבוריות אחרות. במאמר מסכם, בסוף האגרות, ננסה לעמוד על דרכו של רבינו.

כשנשאל מרן הרב קוק זצ"ל ע"י הרב נריה שליט"א על תקופת לימודיו בוולוז'ין אמר: "... בנצי"ב ראו שהכל בא אצלו מתוך תורה, המדות והדעות, אהבת ישראל וחיבת-ציון, הכל בא מכפנים, ללא שום תערובת של השפעה צדדית" (שיחות הראי"ה, עמ' צ"ח). ואכן, המעיין באגרותיו של רבינו יבחין מיד בתופעה זו – כיצד כל מעשיו ומחשבותיו מכוונות מתוך התורה, שבכתב ושבע"פ, ועל ידה. פירושו לפסוקי התורה והנביאים אינם פירושים בעלמא, אלא שיטה

של השקפה על עם ישראל תורתו וארצו. משום כך כשרבינו נדרש לתופעות שונות שליוו את ההתיישבות בא"י הוא התייחס אליהן על פי הבנתו ופירושו שלו לתורה, ולא מתוך נטיה של רגש וכדו'. כך נמצא שברבות מאגרותיו הוא מזכיר מפירושו לתורה ועל פיהם קבע את תפיסתו הציבורית.

הנצי"ב חי את פירושו לתורה. אך לא רק את פירושו. התנ"ך כולו היה שזור וארוג בנשמתו. בספרו "לנתיבות ישראל" ח"ב, מספר הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל שפעם אחת סח הנצי"ב למרן הרב קוק זצ"ל: "הרב מקובנה (ר' יצחק אלחנן) עוסק הרבה ב'קצות החושן'. אני אינני יכול לעסוק כל כך הרבה בקצוה"ח כי אני מוכרח ללמוד גם פסוק ב'דברי הימים' עם רש"י. וכשהזמן איננו מספיק לי, מרוב עבודה וטרדה, הפסוק ב'דברי הימים' עם רש"י הוא קודם אצלי לקצוה"ח". יחודו זה של הנצי"ב בא לידי בטוי בולט באגרותיו. שפע הפסוקים שרבינו מצטט באגרותיו ממש מדהים. לעתים הוא חוצב מספר פסוקים הפזורים בכמה מקומות וחוזר ומהתכם לחטיבה אחת. ניכר לעין כל כי התנ"ך כולו היה חרוט על לוח לבו וכשהיה נזקק לבטוי כלשהו היו אותיותיה ותיבותיה של תורה רצות ומתגלגלות לעומתו והוא אוספן ומעבדן ביד אמן. חשבנו שמן הראוי לציין, בידנו הכהה, את המקורות של דברי קדשו.

נאמנים עלינו דברי בנו של הנצי"ב, הרב מאיר בראילן ז"ל, המעיד בספרו שרבינו כתב מאות אגרות בענין ארץ ישראל וחיבת ציון. הן לראשי חו"צ ועסקניה והן למתנגדים לרעיון ישוב א"י. אולם המכתבים כמו גם תשובותיו בעניני הלכה לא נשתמרו ברובם. יחד עם זאת נדמה כי אגרות אלו דיין כדי לשקף את תפיסותיו והליכותיו של רבינו בענין ישובה של א"י. במסגרת זו נלקטו 31 אגרות. רובן נתפרסמו ב"כתבים לתולדות חיבת ציון" בעריכת א. דריאנוב. חלק מאגרות אלו הובא גם בספרו של מזכיר התנועה משה לייב ליליינבלום, "דרך לעבור גולים", מתוך גישה ביקורתית. השתדלנו להביא גם את עיקרי טענותיו של הנ"ל ולהסביר את תפיסתו של רבינו. חלק מן האגרות שהן גם בעלות חשיבות מרובה, נדפסו בקובץ "שיבת ציון" שערך ר' א. סלוצקי. כמה מן האגרות הובאו לדפוס ע"י ר' בצלאל לנדוי בטאון "ניב המדרשה", חלקם מתוך כת"י וחלקם מתוך ספרים נדירים.

אגרת מס' 1.

הגיע לידי עלי הלבנון, וברכתי עליהם מחבת ירושלם, וראיתי רק נומר א' ב' ד', וגם זאת בשאלה לשעה כו'. שפתים יושק על מכתב הגאון מקאליש נ"י¹ על דבר ישוב ארץ ישראל תפוחי זהב וגוי².

- * אגרת זו נתפרסמה בעתון "הלבנון" הירושלמי בכסלו תרכ"ד. ("כבוד הלבנון" עמ' 73, תוספת ל"הלבנון" גליון 11. ועיין ב"המעין" ניסן תשל"ד).
- 1. המדובר במכתבים של רבני ירושלים, ובראשם הגאון רבי מאיר אויערבך מקאליש, בעל "אמרי בינה". באותה תקופה החלה התעוררות לישוב א"י. מראשי המעוררים היו הגאונים ר' צבי הירש קאלישר ור' אליהו גוטמאכר. משהעלו תוכניותיהם בפני רבני ירושלים ערך הגאון מקאליש אגרת לגר"א גוטמאכר, וחברי בית הדין של ירושלים צירפו חתימותיהם למכתב זה. המכתב הובא בעתון "הלבנון", גליון 4.
- 2. משלי כ"ה, י"א: תפוחי זהב במשכיות הכסף, דבר דבור על אופניו.

ע"ד פלפולו של הגאון מהרש"ס [מה"ר שמואל סלנט] בישוב קושית הגאון ר' יהונתן ז"ל, הן אנכי יישבתי קו' הגאון ז"ל בפשיטות, דמאן דאמר בירושלמי חלה דאכלו מצה, משום עשה דוחה לא תעשה, הוא רבי יונה, ור"י סבירא ליה בירושלמי פאה פ"א וחגיגה פ"א כרבי אושיא, דחכמים תיקנו שיעורים ולא הלכה למשה מסיני, ומיושב ממילא [דשיעורים אינם מהלכות למשה מסיני שנשתכחו בימי אבלו של משה] ועיין מ"ש בקדמת העמק אות ו' בס"ד.

באיגרתם תומכים רבני ירושלים בהצעה ליסד מושבות באה"ק, "אשריהם אם ימצאו חפץ ויפיקו רצונם בזה להוציא אדמת קדש מכור הברזל, לתת פאר לאפרה, להושיב בנים לגבולם". אלא שהם מביעים פקפוקים האם הדבר מעשי נוכח הקשיים העצומים העומדים בפני מי שרוצה להתיישב ולעבוד את האדמה. בחלק השני של מכתבם מסתייגים הרבנים מקביעתו של הרב קאלישר כי החלה תקופה "האתחלתא דגאולה". הכותבים מסתמכים בעיקר על שיטתו של הרמב"ן בפירושו לשיר השירים (ח', י"ג) שתחילת הגאולה העתידה תהיה בחזרת עשרת השבטים והרי איננו יודעים היכן הם, וממילא "ואנחנו מה להתוכח בזה, מי בא בסוד ה', ואיככה נשקול דעתנו העניה".

מסתבר שדעת הנצי"ב מסכמת לשני חלקי המכתב, שהרי כתב: תפוחי זהב וגו', והפס' מסתיים ב"דבר דבור על אופניו". יש סמוכין לכך באחת מאיגרותיו האחרונות המובאת להלן (מס' 29) בה מביע רבינו דעתו שאין מקום לקביעה על מהותו של הזמן מבחינת שלבי הגאולה. (וע"ע בהערותו של ר' בצלאל לנדוי ב"המעין" ניסן תשל"ד).

3. קדמת העמק – הקדמת הנצי"ב לפירושו על שאילתות דרב אחאי גאון.

אגרת מס' 2.

ראה ראינו, כי היה ה' את רוח עמו ישראל בכל חלקי תבל ומלואה¹ להושיב נחלות שוממות² בארץ הקדושה ולכונן שם מושבות לנדחי ישראל וקול ה' דופק³ על פתחי לבבנו לאמר: פתחו לי פתח⁴ בפעולתכם, כי הגיעה השעה אשר לא יאמר עוד על א"י עזובה⁵ ואין דורש אותה⁶, ועתה

אגרת זו "אשר כתב לבני עדתו לעוררם להשתתף בפרוטותיהם בישוב ארצנו הקדושה" נכתבה בכסלו תרמ"ו, כאשר הנצי"ב הצטרף לאגודת חובבי ציון בוולוז'ין. תלמידיו, אשר השתייכו באותה תקופה לאגודת הסתרים "נס"ציונה" לעידוד ישוב א"י (על אגודה זו – באיגרת 24) – וכנראה שהם אשר עודדוהו בכתובת האיגרת לאנשי וולוז'ין – פרסמו את האיגרת בעתונות היומית. במכתב מאוחר יותר (אגרת 3) כותב רבינו שלו ידע שאיגרתו תודפס בעתונות ותופץ אצל קוראים רבים כל כך "אז הייתי מאריך באופן אחר". האיגרת נדפסה בקובץ "שיבת ציון" בעריכת רא"י סלוצקי, ח"ב עמ' 5-6, וארשה תר"ס. נדפס מחדש בירושלים תשל"ח. (להלן – שיבת ציון).

רבינו רואה בהתעוררות הרבה לא"י יד ה' ומתוך כך הוא קורא לחזק את ידי העושים במלאכה, על אף שאין כולם יראי ה'.

1. תהילים נ', י"ב: פ"ט, י"ב.
2. עפ"י ישעיה מ"ט, ח': ואתנך לברית עם להקים ארץ להנחיל נחלות שוממות.
3. שיר השירים ה', י"ב: קול דודי דופק, פתחי לי וגו'. הדוד – כפי שהורונו חז"ל – הוא הקב"ה.
4. בשורות אלו נמצא חידוש נועז: רבינו רואה את ההתעוררות לא"י כנבואה הנמסרת לעם ישראל לעלות ולישב את א"י! במיוחד רומז לכך הבטוי "קול ה' דופק", דרש"י בשה"ש מפרש את הבטוי "קול דודי דופק" שהקב"ה משרה שכינתו על הנביאים. תפיסתו זאת הושפעה במיוחד מהעובדה שהתעוררות נראית "ככל חלקי תבל ומלואה". (עי' לקמן באיגרת 3 ובהע' 15 שם, שרבינו אומר את הדברים במפורש). ושמו רבינו

סרה מעליה קללת ה' שתהיה הארץ שוממה⁷, ובא דבר ה' בכריתת ברית לאמר: "והארץ אזכרו!"⁸.

מעתה עלינו לדעת כי מצוה וחובה על מי שהוא מאמין ביעודי הטובות והנחמות⁹ לתת יד למצוה הבאה לפנינו לעשות אגודה שתהא על אה"ק נוסדה¹⁰, וכל אחד ממנו יושיט ידו לתת לקופת החברה בכל שבוע כל אשר את לבכו¹¹, ואם כי יד עניים אנן¹², ואין בידנו לעשות בזה הענין דבר מסויים לתכלית הישוב, בכ"ז עלינו לקבץ פרוטה פרוטה ולמצא חשבון¹³ ולשלח למקום שעוסקים בבנין ביד רחבה, להודיע בזה כי רצוננו שלם להשתתף את מיסדי הישוב בארץ אבותינו ומחשבתנו תחזק פעולתם.

והננו מאמינים בהבטחת ה' לאברהם אבינו, "כי את כל ארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם. ושמתי את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה. קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה" (בראשית, י"ג). מתחלה אמר ה' אשר בראיה יקנה אותה, ואח"כ אמר שיתהלך בארץ ובוזה נתנן לו הארץ¹⁴, והראיה ע"ז כי בירושה ראשונה ע"י יהושע בן נון לא נצטוו להקדים פעולתם ולעשות ישוב הארץ טרם בואם, ובכואם מצאו הארץ מיושבת בכל טוב. אבל אחר שיהיה הגלות ויתקיים בנו: "ושמתי את זרעך כעפר הארץ"¹⁵ שהכל דשים עליהם¹⁶, ואמר ה' עוד "אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה" פירושו, שכמו שישנה שעה שאפשר למנות את עפר הארץ, היינו בימות הגשמים שעפר הארץ נעשה גושים, ככה גם זרעך ימנה, היינו בעת שהצרות מתרבות ונשאר אנוש מעט מזער –

- רומז למש"כ בפירושו על שה"ש – "רנה של תורה" – כי הדפיקה היא על לבם של גדולי ישראל, וקול דודי דופק "היינו התעוררות מן השמים להתבונן ולשום לב לתקן את המעוות וכו'. לא בכל דור זכאים לכך שתחול עליהם רוה"ק, אבל מכל מקום קול ה' דופק ומעירים". ורצה לרמוז בזה על התעוררותו שלו לענין חיבת ציון. יש למצוא סימוכין לכך גם בדבריו בפתחת איגרת 3 (ע"ש הע' 4).
4. אמר הקב"ה לישראל: פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרוניות נכנסים בו. שהש"ר ה', י"ג.
 5. עפ"י ישעיה ס"ב, ד': לא יאמר לך עוד עזובה.
 6. עפ"י ירמיה ל', י"ז: ציון היא, דורש אין לה.
 7. והיתה ארצם שממה. ויקרא כ"ו, ל"ג. והשמתי אני את הארץ ושממו עליה אויביכם היושבים בה. שם ל"ב.
 8. שם, שם, מ"ב. ובפירושו "העמק דבר" מסביר שהמדובר "בברית שנכרת בימי משה רבינו בשעה שביקש בעת רצון של י"ג מידות וכו', ונתבאר שם דהבטיחו דאע"ג שתהיה הארץ חרבה תשוב לישובה". וע"ע בפירושו לשמות ל"ד, י'.
 9. שבת לא. בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו וכו' צפית לישועה וכו'. ופרש"י: לדברי הנביאים. ובחדושי הר"ן הוסיף שהכונה "צפית לישועה" בי מ"ך, ולא אמר צפית שתבוא ישועה לישראל דמי שאינו מאמין זה אפיקורוס הוא".
 10. עפ"י עמוס ט', ר': ואגדתו על ארץ יסדה.
 11. עפ"י דברי הימים א' י"ז, ב'.
 12. בבא קמא לו ע"ב.
 13. עפ"י קהלת ז', כ"ז: אתת לאחת למצא חשבון.
 14. ב"ב ק' ע"א הלך בה לארכה ולרחבה קנה מקום הילוכו דברי רבי אליעזר. אמר רבי אלעזר מ"ט דרבי אליעזר, דכתי' קום התהלך בארץ לארכה ורחבה. ובהע"ד שם, י"ז: פעולת ההילוך עד מקום ראות עיניו ה' אות לקנין.
 15. שם, שם, ט"ז.
 16. מה עפר עשוי לדייש אף בניך עשוין דייש למלכויות. ב"ר מ"א, יב'.

בעת ההיא, קום התהלך בארץ וכו' היינו בביאה שאחר הגלות, עלינו להתהלך בארץ ולעסוק בישובה טרם נזכה בה ב"ב¹⁷. – וכמו שהיה בימי עזרא הסופר שקבץ איזה אלפים בכבל מכל סוגי בני אדם גדולי תורה ויראי ה' וגם מאותם האנשים נושאי נשים נכריות¹⁸, אשר היו מורגלים בחלול שבת¹⁹ ולא ידעו את התורה כלל, כל אלה נתקבצו והכינו ישוב הארץ בערים עד שאח"כ נתמלאה הארץ מבניה, כן עלינו להתעורר לקול רצון ה' הנשמע מקצה העולם ועד קצהו, בכל מקום אשר אחינו מפוזרים שם נדחים ונענים לעשות מה שבידנו מעט או הרבה, ובכל סוגי בני ישראל. ועל המקובצים לעלות ולהושיב את א"י ולבנותה ולנטוע בה כל עץ מאכל²⁰, ועל כלם יתקיימו דברי עזרא הסופר: "יד אלהינו על כל מבקשיו לטובה" (עזרא ח', כ"ב) והיתה ידו יתברך שמו עמנו להגדיל פעולת ישראל בכל מקום שנבקצים לזו התכלית ולהרחיב חוג מבטנו מן המצר על ישוב ארץ אבותינו וישמח לבבנו גם אנחנו²¹ פה וולאזין, כי זכינו להמנות בכלל מושיבי ומיסדי הישוב והבנין עד אשר נזכה לחזות בנעם הארץ²² ולאכול מפריה ולשבוע מטובה²³ ולשמור כל מצות ה' התלויות בארץ בשמחה, בקדושה ובטהרה²³ במהרה בימינו אמן. בחדש כסלו, תרמ"ו

נפתלי צבי יהודא ברלין.

17. וע"ע מש"כ שם בהע"ד ובהר"ד. רבינו נאיד כאן מפירושו על התורה, דשם פי' כל הפרשה על אברהם אבינו וכאן הסביר את הסיפא על תחילת הגאולה.
18. עזרא פרקים ט"ז.
19. נחמיה י"ג, ט"ו–י"ז.
20. עפ"י ויקרא י"ט, כ"ג: ונטעתם כל עץ מאכל.
21. עפ"י משלי כ"ג, ט"ו.
22. עפ"י תהילים כ"ז, ד': אחת שאלתי מאת ה' וגו' לחזות בנעם ה' וגו'. רבינו מביע כאן את ערגתו לעלות לא"י, וכידוע רצה בכל מאודו לממש שאיפתו זו, אלא שלא זכה, ראה על כך בספרו של הרב בראילן ז"ל "מוולוז'ין עד ירושלים", ח"א בפרק "בדרך לארץ ישראל".
23. מתוך ברכה מעין שלוש.

אגרת מס' 3

מכתבכם בצירוף הכתבים אשר כוננתם להחזקת הענין הנשגב ישוב א"י הכל הגיעוני לשובע רצון. בטרם אענה הנני אומר לפני מע"כ [מעלת כבודם] דברי רבותינו בבראשית רבה¹ ובמדרש רות²: "אלו היה יודע ראובן שהקב"ה מכתוב עליו 'וישמע ראובן ויצילהו מידם' בכתפו היה

- אגרת זו נשלחה לחובבי ציון בוורשה. פתיחתה מעידה כי נשלחה בשנת תרמ"ו חודשים מועטים אחר אגרת 2. נדפסה ב"שיבת ציון", ח"ב, עמ' 6–9.
- באגרת זו שוטח הנצי"ב את תפיסתו על חובת ההשתדלות בעת הזאת לישב את א"י כאשר רואים אנו שזה רצון ההשגחה. יחד עם זאת הוא משבח את אגודת "חובבי ציון" משום שנסודה בשתוף עם גדולי תורה, ועי"כ יש לקוות שההתישבות תנהל ע"פ דרך התורה.
- 1. לא מצאתי מקומו בכ"ר אך נמצא בילקוט ח"א קמ"א, ובויקרא רבה ל"ד, ח'.
- 2. רות רבה ה', ו': אילו היה יודע ראובן שהקב"ה מכתוב עליו: "וישמע ראובן ויצילהו מידם", בכתפו היה מוליכו אצל אביו. אילו היה יודע אהרן שהקב"ה מכתוב עליו: "הנה הוא יוצא לקראתך ושמח", בתופים

מוליכו אצל אביו, אילו היה יודע אהרן וכו', אילו היה יודע בועז¹ וכו'. כך אני אומר, אלו הייתי יודע שדברי הנכתבים לפני החבורה הקטנה של חובבי ציון פה וולאזין³ הצעירה בכמות, יעלו על העלים המפורזים בעולם ויגיע לעיני ראשי החבורה הק' [הקדושה] – אזי הייתי מאריך באופן אחר, אכן באמנה טרדתי ועבודתי הרבה בהישיבה הקדושה אשר בה כל רוחי וגם אין איש עמדי לשאת משאה, ע"כ [על כן] לא שמתי לב ולא פניתי עת לשלוח אצבע לדבר החבורה הקדושה של ישוב א"י אשר יש בה גדולים וטובים ממני. אמנם עתה כאשר נמשכתי להקרא "אחד מחובבי ציון" וגם הכירו אותי בענותם לשלוח אלי קבוצת הכתבים והתקנות אשר נעשו בדעת רחבה, של קבוץ אנשי מעלה, בעלי נפש סגלה, כלו אומר כבוד ויקר לכל פעולה, עתה רואה אני כי בהשגחת ה' נמשכתי⁴, אחריהם ארוצה⁵, להיות טפל וחבר למעכ"ה [למעלת כבודם הרם] נ"י. המקום ית"ש [יתברך שמו] יהיה בעזרנו ויגמור עלינו⁶.

והנה תעודת החבורה הק' שתי סגולות נעלות לה, אחת לישוב אה"ק [ארץ הקודש] ע"י אחינו עם ה', וכפלים לתושיה⁷ בזה, אחת מצדנו, כאשר אנו רואים שנות רעה בעוה"ר [בעוונותינו הרבים] וישראל מרדף בלי חשך, ולהרבה כושלי ישראל אין תקומה בארץ פזוריהם. הטוב טוב כי יש איזה מקום מוכשר לישראל אשר ינוח להם שם כמעט. אכן עוד יותר מתועלת זו רואים אנו כי כך החלה ההשגחה העליונה יתברך להושיב על ידי בניה נשמות הארץ⁸, כי הלא בימי גלות שפניא⁹ ופורטוגאל היתה השעה יותר מוכשרת מצדנו להאחז בארץ, והתוגר¹⁰ מושל הארץ פתח לפני ישראל שערי ארצו בזרועות פתוחות, ובכל זאת לא עלה על דעת גדולי ישראל וחכמיהם להאחז בארץ אבותיהם. וזוה אנו רואים כי אז לא הגיע עוד הרצון מלפניו ית' להושיב את הארץ. ועתה אם כי התועלת אלינו לא גברה כ"כ, כי מה יכולים אנחנו בהשתדלותנו להציל כושלי ישראל, אכן עלינו להתחזק בזה מצד שאנו רואים כי כך סבב בעל הסבות ית'. עלינו להשכיל כי אחר שהארץ היא נקראת על שמו ית' כלשון המקרא (מלכים ב', י"ז) "אלהי הארץ", ועיני ה' בה ביחוד¹¹, מוכן הדבר שהוא ית' חפץ בישובה, עד כי הוצרך משה רבינו להוציא מלב ישראל שלא יחשבו שמן הנמנע שיגיע חרבן הארץ ע"י עוונותיהם, וזאת הוכיח בפרשה שלמה (דברים, פ"ט): 'אל תאמר בלבבך', שלא יחשבו כי כמו שאע"ג שהרשיעו הכנענים מאד לא הורישם ה' כ"א ע"י שהושיב את ישראל, כך לא יהיו נגרשים מן הארץ להיות שממה, כי אין אומה טובה מישראל להושיבם בה, ע"ז הוכיח משה רבינו כי אין דבר שעומד בפני הדין הקשה, כמבואר הכל בבאורי "העמק דבר" שם. אכן עתה שאנו רואים שההשגחה מביאה לידי כך, עלינו לרדוף

ובמחולות היה יוצא לקראתו. אילו היה יודע בועז שהקב"ה מכתוב עליו: 'ויצבט לה קלי' עגלות מפותמות היה מאכילה.

3. הכוונה לאגרת 2.
4. ע"י באגרת 2 הערה 3 בסופה.
5. עפ"י שיר השירים א', ד': משכני, אחרך נרוצה.
6. עפ"י תהילים נ"ז, ג': אקרא... לאל גמר עלי.
7. איוב י"א, ו'.
8. עפ"י ישעיה נ"ד, ג': וערים נשמות יושיבו.
9. גלות ספרד.
10. השולטן התורכי (ע"ש תוגרמה, בראשית י', י"ג).
11. ארץ וגוי תמיד עיני ה' אלקיך בה וגו'. דברים י"א, י"ב. וע"ע בפי' הרמב"ן עה"ת ויקרא י"ח, כ"ה.

ולהשתדל בכל האפשר לקנות ולנטוע וכדבר ה' ליצחק אבינו: "שכן בארץ"¹², ודרשו בב"ר פס"ד עשה שכונה בארץ, הוי נוטע הוי זורע הוי נציב, ואע"ג שלא הרבה היה יכול יצחק לבדו להושיב את הארץ בזמנו שהיתה תחת ממשלת הכנענים והפלשתים, מכל מקום היה יקר בעיני ה' מה שיושיב יצחק, כך עלינו לדעת שיקר בעיני ה' מה שנושיב אנחנו במעשה ידינו, ואפילו תחת ממשלת התוגר¹⁰.

ואף גם זאת, אין לנו לשאול ולחקור מדוע באמת לא היתה סיעתא דשמיא בימי גלות שפניא⁹ להביאנו לידי כך, והיום הגיעה שעה לרצון זה, וכי אפשר דרא! אך הנסתרות לה' אלהינו¹³, וכמו שאין לנו לחקור מדוע עלה במחשבה להחריב ארץ עשרת השבטים בימי הושע בן אלה יותר מבימי אחאב שהרבה להרשיע מהושע, וכן גלות יהודה בימי צדקיהו ולא בימי מנשה שהרבה להרשיע ממנו, אלא הנסתרות לה' אלהינו¹⁴, כך אין לנו להחכם בזה, אך הנגלות לנו¹³ כי אחרי שנתעורר הרעיון בקרב ישראל מקצה העולם ועד קצהו, בכל מקום אשר אנחנו מפוזרים, וקול המון כקול שדי בדברו¹⁵ ע"י נביאיו, וע"כ עלינו להמשך אחרי קול דבריו זה ולבטוח בו ית' שיגמור אתרינו⁶. זו היא הסגולה האחת אשר באה ונהיתה ע"י החברה הקדושה של ישוב א"י. הסגולה השנייה היא ההתאחדות של הרבה דעות שונות למרכז אחד, אשר היא תל תלפיות לכל פזורי עם ה' הן במקומות מפוזרים הן בדעות ששונות בהליכות עולם של ישראל, וזכינו שזה הענין של ישוב הארץ הוא הבריח התכון¹⁶ המבריה את ישראל מקצה העולם ועד קצהו לדעת אחת בזה הענין. ובשעה שכל ישראל נאחדים נקראו כלם חברים, כדאיתא במסכת חגיגה דכ"ז דבשעה שכולם כאיש אחד הרי כולם חברים, אהובים וברורים¹⁷, ובקרבם אלהים ישכון וישפוט במישרים¹⁷.

הן אמת כי זה שנים רבות שנתיסדה חברה כזאת בשם "כל ישראל חברים"¹⁸ אשר בה ג"כ נתחברו אדירי עם ה' בעלי דעה כבירה, להרים קרן ישראל ולהוכיח עליהם צדקם במקומות גבוהים, תחת זרועות עולם¹⁹, וגם פעלו הרבה מאז ועד כה, אבל כאשר מתחלה נתיסדה אך ברוח אהבת לאום ישראל, ולא ברוח אהבת ה' ודתו הקדושה שהיא באמת נשמת ישראל בקיום הלאום, ע"כ החטיאו המטרה במח"כ [במחילת כבודם] הנשא, ולא צרפו לחברתם ולפעולתם דעות גדולי תורה ויראת ה', אשר אור תורתם יהי נר לרגלם להגביה בעוז פעולתם גם צורתן של ישראל

12. בראשית כ"ו, ב'.

13. דברים כ"ט, כ"ח.

14. הע"ד שם: הנסתרות לד' אלהינו. לא משום עבודה זרה בלבד בא כל זה שהרי אנו רואים שבימי אחאב ומנשה עבדו ע"ז יותר מבימי הושע וצדקיהו ומ"מ לא הגיע העונש עד אז, אלא יש בזה סתרי כוונות הנוגע לתכלית המכוון ממנו ית'.

15. עפ"י דניאל י', ו'. הנצי"ב אומר כאן דברים מפורשים – ההתעוררות של צבור גדול לשוב א"י יש לה גדר של נבואה. ועי' באגרת 2 הע' 3. וזה מחייב אליבא דהנצי"ב את כלל האומה להמשיך פעולה זו.

16. שמות ל"ו, ל"ג.

17. מתוך ברכה ראשונה בק"ש של שחרית.

17א. תהלים ע"ה, ג'.

18. חברת כ"ח נוסדה בצרפת.

19. דברים ל"ג, כ"ז. בפירושו שם מסביר הנצי"ב שבטוי זה הוא כנוי למצבם של ישראל כשהם תחת מלכויות הגוים.

המיוחדת להם אשר הוא העיקר, כמש"כ (בפ' שמות פי"ב²⁰ בהעמק דבר) בלשון ישעיה הנביא (מ"ב) "ואצרך ואתנך לברית עם לאור גויים", ואין הפי' ואצרך מלשון יצירה, שהרי כל הבריות נוצרו ביד ה', אלא הפי' "ואצרך" נתתי לך צורה מיוחדת ככתוב בפ' ויקרא פ' שמיני²¹ "ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי" ומכ"מ ואתנך גם לברית עם לאור גויים, היינו להטיב אמונתם של העמים הקדמונים שהתהוללו באילילים, וע"י ישראל הגיעו לסור מן האילילים, וזהו משמעות לברית עם, האמונה באלוה נקרא ברית איש בשם אלהיו, לאור גויים בהליכות ד"א [דרך ארץ]. והיה מכל מקום ההכרח לשמור צורת ישראל כהויתה בשמירת התורה, והנה התברה הנעלה כ"ח לא שמו לב לזה, ע"כ [על כן] העבירו צורת הרבה בחורי ישראל, אשר זהו קיומם והיותם בעולם, ועליהם קונן הנביא "תומים היינו ואין אב אמותינו כאלמנות"²², פירוש, האנשים שאינם חוששים כ"א [כי אם] לטובת מצב החומרי של ישראל, הרי הם כהאם שאינה חוששת כ"א [כי אם] לבריאות הילד ונקיותו, אבל באין אב המדריך ומעמיד את הבן על שלימותו, ושלימות ישראל היא בשמירת צורתם המיוחדת להם.

הנהגה במכילתא ר"פ בא תניא: "שלשה נביאים הם, אחד תבע כבוד האב וכבוד הבן, אחר תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, אחר תבע כבוד הבן ולא כבוד האב: ירמיהו תבע כבוד האב וכבוד הבן וכו' לכך נכפלה נבואתו וכו', אליהו תבע כבוד האב ולא כבוד הבן שנאמר קנא קנאתי וגו' ומה נאמר וכו', שאי אפשר בנבואתך, יונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב, שנית דבר עמו ולא שלישיית". ואם בנביאיו הקדושים לא הסכימה דעת המקום ב"ה לדרוש טובת ישראל לבד, מכש"כ אנחנו כשאנו מתאספים לטובתם של ישראל עלינו לאחוז בקצה המטה לשם ה' ולחוש לכבודו ורצונו ית"ש [יתברך שמו], ואז יגדל שם ה' ועזרו על ידי פעולתם.

ועתה כאשר אגודה זו על ישוב אה"ק נוסדה²³ ונתחברו לה כמה גדולי תורה, יברכם ה', יש תקוה ממנה לאחרית טובה²⁴, אשר יוסיפו להזהר בענין כאשר אור תורתם יהיה להם לאור המאיר חשכת דעת האדם, וחכמי לב וכבירי הדעת אשר בחבורה הקדושה גם המה ישכילו, כי בענין הנוגע לכלל ישראל אין הדעת נותנת לכל אחד להעמיד על דעתו, כאיש השורר בביתו²⁵. ומה רבו מעשי הנדיבים²⁵ יברכהו ה', אשר נזכר באחד ממה"ע [ממכתבי העתים], כי הזהיר ע"י עושי רצונו שיהיו האנשים אשר החיה והושיב באה"ק שומרי תורה ונוצרי מצוה. אשריו שזכה להקים ולבנות מושבות א"י לשם שמים, וע"כ נגרר גם למצוה אחרת²⁶ להעמיד תורת אלהי הארץ^{26א} ליושבי בה.

20. פס' ב'.

21. צ"ל: בספר ויקרא, פר' קדושים, פ"כ, כ"ו.

22. איכה ה', י"ג.

23. עפ"י עמוס ט', ו': ואגדתו על ארץ יסדה.

24. עפ"י ירמיה כ"ט, י"א: לתת לכם אחרית ותקוה.

25א. עפ"י אסתר א', כ"ב: להיות כל איש שורר בביתו.

25. הברון רוטשילד. לא נזכר בשמו המפורש אלא רק בכנויו זה עפ"י דרישתו להישאר בעלום שם (כ"ד לבונטין, "לארץ אבותינו", עמ' 67).

26. מצוה גוררת מצוה. אבות פ"ד, ב'.

26א. מלכים ב' י"ז, כ"ז. שם זה נתן הרמב"ן לשיטתו, העוברת כחוט השני בכל פירושו לתורה, שזכות ישיבת א"י תלויה בזכות המוסרית של יושביה.

כי עלינו לדעת אשר אפילו מצות שאינן תלויות בארץ, ואפילו מצות שכליות שדעת אנושי מכריחן רק שהמה מפורשים בדבר ה' בתורתו הקדושה, אזי אע"ג שאנו מוזהרים עליהן מכל מקום יותר אנו מוזהרים עליהן בא"י, ושכרם ועונשם שם הרבה יותר מבחו"ל, כמפורש בעשרת הדברות: "כבד את אביך וגו' למען יאריכון ימיך על האדמה"²⁷ וגו', ואין לנו מצוה שדעת אנושי מזהרת עליה יותר ממצות כבוד אב ואם, ומכ"מ [ומכל מקום] נתפרש השכר "באדמה אשר ה' נותן לנו" ומכ"ש [ומכל שכן] מצות שאין הדעת נותנת והן חקי התורה, אע"ג שאנו מוזהרים עליהן בכל מקום, מכ"מ עלינו להזהר ביותר בפלטיין של מלך מה"מ [מלכי המלכים] הקב"ה, ומשום זה התחזקו עזרא ונחמיה להבדיל את עולי הגולה מחלול ש"ק [שבת קודש] ומנשים נכריות – אשר הוזהרנו באלה גם בבבל, וככה עלינו חו"צ להזהר ולרשום בתקנת הישוב, אשר כמו שאנו משתדלים להושיב אנשים שהם מוכשרים להיות עובדי אדמת הקדש, ככה עלינו להשתדל שיהיו העולים לא"י שומרי תורה הכתובה והמסורה, בלי שום התחכמות ח"ו, ורק באמונת אומן כי דעת רבותינו רבו ונשגבו מדעתם, ואך עפ"י התלמוד וגודרי פתח החטאת אשר לפתח רובץ²⁸, אנו קיימים בעולם בתור עם בלי אבדן צורת ישראל, והיא אשרנו בגוים ככתוב במלאכי ג' "ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ", פי', לא כשאר אומות שאם אחת מהן גולה לארץ אומה גדולה וכבירה ממנה, טוב לפניה להתבולל בקרב הגוי אשר היא נטפלת לו ולא רצו, אבל לא כן עם ישראל, המה ודתם הן הנה ארץ חפץ המקיימת לאומם, וכ"ז נעשה ע"י גדרם של חכמי המשנה והתלמוד, ועפ"י אשר ישכילו חכמי החבורה הק' לפרש בתקנות באר היטב זה הפרט, ובזה יהיו נמשכים אחרי החברה הק' גדולי התורה כרו"פ [ברוסייה ופולין], אשר יודעים אשר עוד רד לבם עם אל²⁹ ותורתו הקדושה ועיניהם אל ראשיהם יביטו הן המה גדולי תורה יצ"ו [ישמרם צורם ויחזקם], ועלינו להשתדל להרבות חברתנו בכל התאמצות, ואל כביר לא ימאס³⁰ דעת המון רב להיות גומר אחריהם⁶.

עוד זאת ראיתי להציע, כי הרבה גדולי ישראל מתאוננים על אשר באיזו קהלות אשר אלופיהן ומנהלי העדה רבו ונמנו לדבר מצוה זו, עתקו וגם גברו חיל³¹ לנתק קופות הרמב"ן [רבי מאיר בעל הנס] אשר המה חיי נפשות יושבי אה"ק, או שארי קופות של צדקה, ועלינו לדעת את עצמנו שאין אנו יכולים לשפוט בדעתנו ולהכריע איזה דבר צדקה גדול מחבירו, הן אמרו חז"ל³² על דהע"ה [דוד המלך עליו השלום] שטעה במה שהאציל הרבה זהב לבנין ביהמ"ק ולא הקדים לפרנס בהם בימי הרעב ונענש ע"ז שהובא הזהב הוא לבנין בית המקדש, כי לא אל חפץ עול הוא³³, ואם דהע"ה חשב וטעה, מכש"כ שאין אנו יודעים לפלס משקל הצדקות, ומה גם כי עוד לא באנו אל המנוחה ואל הנחלה³⁴, ומאוינו עוד רחוק ממנו, ושאר צדקות קיימי עניי ונדכאי

27. שמות כ', י"ב. ע"י בהע"ד שם, ובהסכמת הנצי"ב לספר "אהבת חסד" של ה"חפץ חיים" זצ"ל – שהאריך בענין זה.

28. עפ"י בראשית ד', י"ז.

29. עפ"י הושע י"ב, א': ויהודה עוד רד עם אל.

30. איוב ל"ו, ה'.

31. איוב כ"א, ז'.

32. במדרש (מוכא ביערות דבש עמ' י"ז).

33. עפ"י תהילים ה', ה': כי לא אל חפץ רשע אתה.

34. עפ"י דברים י"ב, ט'.

לפנינו³⁵ חלילה לנו לנגוע בהם, ולא יצעקו אל ה' ומצאנו עון חלילה³⁶, ע"כ מהנכון שיזהירו מתקני סדרי החברה הקדושה באזהרה רבה שלא לנגוע בשום קופה של צדקה ח"ו, ובוה ירצו דעת כמה גדולי תורה דחזו בישות בצדקה גדולה זו, ועתה יחזו ישרות גם המה ורחבה חברתנו ונסכה למעלה.

אחר כל זה, בתפלה ותחנה אבקש מלפני ה' אלהי ישראל³⁷ ואלהי הארץ³⁸, כי ידריכנו על במת ההצלחה, וחברה קדושה הזאת תוסיף תת כחה עד אשר נוכה לעמוד ברוחה. כה דברי אחד אחוז בחברה הקדושה והגבוהה, העמוס בעבודה רבה

נפתלי צבי יהודא ברלין.

35. ראש השנה ו' ע"א.
36. עפ"י שמות כ"ב, כ"ז.
37. בראשית ל"ג, כ"ג, ועוד.
38. בראשית כ"ד, ג'. מלכים ב' י"ז, כ"ז.

אגרת מס' 4.

ב"ה, א' ג' מנ"א [מנחם-אב] תרמ"ז, וולאזין.

כבוד החכם ונכבד רב פעלים¹ איש נלבב להגביר חיילים כ"ש [כבוד שמו] מ' ל. פינסקר נ"י גבאי ראשון^{א1} ונכבד באגודה, אשר לישוב ארצנו נוסדה². חפץ ה' יצליחנו לשמרה ולעבדה^{א2}, ונפיק רצון מה' להרים קרן כבודה. מכתב מע"כ [מעלת כבודו] מדרוזגניק הגיעני, אשר בו הודיעני כי נכבדתי בעיני האסיפה הנאה להם ונאה לעולם⁴, לקרא אותי בשם גבאי לפעלת צדקה לארץ החיים⁵, ולא מהרתי להשיב תודה למעלת ראש המדברים⁶ ולכל בעלי האסיפה אהובים וברורים⁷, באשר הוסיף מעלתו להודיע כי יגיעני פרוטוקאל מן האסיפה, ודבר זה הי' נחוץ לי לדעת את אשר נטל ע"ש [על שם] גבאות ולבחון אם אוכל למלאות את אשר לפני.

* נדפס ב"כתבים לתולדות חיבת ציון" בעריכת א. דרויאנוב, כרך ב', מס' 619. (להלן "כתבים").
בז' תמוז תרמ"ז נתכנסה בעיירה דרוזגניק ועידה כללית של חו"צ ברוסיה. אחת מהחלטות הועידה היתה מנויו של הנצי"ב ל"גבאי יועץ" יחד עם הגר"ש מוהליבר והגר"ד יהונתן עליאשברג. פינסקר הודיע על כך לנצי"ב ואגרת זו היא מענה לאגרתו של פינסקר.

1. שמואל ב' כ"ג, כ'.
- א1. פינסקר היה באותה תקופה ראש אגודת חו"צ, "גבאי פועל".
2. עפ"י עמוס ט', ו': ואגדתו על ארץ יסדה.
- א2. עפ"י בראשית ב', ט"ז.
3. עפ"י משלי ח', ל"ה. י"ח, כ"ב.
4. עפ"י אבות פ"ו, ח': ... נאה לצדיקים ונאה לעולם וכו'.
5. יחזקאל כ"ו, כ': ונתתי צבי בארץ חיים, ובת"י שם. ועוד.
6. שבת לא, ע"ב.
7. מתוך ברכות ק"ש בתפילת שחרית.

אמש הגיעני מאדעסא הפרוטוקאל מהנעשה בקרב החדשים הבאים לחקור בענין הנשגב הזה, והנני רואה בה כי נבחרתי להיות גבאי יועץ יחד עם חברים חמשה אשר נקראו בשם, ונתפרש כי מעכ"ה [מעלת כבודו הרם] המשקיע פעלו וחילו בענין הישוב יתיעץ עמנו בענין הראוי לחכם לשמוע בעצת חבריו, וה' יהי' גומר אחרינו.⁸

עוד זאת נתבאר, כי הגבאים היועצים והגבאים הנכבדים יחד את מע"כ יתאספו בכל שנה לברר את הנעשה ולהתיעץ על העתיד. והנה אם כי באמת הנני עמוס בעבודה, בכ"ז כל עוד אשר יהי' בידי למלאות חובתי זו לא אחדול למען חובת הארץ, ואם לא אוכל אזי אמלא יד בני הגאון מ' חיים ברלין נ"י לעמוד במקומי.

מבוקשי ממע"כ נ"י אשר יצוה על אחד מהסופרים להודיעני מכל אשר רכשנו בישוב הארץ מאז נתייסדה החברה, לבד אשר זכה הנדיב⁹ הנעלה ה' יברכהו לעד, כי עוד לא הגיעני פרוטוקאל מהגאון מ' יהונתן עליאשבערג נ"י ממארימפאל ולא ידעתי פרטי הדברים.

והנני תפלה שיקוים ע"י [על ידינו] מקרא שכתוב ב"ס [בספר] זכרי' י"ב¹⁰ והושיע ה' את אהלי יהודה בראשונה, ויוסיף ה' לזכותינו לעלות לציון ברנה¹¹ לעבדו שכם אחד¹² ולרעות צדק ואמונה¹³ ולשמור מצותיו ברוח נכונה¹⁴ כנפש העמוס בעבודה

מכבוד

נפתלי צביהורא¹⁵ ברלין.

8. עפ"י תהילים נ"ז, ג': אקרא... לאל גֹמֵר עלי.

9. הברון רוטשילד.

10. פס' ז'.

11. עפ"י ישעיה ל"ה, י': ובאו ציון ברנה.

12. צפניה ג', ט'.

13. עפ"י תהילים ל"ז, ג': ... שכן ארץ ורעה אמונה.

14. עפ"י תהילים נ"א, י"ב: ורוח נכון חדש בקרבי.

15. כך היה הנצי"ב חותם: צביהורא - שני השמות מצורפים יחד.

אגרת מס' 5.

כבוד ידידנו הרב הגאון המפורסם וכו'

האב"ד בק"ק...

כאשר בלי ספק יאבה גם כת"ר לקחת חלק בהמצוה הרבה והעצומה תמיכת הקאלאניות אשר

המדובר בקול-קורא הראשון של הגבאים החדשים של חו"צ להצבת קערות בערב יום הכיפורים, בבתי הכנסת, לתמיכה בישובים החדשים בא"י. נדפס בהמליץ, י"ח אלול תרמ"ז. כתבים ח"ב, 659. דרויאנוב מעיר כי הנצי"ב חשד שחו"צ בליבוי - ששימשה כמרכז לאיסוף כספים ע"י "קערות" בביהכנ"ס - זייפו את הקול-קורא ושינו את הנוסח. ד"ר פינסקר ענה במכתב לנצי"ב כי נראה שלא היה כאן זיוף, אולם י. ריבקינד במחברתו "אגרת ציון" מספר ששמע מפי עד-מעשה ש"כמדומה לו שבני ליבוי נטלו רשות לעצמם לשנות קצת את נוסח המכתב שחתמו עליו הרבנים".

נתיסדו באה"ק [בארץ הקודש], וע"כ [ועל כן] יאבה נא לצוות להכריז בעירו שיתן כל אחד ואחד נדבת לבו בעוה"כ הבע"ל [בערב יום הכיפורים הבא עלינו לטובה] לטובת הקאלאניות הנ"ל, והקול"קורא המוסגר בזה¹ יצוה להדביקו על כותלי ביהמ"ד וביהכ"נ [בית המדרש ובית הכנסת] בעירו.

הכסף הנקבץ ישלחו לאחד מחמשת המקומות הללו, היינו או לאדעססא ליד הד"ר ל. פינסקער, או לביאליסטאק ליד הרב הגביר מהו' אהרן יהושע שפירא, או לוילנא ליד הרב החכם המפורסם מהו' שמואל יוסף פין, או לליבויה ליד הרב הגביר מהו' יוסף זאקהיים, או למוסקוויא ליד הרב הגביר מהו' מאיר פריידענבערג. ובעת שלוח הכסף ייטב להודיע להד"ר ל. פינסקער באדעססא, כן לאחד מאתנו הח"מ [החתומים מטה], את סכום הכסף הנשלח ולאיוזה מקום נשלח. מה מאד ראוי ונכון שכל אחד מהרבנים הגאונים יחיו ידרשו בשבת תשובה הבע"ל ממעלת הרעיון הנשגב הזה ולעוררם לקום על נדיבות. ובזכות זה ירים ד' קרן עירו להצליחם מעלה, כוח"ט [כתיבה וחתמה טובה] בעושר וכבוד סלה כנפשו וכנפש ידידיו

נפתלי צביהודא ברלין מוולאזין
שמואל בהרב מוהר"ל מאהליווער
מרדכי בהרב מוהר"י זלה"ה עליאשברג.

1. המכתב הנדפס כאן נשלח בצירוף הכרוז דלהלן:
לאחינו היקרים והנכבדים, דורשי שלום ציון ומצפים לבנינה במקומותיהם למושבותיכם, רב שלום. זכרו את ה' מרחוק, וירושלים תעלה על לבכם, ובערב יום צום קדוש הבא לקראתנו לשלום השתדלו להעמיד קערות בבתי כנסיות ובשאר בתי תפלה, ולאסוף כסף למשען אחינו העובדים על הררי ציון וישובה של ארץ קדשנו. בטוחים אנו כי אחב"י [אחינו בני ישראל] לא יקפצו ידיהם מלבוא לעזרת הרעיון הקדוש הזה ומכחם ישתדלו לבני המקלט האחד לאניתנו הסוערה.
כרוז זה הודבק על כותלי בתי הכנסיות ובתי המדרשות, כבקשת הגאונים.

אגרת מס' 6.

ב"ה א' י"ד תשרי בשנת בר"ך תהי"ה, תרמ"ח
ברכת המועד ומשוש חג ה' לכבוד ידיד ה' ועמו, הרב הג' [הגאון] חריף ובקי, אור הברקי, כש"ת [כבוד שם תפארתו] מ' אלעזר¹ נר"ו [נטריה רחמנא ופרקיה] אב"ד דק' לוצין, וישאו ברכה לרגלו יושבי בצלו², ראשי האגודה על ישוב הארץ נוסדה³, חבור הנאה להם ונאה לעולם⁴,

- "נשלח לאגודת חובבי ציון" בלוצין. יש חשיבות באיגרת זו "שכן היא נכתבה כשלושה חדשים לאחר בחירתו של הנצי"ב ל"גבאי יועץ" לתנועת חו"צ. מתוכה אנו למדים שהצטרפותו לאגודה היתה ע"מ שיוכל להטביע צביון דתי יותר על ההתישבות בא"י. פורסם ב"המגיד".
- 1. הרב אליעזר דון"יחייא. ע"י במכתבו בדבר ישוב א"י שפורסם ע"י הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל ב"לנתיבות ישראל", ח"ב עמ' קס"ח.
- 2. עפ"י הושע י"ד, ח': ישבו יושבי בצלו, יחיו דגן ויפרחו כגפן.
- 3. עפ"י עמוס ט', ו': ואגדתו על ארץ יסדה.

אהובים וברורים⁵, נכבדי הקהילה הק' כולם, ה' עליהם יחיו דגן בישראל ויפרח כגפן² חסדי אל. מכתבם מן ד' חודש זה הגיעני תמול בש"ק [בשבת קודש] ונתוסף לו עונג הנפש לראות כי בעלי הקהילה הק' משתדלים במצוה החביבה על הקב"ה אלקי הארץ⁶ להושיבה, לולא עונותינו גרמו תגבורת מזה"ד [מידת הדין] להיות הארץ שוממה נגד רצונו ית' כאשר הראיתי לדעת בביאורי עה"ת [על התורה] דברים, ט', ממקרא ד' והלאה⁷ ול"ב כ"ג⁸ ועכשיו שרואים אנו כי החל ה' להראות השגחתו ית' להושיבה, א"כ עלינו לרוץ אחרי רצונו ית'⁹, והננו מצווים ע"ז [על זה] כמו שנצטוו יצחק אבינו במאמר ה' אליו, שכן בארץ¹⁰, ופירשו חז"ל במ"ר [במדרש רבה]¹¹ עשה שכונה בארץ, הוי נוטע, הוי זורע, הוי נציב, אע"ג שהיה הארץ בידי הכנענים והפלשתים, כן אנו מצווים גם לעת כזאת. אכן ידעתי כי רבו המפריעים הענין, וגם יש בהם גדולי ישראל יצ"ו [ישמרם צורם ויחזקם], ויש טעמים להם, שאין ראוי להשמיע, אמנם יש טעם נכון כאשר רואים שהענין בכלל מתהלך ומתנהג ע"י אנשים שאין מהם תקוה שיוציאו מידם מתוקן כ"צ [כל צרכו], ואני ידעתי מזה, וגם הנני חושש לדבר, בכ"ז [בכל זאת] חשבתי כי טוב לעשות מצוה שלא כהוגן, משלא לעשות כלל, וכדאיתא במנחות דמ"ח אומרים עמוד וחטא בשביל שתזכה באתו ענין. ע"כ, כאשר הפצירו בי בעלי האספה בדווגעניק לקבל עלי שם גבאי, יחד עם הגאב"ד מביאליסטאק¹² והגאב"ד דק' בויסק¹³, האף כי ידעתי שאיני הגון למשא זו, כי הנני עמוס בעבודת הישיבה הק' חי רוחי, בכ"ז נעניתי לדבר, בחשבי אולי ימצא ידי לתקן בענין, ובעת נתחברתי לישיב יחד את שני הגבאים הגאונים הנ"ל, אמרתי כפה מלא כי אם לא יעלה בידינו להנהיג הליכות הענין על דעתנו, אין לי להושיט אצבע בזה, והנה עוד לא הגיעה שעת הכושר לזה, זהו תמצית הענין המקודש לזו.

ועתה ע"ד [על דבר] שאלת מעכ"ה [מעלת כבודו הרם] נ"י, ידעו כי הר' שפ"ר¹⁴ בווארשא

4. עפ"י אבות פ"ו, ח': ... נאה לצדיקים ונאה לעולם וכו'.
5. מתוך ברכות ק"ש שבתפילת שחרית.
6. מלכים ב' י"ז, כ"ז. תואר זה משמש יסוד לרמב"ן בהבלטת קדושתה של א"י. עי' בדרשותיו לקהלת ור"ה, ובפירושו לתורה – במיוחד לויקרא י"ח, כ"ה.
7. הנצי"ב מבאר שהיה מקום למחשבה שהקב"ה חפץ כ"כ בישוב א"י עד שהיה מוכן להניח לז' אומות להישאר בה – למרות שנתמלאה סאתם – עד שמצא את עם ישראל זכאי לפניו. מחשבה זו עלולה היתה להביא את עם ישראל לחטאים רבים כי ללא ספק אין אומה טובה הימנה והקב"ה הרי אינו חפץ בחורבן א"י. כדי להוציא טעות זו מלבם באה דרשתו של משה (פ"ט): שמע ישראל אתה עובר היום את הירדן וכו'. עכ"פ יש מקום ללמוד עד כמה היות הארץ שוממה היא כנגד רצונו ית'.
8. וכתב שם: מלבד שנענשו בקללת הארץ בשביל עבודה זרה, עוד נענשו על חרבן הארץ שגרמו בעונותיהם והקב"ה רוצה בישובה ועונש עבירה עבירה.
9. שיר השירים א', ד': משכני, אחריך נרוצה. ובמצודת דוד שם: משך אותי אליך משיכה מועטת ואני ארוץ אחריך במהירות רבה.
10. בראשית כ"ו, ב'.
11. ב"ר פס"ד ג'.
12. הג"ר שמואל מוהליבר.
13. הג"ר מרדכי עליאשברג. שלושת הגאונים נתמנו כ"גבאים יועצים" להנהגת האגודה. באותה אסיפה נבחר גם הג"ר יצחק אלחנן מקובנה – אשר נחשב בתקופתו לפוסק הדור – כ"גבאי נכבד", אלא שזה היה מנוי של כבוד בלבד משום שחולשתו הפיסית מנעה ממנו להשתתף באופן פעיל בפעילות חו"צ (כתבים, ח"ב, 609).
14. הסופר שאול פנחס רבינוביץ.

התנהג עם מעות ישוב א"י שלא כהוגן, ע"כ בטל המרכז בווארשא, ועתה המרכז באדעסא ביד הד"ר פינסקער וסופרו הוא לילינבלום הידוע¹⁵, ומסופק אני בהנהגתם¹⁶. הגאב"ד מביאליסטוק אמר לי שנדבר באספה בדרוזגעניק, אשר סך מסוים יהא נשלח לפאריז ליד הד"ר ארלאנגער, והוא יעשה מהם עפ"י הועד ביפו, שרואים את הנדרש, בכ"ז [בכל זאת] עצתי שיכתבו בתומם לאדעסא להד"ר פינסקר, בשאלה לאן ישלחו המקובץ, ובקשה להודיעם מה יעשו באותו שעה עם המקובץ, ובל"ס [ובלי ספק] יקבלו תשובה מסופרו ל"ב [לילינבלום], ואולי ישכילו לכתוב כי רצון החבורה שיהי נעשה ע"ד [על דעת] הגבאים הרבנים שי¹⁷, ויחזו מישרים תשובתם, וה' יזכנו לראות בטוב אהלי יהודה, ומשם נעלה לירושלם תוב"ב.

כנפש העמוס בעבודה

נפתלי צבי-הודא ברלין.

15. ידוע במגמותיו האנטי-דתיות. מענין שההצעה לבחור בנצי"ב כגבאי יועץ באה מצדו של לילינבלום מתוך כוונה למשוך את החוגים החרדים לתנועת חובבי-ציון. כך הוא מספר בספרו "דרך לעבור גולים" עמ' 85. אך לאחמ"כ תקף את הנצי"ב בחריפות, בספרו.
16. הנצי"ב הביע לא אחת את תמיהתו על שבראש הנהגת חו"צ עומדים אנשים שהשקפת עולמם חילונית.
17. הנצי"ב מבקש להגביר את השפעתם של הרבנים שבראש הנהגת התנועה, ומשום כך ביקש מאנשי לוצין שיכתבו לראשי האגודה שהכסף יחולק ע"ד הרבנים הגבאים.

אגרת מס' 7.

ב"ה ב' ששי לח' מ"ח [מר-חשון] שנת תרחם. וולאזין.

כבוד החכם המפואר איש נלבב לעשות טוב לעמו ולארץ הקדושה המפורסם כש"ת [כבוד שם תפארתו] מ' ל. פינסקער נ"י יהי' ה' עמו להושיב הארץ הקדושה השוממה, ומשכורתו תהי שלמה מעם ה' הזוכר ברית הארץ¹ להקימה. מכתביו מן ח"י תשרי ומן כ"ט תשרי הגיעוני. וטרם אענה² על שאלותיו של מע"כ [מעלת כבודו] נ"י וכראוי להשיב מפני הכבוד³, הנני מודיע למע"כ את הידוע כי עבודתי תמה ורבה בישיבה הק', אבן הראשה² להחזקת התלמוד הק' ברו"פ [רוסיה ופולין], ואיני מופנה למצוה

* אגרת לד"ר פינסקר. כתבים, ח"ב, 679.

לאחר בחירת הנצי"ב כגבאי יועץ שלח לו ד"ר פינסקר מכתב והתייעץ עמו בדבר רכישת קרקעות בא"י. בתשובתו זו בולטת העובדה שעיקר דאגתו של רבינו היתה לחזק את המצב הדתי במושבות חו"צ. מלבד עצם הענין קיוה על ידי כך לחזק את התמיכה הציבוריות בחו"צ ומתוך כך תצא נשכרת גם הבחינה הכלכלית.

1. ויקרא כ"ו, מ"ב: ... ואף את בריתי אברהם אזכר והארץ אזכור. ובשמות ל"ד, י': הנה אנכי כרת ברית וגו'. ובהעמק דבר שם.

א1. עפ"י תהילים קי"ט, ס"ז. העמידני על כך הרב עוזי קלכהיים שליט"א.

ב1. עפ"י ברכות יג. שמשיב לאדם נכבד ששואל לשלמו באמצע ק"ש.

2. עפ"י זכריה ד', ז': והוציא את האבן הראשה.

אחרת אשר אפשר להתקיים ביד אחרים³. ואחר שכן הוא לא הי' ראוי לפני לקבל משא הגבאות במצוה רבה זו של ישוב אה"ק⁴, וחלילה להיות מתרפה בעסק גבאות ולהיות נקרא בזה חבר לאיש משחית⁵. אך באשר במדה זו שהמצוה היא יקרה בעיני, במדה זו ראיתי וידעתי כי רפו ידי העוסקים בזה עפ"י [על פי] שהיא מרופה בעיני גדולי ושלמי אמוני ישראל במדינת ליטא וזאמוט, לקול השמועה אשר אחינו המתיישבים באה"ק [בארץ הקודש] אינם שומרים את השבת ולא מצות הארץ, אשר ע"ז [על זה] גלינו מארצנו⁶, ובזה תלוי גשמי הארץ אשר עיני ה' בה מראשית השנה עד אחרית השנה⁷. ע"כ אמרה נפשי אולי בקראי שמי על הגבאות שנתפרסם עפ"י קול הקורא יתנו אומן בלבכם כי יתוקן הדבר בעזר ה'י⁸, וכך פירשתי שיחתי בהיותי בוויילנא בחברת חברי הגבאים הגאונים יצ"ו [ישמרם צורם ויחזקם] ובחברת ידידנו הרב החכם ר' שמואל יוסף פיין נ"י ושאר ח"ק [חבורה קדושה] זו, כי אם לא יתוקן זה הדבר אין לי לשלוח אצבע בזה, ומה גם להפריע איזה שעות מעבודת הישיבה הק' חיי רוחי, אלקים יכוננה עד עולם⁸.

והנה פרשת קול הקורא, אשר יצא מאתנו הגבאים, עשה פירות ב"ה, והגיעני ידיעות מהרבה קהלות ק' [קדושות], כי עשו וגם שלחו למע"כ נ"י כסף הקערות. אכן כי ידעתי כי עוד בכמה קהלות ק' היו הרבנים מפריעים אותם, ועוד מאיזה מקומות כתבו אלי דברי רתת⁹ ותרעומות. ובכ"ז לע"ע [לעת עתה] איני שם לב לדבריהם בהאמיני כי ישימו לב מעכ"ה [מעלת כבודו הרם] וחבריו היקרים נ"י לדברינו, אשר כמו שקידתם העצומה לישוב הקלוניות בחומר העבודה הנאותה ככה ראוי ומוכרח להעמיד על יושבי קולוניות שת"ו [שתבננה ותכוננה] איש מושל ביראת אלקים¹⁰ וגדול בתורה, שיהא בכח השגחתו על עובדי האדמה שיעשו כפי התורה והמצוה, ואם לא יטו אוזן ישאו עונש הראוי, כמו באם שלא ישמרו עבודת האדמה המסורה להמשגיח ע"ז, כי שמירת המצוה באה"ק היא חיי היושבים בה¹¹. ואם יסכים מעכ"ה וחבריו שי' לדברינו, אזי נראה ישר ונוכח להרים את הרב ר' נפתלי הערץ נ"י מביאלוסטאק אשר הוא רב כעת כיפו,

3. מועד קטן ט' ע"ב.

4. ישיבת א"י שקולה כנגד כל המצוות שבתורה. ספרי, ראה, פ'.

5. משלי כ"ח, כ"ד.

6. בעוון... והשמטת שמיטין ויובלות גלות בא לעולם. שבת לג.

7. דברים י"א, י"ב. וביאר שם בהע"ד: ... בטבע המדינה (שאר המדינות) להיות גשם בעתו, משא"כ א"י ה' אלהינו דורש אותה, אינו נותן גשמים אלא עפ"י חקירה לפי המעשים.

8. ב"ב מרחשון עונה פינסקר לנצי"ב על מכתבו זה (כתבים 686). ובין היתר הוא כותב: "מראש ידענו כי כבודו גאונו טרוד במצוה רבה החזקת תלמוד תורתנו שהיא אכן אבן פנה לכל המצות, וע"ז שמנו עינינו לבחור ככבוד גאונו למען יראו אחינו שלומי אמוני ישראל כי גדולי עמנו באמת ככבוד גאונו, המקדישים כל ימיהם לתורה הקדושה, עוסקים גם במצות ישוב הארץ ששקולה כל המצות". ועוד הוא מוסיף וכותב: "לפי דעתי לא השמועה האומרת על אחינו המתיישבים באה"ק שאינם שומרים את תורתנו הקדושה היא הסיבה העיקרית למה שרוב אחינו לדאבון לב עומדים מנגד להדבר הקדוש הזה. הן חו"צ תומכים זה כארבע שנים שלש קולוניות פתח תקוה, יסוד המעלה וגדרה. על פתח תקוה ויסוד המעלה שהם הרבים לא נועז מעולם שום איש להגיד שאינם שומרים חלילה את תורתנו הקדושה, ואף על פי כן לא עלה על לב איש מהחרדים מתנגדינו לשלוח נדבותיהם ביחוד בעד פ"ת ויסוד המעלה".

8. תהילים פ"ו, ה'.

9. עפ"י הושע י"ג, א': כדבר אפרים רתת.

10. שמואל ב', כ"ג, ג'.

11. עי' במשנת הנצי"ב בפרק "ישיבת ארץ-ישראל".

שיהא מבעלי הועד המטכסים עצה בדבר צרכי הישוב יחד עם הרב החכם רי"מ פינס נ"י, והוא הרב ר' הערץ נ"י יקבל עליו משרה זו של ההשגחה, שישע לפרקים אל הקולוניות שלנו ולראות בעין יפה כידי ה' הטובה עליו, ואם יהי נצרך לקבוע לו שכר ע"ז לא יבצר ממנו ח"ו. ואם יתוקן זה הענין אזי יש תקוה כי יתרבו דורשי מקומות אשר כבר מקובץ בידם סך הגון ואינם שולחים עד אשר יבורר בידם כי צדקה וטוב המה עושים.

ועתה הנני להשיב דבר על לפני מכתבי מעכ"ה נ"י. ראשית עלינו לאשר חילו של מעכ"ה אשר משים עינו ולב¹² להושיב ערים נשמות¹³ בארצנו ושוקד על הדבר¹⁴ ומרבה עצה ותבונה להתחבר את אחינו יושבי צרפת בעלי הון וחרוצים בפעולתם, ולע"ע עלינו לקוות שיתאחדו עמנו בסדרי ההנהגה ולא יהיו לנו לרועץ, ואז נהי' יחד לחבור נאה לנו ונאה לעולם^{14א}, ואל כביר¹⁵ ישים השגחתו לטובה ויהי גומר¹⁶ עלינו להגדיל ולהרחיב הישוב.

וע"ד אשר ראו לקנות חלקת האדמה אשר אחזו בה בעלי האחויות ברוסיה אשר אצל פתח תקוה ואח"כ יושיבו שמה משפחות בעלי הון עד שיש להם שמונת אלפים מארק, לא אבוש להגיד כי איני יודע לחוות בזה דבר, ואם הוא דבר ישר בעיני מע"כ אשר זכה להיות המוציא ומביא¹⁷ בזה תישר גם בעיניי. ומי המה בעלי האחויות פה ברוסלאנד לא ידעתי ואין לי להשתדל ולהשיאם שימכרו את חלקם בארץ בעד שבע מאות פראנק.

גם אשר רחש לבבם¹⁸ לקנות מקום שם הי' העיר קדש נפתלי או גוש חלב יהי ה' עמם. ובזה רואה אנכי להעיר, לשום לב לדברי אנשי ירו' תוב"ב [ירושלים תבנה ותכונן במהרה בימינו], המציעים להושיב אותם במחיר שלש מאות מארק, והמה יעבדו את הארץ בכל כחם¹⁹. אולי באמת

12. עפ"י דה"י ב' ד', ט"ז: והיו עיני ולבי שם כל הימים.

13. עפ"י ישעיה נ"ד, ג': וערים נשמות יושיבו.

14. עפ"י ירמיה א', י"ב: כי שוקד אני על דברי לעשותו.

14א. עפ"י אבות פ"ו, ח': ... נאה לצדיקים ונאה לעולם וכו'.

15. איוב ל"ז, ה': הן אל כביר לא ימאס.

16. עפ"י תהילים נ"ז, ג': אקרא ... לאל גמר עלי.

17. עפ"י דה"י א', י"א, ב': אתה המוציא והמביא את ישראל.

18. עפ"י תהילים מ"ה, ב': רחש לבי דבר טוב.

19. בירושלים נוסדה חברת "שלום ירושלים" לכוונן מושבות ולהרחיב בישוב בא"י. במכתבם (מובא ב"אגרות

ציון" אוסף אגרות ע"י יצחק ריבקינד. הודפסו ב"ספר שמואל" לזכרו של הגר"ש מוהליבר, עמ' עה. להלן – ריבקינד. אין תאריך על המכתב אך מתוך מכתבם ומכתב הנצי"ב אנו למדים שנשלח באותה תקופה) אל הנצי"ב כותבים הם: "ממרום הר ציון וכו' נפיל את תחינתינו ובקשתינו לפני הדר גאון עזרו, הנה אנחנו אלה פה בני ציון וירושלים אשר מאז אינו אנחנו ואבותינו לשכון כבוד בארצינו, לא על החלוקה שמנו מבטחינו, ותמיד נכספה וגם כלתה נפשינו לשבת על אדמתינו ולהנות מיגיע כפינו וכו'. לזאת באנו וכו' ולהציע לפניו את שאלתנו ובקשתינו, כי אנחנו החברה 'שלום ירושלים', מאה משפחות תמימים ונאמנים מוכנים אנחנו שיתן כ"א מאתנו את שארית כוחו ערך שלש מאות פראנק ע"י כל חברה או נדיב אשר יואיל בטובו וכו' להושיבנו על אדמתנו, לתת לנו נחלת שדה וכו' ובית ורפת-בקר וכלי מחרשה וכו'".

מכתב כזה נשלח גם לפינסקר, והוא השיב לנצי"ב: "העצה הזאת טובה וישרה, עם כל חפצי להושיע להם, אין לנו אדמה חפשית בא"י וכל מה שהיה לנו נתחלק כבר לקולוניסטים". אמנם בד' שבט כתב פינסקר שא"א למלא חפצם של אנשי ירושלים כיון ש"נותני הכספים בחו"ל עבור חו"צ הם אלו שיש להם קרובים ומודעים מבין הקולוניסטים, אולם אם נפור את כספנו בעד יושבי הארץ הקדושה מאז, כי אז יחדלו רוב הנותנים לתת" (שם, עמ' צ"ז).

הצדקה להם לבקש ממנו, באשר מורגלים המה עם הערביים ולשונם. וגם בזה ישאר חלקם בדמי חלוקה ורוח כמעט לאחינו המדוכאים ביותר ונמקים בירו' טוב"ב. אך על בעלי הועד שביפו להשגיח ולחקור אם באמת המה מבקשים עבודת הארץ, ויהיו נשמעים אלינו.

אשר דרש מעכ"ה נ"י ע"ד [על דבר] התמנות את הרב החכם רי"מ פינס נ"י להיות סופר לחו"צ [חובבי-ציון] ויושב ביפו מקום הועד דעתי הדלה מסכמת לזה, כי ידענו אותו לחכם וסופר ויודע לענות דבר בעתו ובעטו על אפניו וגם יודע רחשי לב אחינו ברוסלאנד וגם דעות שונות אחינו בצרפת, וחכמתו תכון להשוות הדעות בעזר ה'.

בדבר הקמת הר' כץ מילידי ק' אדעסא וגמר לימודו בכלכלת עבודת האדמה בארץ צרפת, הן לא ידענו את האיש ואת שיחו, ואם הוא ישר הולך גם את אלקים גם את אנשים, ולא יהא למפגע למי אשר יבא ויורה בהלכות הארץ עפ"י התורה. ואחרי אשר יעמדו על דרכיו אם המה מאושרים כשר הדבר למנותו על איזה עת עד שילמדו אחינו יושבי הארץ עבודה זו. וימים יודיעו לנו מה משפט הנער אלינו²⁰.

בדבר בקשת ח"ק "עזרת ישראל" בצפת²¹, מה אוכל להגיד יושר בדבר הסמוי מעינינו^{21א}. לא אכחד ממע"כ נ"י כי שמועותיו של ה"ר רוקח העומד בראשה של הח"ק לא טוב המה, ובתר רישא גופא אויל²² וצריך בדיקה. ואני מבחין. וה' יורנו וישמרנו מאנשים שאינם מהוגנים. והוא ית' שמו ויתעלה, החפץ למען צדקו²³ להושיב את הארץ וגבולה, הוא יברך את הנדיב ואנשיו הכשרים וחפצים בשלומה וכל המסייעים וקוראים נדבות הגונות לזה יזכו לחון את הארץ וימצאו חיים צדקה וכבוד²⁴.

אקוה לקבל מכתב מעכ"ה נ"י מלא דבר, לשמח את לבב יראי ה', אשר אוכל להשיב דבר לאשורו, וה' יהא בעזרו ויאיר דברו של מע"כ נ"י ועיני הבוטחים בדעתו הישרה וישמח לבי גם אני²⁵ העמוס בעבודה רבה

נפתלי צביהודא ברלין.

20. שופטים י"ג, י"ב.

21. דרויאנוב (עורך הכתבים) מעיר שזו פליטת קולמוס, וצ"ל: ביפו.

21א. עפ"י תענית ח' ע"ב דבר הסמוי מן העין.

22. עירובין מא' ע"א.

23. ישעיה מ"ב, כ"א.

24. משלי כ"א, כ"א.

25. משלי, כ"ג, ט"ו.

אגרת מס' 8.

ב"ה ה' ר"ח כסלו תרח"ם לפ"ק.

אגרת לד"ר פינסקר. כתבים, ח"ב 699.

באגרת זו מציע הנצי"ב מספר הצעות לתיקון המצב הדתי במושבות חו"צ. ראוי לשים לב להצעתו להחזיר את בני גדרה - הביל"ויים - לחו"ל ולהושיב במקומם מבני ירושלים.

כבוד החכם ונכבד דורש טוב¹ הארץ הק' רב פעלים^{1*} להושיב נשמותה² כ"ש
[כבוד שמו] ד"ר פינסקער נ"י.

בשבוע העברה כתבתי למע"כ [למעלת כבודו] מווילנא² *. עתה באתי לכייתי ומצאתי מכתבו
מזן י"ט מ"ח [מרחשון]. ומוכרח אנכי לכפול דברי על יושבי קאלאני' גדרה, כי הגיעני מכתב מא'
מגדולי ירו' [ירושלים] אשר הוא ידוע לידידנו ה"ר פינס נ"י אשר אינו קנאי ומדבר טוב על
המושבות ובכ"ז [ובכל זאת] מפליג בגנות יושבי גדרה, כי חוטא א' מהם בכחו להדיח את הרבים
אשר בלי התחברות עמם היו הולכים בדרך ישר³. והוסיף להודיע כי גם בראשון לציון אשר המה
תחת מחסה הנדיב שליט"א⁴ היו איזה אנשים חברים לבני ביל"ו אלה וירעו וישחיתו ופקח הנדיב
את עינו ויוכח לדעת כי טוב להפטר מהם ולהושיב אחרים במקומם. מעתה למי אנו עמלים והמה
מאבדים טובה הרבה⁵, כי נודע לי מכמה קהלות ק' [קדושות] אשר מונח אצלם צרור כסף ואינם
רוצים לשלוח עד אשר נטהר את הארץ מבנים משחיתים⁶. וגם הגאון ר"ש מאהליווער נ"י כתב
אלי כי קשה לגדור פרצת בני גדרה⁷ אפי' אם יהי' הרב ר' הערץ נ"י למושל ביראת אלקים⁸ על
אנשים כאלה, ומכש"כ [ומכל שכן] אם יתחבר ה' כץ עמם⁹. מעתה ישכיל מע"כ נ"י כי כל הצעות
שבמכתבו על אדותם המה לזרה לנו. טוב יותר לפזר כמה אלפים פראנק וליתן להם לשוב לחוץ
לארץ ולהושיב בגדרה אנשים כשרים מיושבי ירו' החפצים בעבודת הארץ באמת ונטיב בזה גם
ליושבי ירו' הנאנקים בחוסר להם בעיר ה'¹⁰ שמה, והיינו ברוכים בפי שומרי תורה בגלילות אלו,

1. עפ"י סוף מגילת אתרת: דורש טוב לעמו וגו'.

א1. שמואל ב', כ"ג כ'.

2. עפ"י ישעיה נ"ד, ג'.

א2. דרויאנוב מעיר שהמכתב הנזכר לא נמצא על ידו.

3. המדובר במכתבו של זיסקינד שחור, מאנשי ירושלים, בן-אחותו של רבינו (מובא בכתבים, 683 מתאריך ח'
מרחשוון). הנצי"ב ביקשו לדעת "ממצב הקלאנים (המושבות) ופעולת חר"צ וכו' כי טוב להתודע מאנשים
יראי ד' אשר אינם מכת הגבאים וכו'". זיסקינד שחור כתב על בני גדרה: "מבעלי אפס ותהו האומרים אין
אלקים ומלך, פוקרים ומחללי שבת, ונח לה לארץ אבותיני' להיות מעון תנים ובנות יענה מלהיות מערת
פריצים כאלה וכו' ומצוה רבה לראשי חר"צ הישרים בלבותם לבער הרעה מקרב הארץ". בסוף מכתבו הוא
מבקש שפעולת חר"צ לא יזיקו לקופת רבי מאיר בעל הנס שפירנסה את תושבי ירושלים. גם שאר הפרטים
באגרתו של הנצי"ב שאובים ממכתב בן-אחותו.

4. הברון בנימין אדמונד רוטשילד.

5. עפ"י קהלת ט', י"ח: וחוטא אחד יאבד טיבה הרבה.

6. ישעיה א', ד'.

7. וגדרה זו סנהדרין שגדרו פרצותיהן של ישראל. ב"ב צא' ע"ב.

8. שמואל ב', כ"ג, ג'. הרב מוהליבר התנגד למנויו של הרב נפתלי הערץ בגדרה: "לפי דעתי לא יועיל זה
מאומה, כי הם אינם ילדים קטנים אשר יחתו מקול מורה ובפרט כי הרב הנ"ל הוא איש חלוש ואין זה בכוחו
לגדור פרצת בני גדרה". (מכתב לנצי"ב מתאריך כ"ג מרחשון, תרמ"ח. מובא אצל ריבקינד). ריבקינד מעיר
שיתכן "שאותה השתדלות של הנצי"ב בדבר התמנות ר' נפתלי הערץ היא אולי פרי מסירות של רב תלמיד
החשוב לו כי זה האחרון היה תלמיד הישיבה, מסירות-אב מיוחדת במינה שבה הצטיין הנצי"ב ביחסו
לתלמידיו".

9. אודותיו דובר באגרת 7. לילינבלום מספר (בספרו עמ' 94) כי בעקבות התנגדות הנצי"ב והרב מוהליבר
נדחתה ההצעה להביא את האגרונים ה' כ"ץ לעזור לבני גדרה.

10. ישעיה ס', י"ד: וקראו לך עיר ה'. על רצונם של אנשי ירושלים להתישב עי' באגרת 7 הע' 19.

ורבה הטובה בזה כאשר יתפרסם כי עשינו מעשה רב הנוגע לעבודת ה' אלקי הארץ¹¹. והנה ביסוד המעלה, ידענו כי יושביה אנשים כשרים ופשוטים מעיר מעזריטש ונתחבר אליהם אנשים מצפת, ומע"כ נ"י מודיע כי יש בקרבם בן תורה אחד מחסידי חב"ד, ועוד לא נודע לנו עד כמה מגיע תועלת ממנו להאציל על המושבה כולה לעשר את התבואה כדת, ועוד הרבה. ע"כ לפי דעתנו נחוץ להושיב שמה בן תורה מירו' כהן או לוי שיהא מורה ומדריך ובש"ק [ובשבת קודש] להגיד להם תורה ומוסר וכמפורש בתורה בפ' משפטים¹² ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות וגו' ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו, פי' ביום השביעי יום מנוחה יש לעסוק בתורה לפי כחו שיהיו נזהרים בכל השבוע. ויהי פרנסת אותו המורה ממעשר התבואה והגפן וכדומה¹³.

כבר כתבתי במכתבי העבר, כי אע"ג שידענו שאין דעותינו שוות, מכ"מ [מכל מקום] עלינו להשתוות בענין שאנו מתחברים, ואין אנו יכולים לוותר על דעתנו, באשר תורה תנהלנו, אבל מע"כ וכל אשר עמו בדעה עליכם לוותר ע"ז [על זה], ומה גם כי בזה האופן ירעש כל בנין פרי¹⁴ השתדלותנו גם לפני ה' אשר עיניו בה מראשית השנה עד אחרית שנה¹⁵, ואנו נצרכים ליורה ומלקוש בעתו, ולא ככל מדינות חוץ אשר מניעת הגשמים אין שכח, ומכש"כ לשת"י אין צורך לגשם כלל, אבל בא"י אם ח"ו גשמים נעצרים אין מים לשתות¹⁶.

אם הייתי מפיך רצון¹⁷ ממע"כ נ"י הייתי משיאו לדבר על לב הנדיב הגדול¹⁸ שליט"א אשר כן יעשה במושבות אשר ת"י [תחת ידו] הגדולה, וביחוד בזכרון יעקב, אשר מסופר במכתב עתי חבצלת¹⁸ כי היא מפורסמת לשמצה ובשני פעמים בשבוע הולכים במחולות בחורים עם בתולות, וכעת שלחו מפאריז יהודי א' צעיר לימים ללמד שירה וזמרה ורקוד. והנה ידענו טהר לב הנדיב שי' כי רצונו שיהי' החוסים בצלו הולכים בדרך הטוב והישר¹⁸, וגם צדקת חמיו ודודו הבאראן

11. מלכים ב' י"ז, כ"ז. עי' באגרת 6 הע' 6. פינסקר השיב לרבינו בח' כסלו (ריביקנד, עמ' פ"ו ז'), ובמכתבו דחה את האשמותיו של הנצי"ב. הוא מספר כי "ה' פינס הודיעו כי מאשר אין שוחט בגדרה אינם אוכלים בשר אלא מחג לחג ועל כן הוא מבקש להעמיד להם שו"ב, למען יוכלו לאכול בשר לפרקים", ומשום כך הוא טוען שלא יעלה על הדעת שהם פורקי עול. הוא מוסיף ומעלה השערה כי "אותו גדול בירושלים נסמך אך על השמועה כמו שידעתי לדאבון לבי כי רבים מגדולי עמנו סומכים על שמועות פורחות באויר וכו'". "ובנוגע לריב שהיה ברשל"צ לא היה כלל בדברי תורה אך מפני שרבו עם פקידו של הנדיב והקלו בכבודו". הפולמוס סביב יושבי גדרה נמשך, כפי שיתברר באגרות הבאות, ובסופו של דבר יוברר כי אכן גדולים וטובים ניוונו משמועות לא בדוקות.

12. שמות כ"ג. י"ב-י"ג. ובהע"ד שם: "באשר היום יום מנוחה מצוה לכל אדם מישראל לעסוק בתורה כדי שיהא נזהר בכל השבוע שלאחריו. וכן הוא בשו"ע או"ח סי' ר"צ דבשבת יש לבעה"ב לעסוק בתורה".

13. חפצו של רבינו היה שפרנסתו של המדריך הרוחני של אנשי המושבה תבוא מן המעשר כתבואות. מתוך כך הוא יהיה פנוי ללמד תורה ומוסר, כדרך שמסביר החנוך את טעם נתינת מעשר שני ומעשר בהמה. (עי' בספר "החינוך" מצוה ש"ס).

14. עפ"י תהילים ע"ב, ט"ז: ירעש כלבנון פרו.

15. ארץ וגו' תמיד עיני ה' אלקיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה. דברים י"א, י"ב. ועי' בהע"ד שם.

16. עפ"י דברים י"א, י"א: והארץ וגו' למטר השמים תשתה מים. ובהע"ד שם: אפי' לשתות נדרשים למטר השמים.

17. עפ"י משלי י"ב, ב': טוב יפיק רצון מה'.

18. העתון "חבצלת".

18א. שמואל א' י"ב, כ"ג.

הצדיק שליט"א עליו מופיע. ע"כ אם הייתי יודע איך להגיעו דברנו הייתי מציע לפניו דברים כאלה וכאלה לעשות לנפשנו סגלה אבל מה אעשה שאין לי דרך לדבר עמו. אכן אם הי' מע"כ נ"י בחכמתו מציע לפניו בשמי, כי ראוי ונכון גם לפניו למנות כהן או לוי בכל קאלאני' שיהי' האמצעי בין יושבי הקאלאני' ובין אביהם שבשמים, ובזה יאיר באור שבעתיים¹⁹.

עוד זאת הנני למע"כ הישר באנשים. הן הקיפה הזעקה מיושבי ירו' תוב"ב כי עפ"י עסק ישוב הארץ נגרע צדקת החזקתם, ובזה תלוי חייהם ממש. לכן עלינו להזהר מזה מאד ולהזהיר לכל ערי ישראל שלא לעשות קופות לישוב הארץ, כי מהם פרי יושבי ירו' תוב"ב, וגם שלא לשלוח דרשן לקבץ מהמון ישראל פרוטה פרוטה, כי זה לחם יושבי ירו', ודי לישוב הארץ לקרא נדבות מסויימות לברוכי עם ה' נגידיים וגבירים.

ואם הי' עולה בידינו להשתתף לצדקה זו של מחזיקי יושבי ירו' באיזה אופן שיהא אזי היינו לברכה בישראל, כי עתה אשר לא כן רבו רבנים וגדולי ישראל המפריעים פעולת ישוב הארץ מזה הטעם שנוגע לחיי נפש יושבי ירו' תוב"ב.

כל אלה הדברים על מע"כ שי' להתיישב ברוח אחת עמדי, כי ממנה תוצאות חיי הישוב²⁰. ואם לא יתוקנו על נכון יש לחוש כי משנה לשנה יגרע חובבי ציון בגליל ליטא וזאמוט ועוד וילך תמס עד לכלה חלילה. ע"כ עלינו להתחזק ולגדור פרצות המצוה. וה' עמנו אל יעזבנו ואל יטשנו²¹, ויזכנו להרים קרן החברה לעשות הטוב והישרה²², ויתקדש ע"י [על ידינו] ש"ש [שם שמים] הגדול והנורא, ויהי גם מע"כ בטוב אזכרה, כי רבות עשה בחיל ובגבורה, לא אצל ממנו טרחה יתירה, שכרו מן השמים שמורה, לאורך ימים בזה ולחיי עד לדין וחשבון הגדול והנורא. הנני מברכו ומצפה לקבל תשובה טהורה

נפתלי צביהודא ברלין

19. עפ"י ישעיה ל', כ"ז: ואור החמה יהיה שבעתים.

20. עפ"י משלי ד', כ"ג: כי ממנו תוצאות חיים.

21. מלכים א' ח', נ"ז.

22. עפ"י דברים ו', י"ח: ועשית הישר והטוב בעיני ה'.

אגרת מס' 9

ב"ה ב' י"ט כסלו תרחם לפ"ק וולאזין.

כבוד החכם ונכבד רב פעלים¹ להושיב נשמות ארצינו² מ' ל. פינסקער שי'. יהי' ה' אתו להושיב ארץ רבה², ויושביהם יאכלו מטובה².

• אגרת לד"ר פינסקר. כתבים, ח"ב 709.

הנצי"ב ממשיך לתבוע חזוק קיום התורה ומצוותיה, ובמיוחד מצוות התלויות בארץ במושבות חו"צ. לראשונה, הוא דן גם בענין השביעית המתקרבת ובאה.

1. שמואל ב' כ"ג, כ'.

א1. עפ"י ישעיה כ"ד, ג'.

2. הבטוי "ארץ רבה" לקוח מתהילים ק"ו: מחץ ראש על ארץ רבה.

מכתב מע"כ [מעלת כבודו] מן כ"ח מ"ח [מר חשוון] הגיעני, ואחר להשיב עד בא דברו שנית מן ח' כסלו, ומרוב טרדה ועבודה לא נפנית להשיב עד היום.

והנה ע"ד [על דבר] מבוקשי זר מבוקשי להפטר מיושבי גדרה ולהושיב טובים מהם תחתם, לא אמרתי כי אם יהי' ברצונם הטוב ולתת כמה אלפים מארק עבור עבודתם עד הנה, והיה הדבר נכון³, כי האף שיכול להיות שהפליגו בגנותם יותר מכאשר הוא, מכ"מ [מכל מקום] הי' כדאי להנקות מחרפת אחינו מנדינו⁴, כי מאז נקרא שמי בענין המקודש הלז הנני יודע הרבה דבת שלמי אמוני ישראל על עיקר הענין, ורק בשביל זה הפרט שאנו מחזיקים ידי עוברי עבירה ומטמאים את הארץ. והרי נחמיה הפחה אמר בקאפיטל ה'⁵ "הלא ביראת אלקים תלכו מחרפת הגוים אויבינו", ומכש"כ [ומכל שכן] שיש לנו לחוש לדבת עם ה' המעבירים בקהילות ישראל ומרפים ידי המתחזקים בה. ע"כ [על כן] הצעתי לפני מע"כ נ"י אולי יש מקום לזה. אכן שלא ברצונם ודאי אין מקום להרחיקם בשתי ידיים. אך ישמע נא מע"כ. הן ידידנו הר' פינס נ"י בקש להעמיד שו"ב [שוחט ובודק] ליושבי גדרה. ומע"כ מלא דברו לאמר שימלא בקשתו⁶. עתה הנני להוסיף להשתדל שיהי השו"ב מופלג גדול בתורה מלבד שו"ב ויהא יודע ולומד למעשה הלכות השייך לקדושת הארץ, ואשר לא ידע להכריע, עכ"פ [על כל פנים] יהי יודע לשאול מגאוני ירו' תוב"ב. וגם יהא השו"ב ש"ץ וקורא בתורה שיהא נכון לאמר עליו דברי יאשיהו המלך בדה"י ב'⁷ עובד את ה' ואת עמו ישראל, היינו שיהא הוא הממוצע בין היושבים ועובדים לבין אביהם שבשמים,

2. עפ"י עזרא ט', י"ב: ואכלתם את טוב הארץ.
3. רבינו לא היה יחיד בהצעתו זו. גם הרב מוהליבר כתב אליו, (בי"ד חשוון) ברוח זו: "לא היו בני ביל"ז היושבים בגדרה עוזבים את הקאלאניא, וילכו להם לחוץ לארץ, היה טוב מאד". (ריבקינד עמ' ע"ד-ע"ז). יתרה מזאת, בעוד שהנצי"ב לא הציע מעולם לגרשם אלא רק לבקשם לעזוב – כפי שכתב באגרתו זו, ואלו דבריו גם באגרת 8 – הרי שהרב מוהליבר כותב בי"ט כסלו במכתב לפינסקר (כתבים, ח"ב 710): "... עלינו להזהיר את בני גדרה שישמעו לשמור את התורה והמצוה וכו' ואם חלילה יעברו וכו' אזי יגרשו כלה". אמנם נראה שגם הרב מוהליבר כתב זאת רק כאיום, שהרי כבר באגרתו לנצי"ב בי"ד חשוון כתב: "אבל מה לעשות? והדבר אין בידנו, כי יש להם צד גדול במדינתנו". ובאגרת נוספת – נשלחה בי"א כסלו – הוא מוסיף: "חלילה לנו מלילך עמם בקרי, כי בלי ספק כשנאמר להם שיעזבו את מקומם וילכו להם באשר ילכו, לא יתנו לנו אוזן קשבת ויפנו לנו עורף, ואז חלילה יפרצו את התורה בגלוי". לעומת זאת, הרב עליאשברג כתב: "אך עצה נבערה היא, ויתמו חטאים כתוב ולא חוטאים".
- ראוי לציין כי לא היתה זו הפעם הראשונה שהוצע להוציא את הביל"ויים מגדרה ולהושיב אחרים תחתיהם, אם כי מסכות אחרות. בשנת תרמ"ה הגיע לא"י קלונימוס זאב ויסוצקי כשליח חובבי ציון לבדיקת מצב המושבות. בגדרה ישבו אותה שעה תשעה ביל"ויים רווקים ללא מים, בתים ואמצעי מחיה. ויסוצקי הציע ליישב בגדרה משפחות עולים שישבו בפ"ת בחוסר-כל ואילו הביל"ויים יועסקו כפועלים בפ"ת, שהרי במילא חיים תושבי גדרה על תמיכת חו"צ וא"כ עדיף לפרנס בכסף זה משפחות מאשר רווקים. הצעה זו נדחתה כשם שנדחתה הצעתו של הנצי"ב (עפ"י ספרה של שולמית לסקוב, "הביל"ויים", ירושלים תשל"ט, עמ' 231-230. להלן – הביל"ויים).
- ליליינבלום, האנטי-דתי, כותב בספרו (עמ' 94-95): "כדי לשים קץ להצעות כאלה וכו' יעצתי להד"ר (הכונה לד"ר פינסקר) להעמיד "שאלת הגרוש" למשפט הגבאים. מובן, כי כמעט כלם נודעו להצעה זו". ליליינבלום הציג, כמוכּן, את תביעת הנצי"ב כתביעה לגרוש הביל"ויים בכח.
4. עפ"י ישעיה ס"ו, ה': אמרו אחיכם שנאיכם מנדיכם.
5. פרק ה', י'.
6. השו"ב שנשלח היה יחזקאל לייכוביץ. בנו היה אחד הביל"ויים. (הביל"ויים, עמ' 291).
7. עתה עיבדו את ה' אלקיכם ואת עמו ישראל. דהיי"ב ל"ה, ג'.

וממילא היא יודע להטיף דברי אגדה ומוסר לפנייהם בש"ק [בשבת קודש] ובמועדים. ובוה
 ישתתף את ידידנו הר' פינס נ"י⁸ – –

והנה מע"כ נ"י הודיע, כי ביסוד המעלה יש להם לוי אחד מפריש תו"מ [תרומות ומעשרות]
 וחוזר ומוכר בזול וכי א"א [אי אפשר] להתפרנס באופן אחר כי עניים המה ואין פרי הארץ^{8א}
 מוציאה כ"כ שיתפרנסו בנכוי שני מעשרות, היינו מעשר הממשלה ומעשר הלוי. זהו תורף דברי
 מע"כ נ"י.

ראשית עלינו לדעת ולהאמין כי לא בפלאשתיני אנו מושיבים את הארץ, כי אם בארץ
 ישראל, אשר היא מובדלת מכל הארצות בדבר מורגש מאד, אשר אך למטר השמים אנו שותים
 מים⁹ וגם המטר הוא מצומצם ועינינו כלות ומיחלות לה' שיהי יורד גשם ומלקוש בעתו¹⁰. יאמר
 נא מע"כ אם שמע כזאת בשארי ארצות. אחר שהוא כן עלינו להאמין כי תבואת הארץ ופריה
 תלוי אך בהשגחת ה' התלוי במצות הארץ^{10א}. ומלאכי הנביא אמר לענין הפרשת מעשר¹¹ ובחננוני
 נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארבות השמים והרקותי לכם ברכה עד בלי די.
 ועתה יהי יודע מע"כ שאין אנחנו יוצאים ידי חובת השגחה ממנו על ישוב הארץ במה שהדיוט
 מפריש תו"מ. הלא הרכה דינים יש בזה והוא לא ידע במה יכשל. ובאמת הוא ע"ה [עם הארץ]
 גמור, שהרי אע"ג שמוכר המעשר כזול יצא מידי טבל, מכ"מ [מכל מקום] הוא עושה איסור ועליו
 נאמר¹² שחטם ברית הלוי, ומבואר בגמרא¹³ שע"ז חייב הלוי מיתה בידי שמים וקוראים עליו
 ואת קדשי ב"י לא תחללו ולא תמותו. ע"כ עלינו להשתדל אם א"א להושיב כהן או לוי ביסוד
 המעלה ולהתפרנס מן המעשר לבד, נדרש לנו להעמיד למדן בצפת שיהא הוא רגיל להיות במושב
 יסוד המעלה ומשגיח על עבודת אלקי הארץ¹⁴ ומפריש מעשרות ונותן ללוי כד"ת [כדת תורה].
 וע"ד שביעית, ידע מע"כ שעבודות המוכרחות לשמירת האילנות שלא תעשה הארץ מלחה
 וימות כל עץ שבה באמת מותר לעשות בשביעית¹⁵, אלא שצריך לדעת פרטי הדברים, לבד
 זריעה וקצירה שאסור בפשיטות¹⁶. וגם בזה יש מקום לדבר. אך באשר שנודע לנו שנשאל ע"ז
 הגאון אב"ד מקאווונא¹⁷ שליט"א שהוא קשיש ועדיף מנאי, ע"כ איני חפץ לקפוץ בראש¹⁸, וגם כי

8. יחיאל מיכל פינס התמנה באותם ימים למשגיח בענייני דת בגדרה. למעשה נהפך למנהל המושבה ופטרונה.
 (על כך בהרחבה בספר "הבילויים").

8א. ישעיה י"ד, ב'.

9. דברים י"א, י"א. ובהע"ד שם.

10. עפ"י דברים י"א, י"ד: ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש.

10א. ע"ע במשנת הנצי"ב בפרק "ישיבת א"י".

11. ג', י'.

12. מלאכי ב', ח'.

13. בכורות כ"ו ע"ב ושם ברבינו גרשום שבהוצאת מעשר לחולין יש עוון מיתה. ע"ע בקדושי ר' ע"ב דבמתנה
 ע"מ להחזיר יצא ידי תרומה ואסור לעשות כן מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות, שע"ז דרש הפס'
 שחתם ברית הלוי (רש"י שם).

14. מלכים ב', י"ז, כ"ז. ע"י אגרת 6 הע' 6.

15. מו"ק ג' ע"א אברויי אילן אסור, סתומי פילי שרי. רמב"ם, הל' שמיטה ויובל פ"א הלכה ז"י.

16. ויקרא כ"ה, ד-ה': ובשנה השביעית וגו' שדך לא תזרע וגו'. את ספיח קצירך לא תקצור.

17. רבי יצחק אלחנן ספקטור.

18. מגילה יב' ע"ב הדיוט קופץ בראש.

גאוני ירו' תוב"ב סמוכים ונראים לחקור בפרטי עבודת הארץ יותר ממני. ולא יאמר מע"כ נ"י שרבנים מחמירים ואינם יודעים בישוב הארץ ובצערן של ישראל בחוסר פרנסה. חלילה לומר כן. כל מה שאפשר להקל אין אנו מונעים מלהגיד יושר, ומה שא"א להקל אין למע"כ נ"י להתרעם ולהקל בכבוד חכמי התורה, שהן המה מעמידים את הלאום והיהדות, ולולי גדולי תורה המתחזקים בכל דור ודור כבר הי' כל הלאום נשקע ונכלל בגויי הארץ ונשכח שם ישראל ח"ו. ובכל עת שהדור רוצה באמת להיות נכלל ולהשתוות ולהתחקות על דרכי אוה"ע [אומות העולם], הקב"ה נותן בלב אוה"ע שנאה עצומה להרחיק את ישראל מהם, למען ידע ישראל מי המה. ואם יבקש מע"כ ממני קונטרס אחד שהדפסתי בזה הענין וקראתי שמו שאר ישראל¹⁹ לא אמנע הטוב ממנו²⁰. אחר שהננו משתתפים בענין נשגב כאחד עלינו להתקרב כל האפשר. וה' יזכנו לראות בישוב הארץ בשוב ה' שבות עמו²¹ ונעבוד את ה' שכם אחד²² וכדעה אחת. — — — —

גם היום הנני להזכיר ולהעיר, כי יכון מאוד להשתדל להושיב באיזה קאלאניא אנשי ירושלים תוב"ב החפצים בעבודת האדמה, ובזה נעשה מצוה רבה ופקו"נ וקורת רוח לשלמי אמוני ישראל ברו"פ [ברוסיה ופולין]. התחזקו נא בזה והשימו לב ושיתו עצה ותושי²³ בזה וה' יהי עמכם²⁴. הנני ידיו העמוס בעבודה רבה, מצפה לישועת ישראל

נפתלי צביהודא ברלין.

19. "על דבר השנאה אשר עוררו שונאי בני"שם על אחינו בני ישראל בארצות שונות" (מתוך הכותרת לקונטרס). נדפס בסוף פירושו של הנצי"ב לשיר השירים – "רנה של תורה".
20. עפ"י תהילים פ"ד, י"ב: לא ימנע טוב להולכים בתמים.
21. תהילים י"ד, ז'.
22. עפ"י צפניה ג', ט': ולעבדו שכם אחד.
23. משלי ח', י"ד.
24. עפ"י מלכים א' ח', נ"ז: יהי ה' אלקינו עמנו וגו'.

אגרת מס' 10.

ב"ה, עש"ק כ"ג כסלו תרמ"ח, וולאזין.

כבוד החכם ונכבד רב פעלים¹ להושיב נשמות הארץ² כ"ש [כבוד שמו] הד"ר ל. פינסקער שי'.

תמול הגיעני מכתבו מן ט"ו כסלו וכו'. וע"ד שו"ב [ועל דבר שוחט ובודק] הודעתי במכתב הקודם, כי לדעתי ראוי להעמיד בגדרה שו"ב שיהא מופלג בתורה לבד שו"ב, ושיהא הוא עושה בצרכי הקולוניא בכל דבר שבין ישראל לאביהם שבשמים, ולשמור תורת אלהי הארץ³ בידיעה מה לעשות ומה לא לעשות. והשו"ב ישא ויתן עם הרב פינס נ"י באיזה דברי הוראה. ואם נעשה

* נדפס ב"דרך לעבור גולים" עמ' 98-99. חלקה האחרון של האגרת נדפס גם בכתבים, ח"ב, 715.

1. שמואל ב' כ"ג, כ'.
2. עפ"י ישעיה נ"ד, ג'.
3. עפ"י מלכים ב' י"ז, כ"ז.

כך והיינו לברכה בפי ישראל ולא לקללה ח'ו. וגם כתבתי שמה שיש להשגיח כמו כן ביסוד המעלה, ואין אנו יוצאים י"ח [ידי חובה] במה שהולכים בש"ק [בשבת קודש] לצפת⁴, אנו מחויבים להעמיד אדם גדול מיושבי צפת שיהא רגיל ביסוד המעלה ולהורות שם את המעשה אשר יעשו⁵ ע"פ [על פי] התורה והמצוה.

ע"ד הקופות ושליחות דרשנים אם נוגע לחיי נפשות יושבי ירו' תוב"ב [ירושלים תכנה ותכונן במהרה בימינו] חלילה לנגוע בזה ולהביא עלינו אשמה⁶ גדולה. חז"ל אמרו^{6א} כי אדונינו דוד המלך נענש שלא נכנס בבנין בהמ"ק כל אשר נדב הוא בחייו על בנין בהמ"ק ומשום שלא עשה כשורה שלא פזר נתן אותם בימי רעבון לעניי ישראל, ואנחנו נקום ונבנה חרבות בדמי יושבי ירו' אשר יש בקרבם אלפים אנשים אשר יושבים עה"ת [על התורה] והרבה אלמנות ויתומים הגועים ברעב. הן ידענו אשר הרבה משכילי הדור מקנטרים את החלוקה ומבקשים לעוקרה. אבל בכ"ז [בכל זאת] אין הדעת נוטה להניח אחינו אלה למות ברעב, כי אחינו בשרינו⁷ המה. ע"כ [על כן] חלילה לנו לעשות דבר בישוב א"י בעבירה של סכנת נפשות, והיא לא תצלח⁸. ואשר כתבתי כי יש לתת עזרה ליושבי ירו' [ירושלים] רצוני להשתדל להושיב מהם הראוים לעבודת האדמה בקאלניות ולא לדחות אותם בטענות ומענות. שימו לב על דברינו, כי בדמי לבבי הנני כותב, וזהו הצלחת עסק מצוה זו, והחכם כמותו יתבונן על דברי למלאותה, והיה ה' עם הטוב⁹ והישר. הנני העמוס בעבודה רבה

נפתלי צביהורא ברליון.

4. לתושבי י"סוד המעלה" לא היה רשיון לבנות בתים, ומשום כך היו מתגוררים בצפת.
5. שמות י"ח, כ'.
6. עפ"י בראשית כ"ו, י'.
7. נחמיה ה', ה'.
8. במדבר י"ד, מ"א.
9. דבה"ב ב' י"ט, י"א.

על אגרת זו, בה ניכרת דאגתו של רבינו ליושבי ירושלים עיה"ק, מעיר לילינבלום בספרו: "בימי דוד היה רעבון ויש מקום לומר כי בשעת מכת מדינה כזאת פקו"נ דוחה צרכי בנין בית המקדש, אבל מעולם לא עלה על דעת איש לומר שלא עשו דוד וזרובכל כהוגן בזה שקבצו כסף לצרכי בנין ביהמ"ק ולא נתנו אותו לעניים שהיו תמיד, כמו שמעולם לא חדל אביון מקרב הארץ וכו'. מלבד זה איזה חילוק יש בין עניי ירושלים ועניי הקולוניות, שגם הם באה"קני". כבר במכתבו לחובבי ציון בווארשא (אגרת מס' 3) מביע הנצי"ב את חששו מפגיעה בקופות רמב"ן, והרי אין אנו יודעים איזו צדקה קודמת לחברתה, מה עוד שביחס לקופות הצדקה שכבר קיימו קיים הגדר של קיימי עניי (ר"ה ו' ע"א) המחייב בנתינת צדקה מיד. ממכתבו הנוכחי של רבינו אנו רואים שהוא חשש מחורבנו של הישוב בירושלים עיה"ק, ובזה נופלת טענת לילינבלום. ומה שטוען שאין חילוק בין עניי ירושלים לעניי שאר הקולוניות – יעויין בתשובותיו המפורסמות של החת"ס (י"ד, ס' רל"ג, רל"ד) בהם הוא קובע כי יש להקדים את יושבי ירושלים במתן צדקה על יושבי שאר א"י. (יש להוסיף שהמדובר בתשובות החת"ס כשתביעת עניי ירושלים היא על קיום הנפש, אבל כשיש להם לקיומם ולשאר יושבי א"י אין גם את זה – אין להם קדימות בתביעתם, ויש לתת לקיומם של שאר יושבי א"י. עכ"פ, מנוסח מכתבו של הנצי"ב משתמע שהוא רואה בקופות רמב"ן יסוד קיומם וחייהם של יושבי ירושלים).

הנצי"ב הציג לגייס תרומות למען חו"צ מעשירים ונגידים, ולהפסיק את העמדת הקופות ושליחת דרשנים לישוב א"י. (עי' אגרת 8). אולם הגאונים השתתפו עמו בהנהגת חו"צ לא הסכימו לדרישה זו. ר' ש"י פין כותב: "הרב הג' ר' יהונתן עליאשברג הודיע לי כי הגאב"ד מביאלאסטאק נ"י [הרב מוהליבר] שלח מגיד אחד בערים הסמוכות לביאלאסטאק לדרוש ולהעיר על דבר הישוב וכו'. ואמר לי עוד כי וכו' יבוא כפעם מפעם לבקר את הגאב"ד דביאלאסטאק וכו' וישלחו עוד מגיד שני בערים אחרות. ומזאת יראה מעלתו כי שני

הרבנים האלה מתנגדים להצעת הגאב"ד מוואלאזין שלא לשלוח מגידים. ואך בזה צדק הרב הגאב"ד מוואלאזין כי עלינו להזהר מנגוע בנחלת הנדבות לטובת החלוקה, ונעיר את אוזן המגידים שהיו נוהרים גם הם בדרשותיהם מלהוריד כבוד מעלת הצדקה לתמיכת עניי א"י" (כתבים, ח"ב, 714).

יחד עם זאת המשיך הנצי"ב לקרוא להצבת קערות בעויה"כ, ורבים מגדולי ישראל הצטרפו לקריאה. ראוי לציין כי באחת מן הקריאות האלו צויין כי קערות אלו הן "מלבד הקערות שנהגו מדורות הראשונים, להעמיד על תמיכת היושבים לפני ה' בארה"ק שנקרא קופת רמבהג"ס" (קריאה בשנת תר"נ. שיבת ציון ח"ב, עמ' 29).

מעניין, שבאגרת נוספת שנכתבה באותו זמן (אגרת 11, כ' טבת תרמ"ח) כותב רבינו לפינסקר: "הן גם אני איני מאמין כ"כ לצעקת יושבי ירושלים תוב"ב לאמר כי עפ"י הקופות לישוב הארץ נגרע חלקם, אך קול שועת אחינו יושבי ירושלים בוקע רקיעים כי חייהם תלוי בזה, וברוב דברים המה מסירים דעות גדולי ישראל ממצוה זו וגורמים בזה גרעון יותר מאשר ישאו הקופות פרי. א"כ אין כדאי להתייצב נגד מרי נפש אלה, וגם אולי באמת בזה גרעון לפרי חייהם ומצאנו עון ח"ר". לא ברור האם הגיעו לנצי"ב ידיעות אחרות אשר שינו את דעתו או שיש כאן נסיון לשכנע את פינסקר בדרך אחרת.

אגרת מס' 11.

ב"ה ב' כ' טבת תרמ"ח, וולאזין.

כבוד החכם ונבון דבר¹ לאשורו, שש לעשות צדקה וחסד עם מושיבי ארצנו הנשמה² הד"ר פינסקער נ"י.

מכתב מע"כ [מעלת כבודו] מיום ד' טבת הגיעני במועדו, — — — כסבור מע"ל [מעלתו] שמראש דברי ע"ד שו"ב [על דבר שוחט ובודק] בגדרה שיהא מופלג בתורה ובכל דבר שאיש ישראל מוזהר מהם³ הי' כדי להעמיד את ר' יחיאל דוד שי⁴ לזה. אבל לא כן מע"ל. דבר זה אינו אלא בדרך עצה והוא מסובב מן העיקר, שהוא חובה עלינו להעמיד איש מסוגל לשרת את בני גדרה בכל מה שבינם ובין אבינו שבשמים.

אמנם כן ראיתי אשר מע"ל יחווה דעתו בזה העיקר⁵, וסיים דבריו בזה"ל, כי אם היו הגבאים

האגרת בנוסח שלפנינו נדפסה בכתבים ח"ב, 733. חלקים ממנה נדפסו גם ב"דרך לעבור גולים" ע"י ליליינבלום. אולם ב"אגרות ציון" הביא ר' יצחק ריבקינד נוסח אחר, אשר הטון בו פחות חריף מאשר בנוסח שלפנינו. יש לשער שאחר שנכתב מכתב אחד חזר הנצי"ב וכתב נוסח אחר. לפי עדות דרויאנוב – מסדר כתבי חיבת ציון – מופיעה האגרת שלפנינו כולה על גליון אחד, אלא שחלקה הראשון כתוב במסירת קולמוס ולא בכתב ידו של הנצי"ב. עכ"פ, דרויאנוב קבוע בבטחון שזה הנוסח הנכון של האגרת. גם ריבקינד אמר שמתוך הביטויים בתשובתו של ד"ר פינסקר משתמע שזה הי' הנוסח. משום כך בחרנו להביא נוסח זה. יחד עם זאת חשבנו לראוי להציג גם את נוסחו של ריבקינד, במיוחד במקומות שההבדל בין הנוסחים בולט.

1. שמואל א' ט"ו, י"ח.

2. עפ"י ישעיה נ"ד, ג'.

3. ע"י לעיל איגרת 9.

4. הכונה ליחיאל מיכל פינס.

5. פינסקר כתב לרבינו שהוא חולק על תפיסתו בהנהגת חו"צ: "לדעתי דרך משל, עלינו להשגיח שלא יעברו הקולוניסטים את חקי התורה בזדון ושיהיו בכלל אנשים מהוגנים, אבל אין לנו להתערב בעסקיהם פנימה, להעמיד להם ש"ץ, קורא בתורה, מטיף דברי מוסר וכו'. הקולוניסטים אינם ילדים קטנים הצריכים לחינוך שנשמר צעדיהם וכו'. הקולוניסטים הם אנשים כשרים ככל ישראל שאין איש מן החוץ מתערב בעסקיהם. על חו"צ להשתדל שיהיו להם דברים שאין אפשרות לעדת ישראל בלתן. הנה כן בנינו בפ"ת וכו'. מובן

מסכימים עמי ועם חברי באיזה ענינים כמו שאנו מסכימים עמם באיזה ענינים, ביחוד אם היו מסכימים עמנו שאין צורך לנו למנות אפוסטרופסים להתערב בעסקי הקולוניות כמו שאנו מודים שהקולוניסטים חייבים להיות שומרי תורה, כי אז ה' כל חובבי ציון מתאחדים בלב שלם כו' עכ"ל. דברים אלו היו כחומץ לשינים וכעשן לעינים במח"כ [במחילת כבודו]. ראשית קשה לשמוע שהמה הקולוניסטים חייבים להיות שומרי תורה, מדוע המה חייבים ביותר מכל ישראל שעמדו אבותיהם על הר סיני וכתרו ברית שמה⁶, ועוד הפעם בהר גריזים והר עיבל להקים את דברי התורה והמצות⁷, והלא התורה ניתנה במדבר, והמקושש נסקל על חלול שבת במדבר⁸, ואין שום חילוק בין יושבי א"י ובין כל ישראל, כי אם במצות התלויות בארץ⁹.

ואדרבה בהיותנו בחו"ל בקרב הגוים, והננו עלולים להתבולל עמהם ולא להיות מובדלים מהם כרצון ה' אלקי ישראל, כמבואר במקרא פ' שמיני¹⁰, ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, ע"כ [על כן] עלינו להוסיף שמירה ע"י התורה והמצות, וע"י זה נשמרים ישראל משנאת העמים, כי התבוללות עמם גורם שנאה, בהשגחת ה' להקים דברו ורצונו שיהי' עמו מובדלים מן העמים, ובאשר אין ישראל מבדילים עצמם ברצון, הקב"ה מבדיל אותם בע"כ [בעל כרחם], ומהפך לב הגוים לשנאה עמוקה ורחבה, ומשום זה כתוב ושמרתם את משמרת¹¹, קרא ה' את התורה משמרת באשר היא משמרת היהדות בישראל ומשמרת ישראל בעמים¹², ורואים אנו כי כך הי' בגלות מצרים, שהיו ישראל נאהבים ומכובדים כ"ז [כל זמן] שהי' מובדלים ושיבתם הי' אך בגושן, ושמרו מצות מילה להבדל ממצרים, ומשמת יוסף הראש ומנהיג במצרים, ובני ישראל פרו וישרצו הרבה, ותמלא הארץ של כל מצרים אותם^{12א}, ראו להשתוות ולהתבולל עמהם ופסקו מלמול כי אמרו נהי' כגוים. ע"כ מה עשה הקב"ה להקים דברו שיהיו עמו מובדלים מאוה"ע [מאומות העולם], הפך לבם של מצרים לשנוא עמו, וכך הוא בכל דור¹³. ורבותינו ואבותינו בימי החרבן וישראל גלה מעל אדמתו וישב בין הגוים הוסיפו גזרות ונדרים מה שלא הי' כלל בא"י, והיינו משום שראו בחכמתם כי בגולה יש להזהר ביותר שלא יטמעו ויבללו בקרב אוה"ע¹⁴, ועוד

מאליו, שהנתמכים באה"ק מאת אחב"י צריכים להיות שומרי מצוה, ופורקי עול אינם ראויים לתמיכה. אבל על הקולוניסטים בעצמם שיהיו ב"י כשרים, כמו שבכל מקום אחינו בעצמם דואגים לזה, ולא לנו להעמיד עליהם מורים ומשגיחים וכו'.

6. דברים ה', ב'.
7. דברים – ראה, כי תבוא.
8. במדבר ט"ו, ל"ב-ל"ו.
9. בנוסחו של ריקינד מוסיף רבינו: "והנביא מלאכי פ"ג (פס' י"ב): ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ אמר ה' צבאות. לא ארצנו עושה אותנו ליהודים אלא אנחנו בעצמנו היא ארץ חפץ. וזה אישורנו בעיני הגוים המשכילים על דבר.
10. ויקרא כ', כ"ו.
11. ויקרא י"ח, ל'.
12. עי' בהע"ד בראשית כ"ו, ה' ובהרחב דבר שם.
- 12א. עפ"י שמות א', ז'.
13. הצורך בהבדלות ישראל מן הגוים בארצות גלותם משמש יסוד בפירושו של הנצי"ב על התורה. עי' בהע"ד בבראשית ט"ו, י"ג; שמות א' ז'. ובמיוחד – במדבר כ"ג, ט' על "הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב". במסתו על האנטישמיות – "שאר ישראל" – הרחיב רבינו יסוד זה, במיוחד בפרקים ג' וד', עיי"ש.
14. בתפיסה זו השתווה אליו הגאון ר' מאיר שמחה. עי' בדבריו הנפלאים ב"משך חכמה" פר' בחוקתי עה"פ ואף גם זאת וגו'.

יראה מע"ל בקונטרס שאר ישראל אשר הנני שולח בזה, והשימו לב אם בעל נפש משכלת אתם¹⁵.

ועתה נבוא למש"כ [למה שכתב] עוד שאין אנו אפטרופסים להם שישמרו את התורה והמצוות. והנה לא אובה להביא מדברי חו"ל ההפך, כי מוזרים המה לפני מע"כ וחבריו, אכן הלא המה דבר מלך מן הגוים הוא כורש, כמבואר בעזרא ז', ואנת עזרא כחכמת אלהך וגו' ודי לא ידע יהודעון וכל די לא להוא עבד דתא די אלהך ודתא די מלכא אספרנא דינה להוא מתעביד מנה הן למות הן לשרשי הן לענש נכסין ולאסורין, וכך הוא באמת נימוסי הקיר"ה [הקיסר ירום הודו] לענוש את מי שאינו שומר דתו, אלא שאין איש שם על לב לזה¹⁶.

וכך הוא דעת ישרה של הבאראן הנדיב¹⁷ כאשר כתב אלי הר' ערלאנגער נ"י על תשובה למכתבי אליו, בזה"ל כי כבר הואיל בחסדו הגדול ליסד בתי כנסיות ובתי סופרים לנערים אשר ילמדו מקרא ומשנה והלכות ומקואות¹⁸ בכל המושבות, כן נמצא שם בעלי תורה ומוסמכים להוראה להשיב לשואליהם בדיני או"ה [איסור והיתר] אשר יקרא במושבות ההם, וגם בזכרון יעקב נמצא מוסמך להוראה מרומניא הר' פאלק שמו, אשר אף על דברים קלים שאדם דש בעקבו¹⁹ לא ימנע להודיע להבאראן למען ימנעם מזה. עוד כתב בזה²⁰. והנה לא אכתז כי עודני מסופק אם יוצא כ"צ [כל צרכו] בזה. בכל זה בושח וחרפה לנו ממנו לאמר למה לנו לדאוג עליהם

15. לילינבלום מעיר שפינסקר לא כתב אלא שחו"צ צריכים לתמוך רק במי ששומר תומ"צ ולא היתה לו כונה לפסוק מי ומי חייב בשמירת הדת. אלא שלא הבין את כוונת רבינו. רבינו דייק מלשונו של פינסקר שהמתיישבים צריכים להיות שומרי תורה, ומכלל הן אתה שומע לאו – שדוקא הם אבל לא יושבי חו"ל, והנצי"ב בא להוכיח שדוקא בגלות צריכים לשמור יותר תומ"צ ויש בזה תוכחה מסותרה לפינסקר ומרעיו החילוניים שעזבו את דרך התורה, ולכן סיים דבריו בענין זה באומרו: והשימו לב אם בעלי נפש משכלת אתם". לכן, אף שיתכן שפינסקר לא התכוון למה שהנצי"ב הבין בדבריו, אך רבינו ראה מחובתו – כאחד מהעומדים בראש בני"ג בגלותם – להעיר את אונם של פורקי עול תומ"צ כי עליהם לשנות את דרכם, גם משום שהם מביאים שגא על עם ישראל. ובנוסח ריבקינד מסיים הנצי"ב: "אחרי שכן לא הודה עדין מע"ל וחברו אלינו מאומה".

16. גם כאן לא הבין לילינבלום את דברי רבינו וכתב שד"ר פינסקר לא אמר שאין אנו אפטרופסים עליהם וכו', "רק אמר שאין לנו להעמיד עליהם אפטרופסים ומשגיחים, והרי הם ככל ישראל". אולם זהו באמת סלע המחלוקת, משום שדעת הנצי"ב היא שחובתנו לכפות על כל מי שביכולתנו, וכך כתב בנוסח ריבקינד: "אם היה בידנו להכריח את אחינו שבחו"ל על זה ג"כ היינו מחויבים בכך, אבל מה נעשה ואין בידנו. אכן אותם האנשים אשר אנחנו מושיבים אותם בא"י, וחייהם וטובם תלויים עלינו וכו', הלא הדבר מושכל לכל איש בר דעת שמחויבים אנו להכריח אותם לשמור משמרת התורה. והלא כן עשה נחמיה הפחה והעמיד שומרים שלא יחללו את השבת והפרישם מן הנשים הנכרות בע"כ". (להשלמת ענין ה"כפיה הדתית" עי' באגרות ראי"ה, למרן הרב קוק זצ"ל – תלמיד הנצי"ב, אגרת כ').

17. הברון רוטשילד, אשר תמך במושבות שנוסדו בא"י, ולמעשה היה אבן הפינה לקיומן של המושבות. המושבות היו תחת חסותו והוא ניהל את עניניהן ע"י פקידות שנשלחה לארץ.

18. אולי צ"ל: ואגדות. (אולי צ"ל: ומקראות).

19. רש"י ריש פר' עקב.

20. בנוסח ריבקינד הוסיף הנצי"ב: "וכאשר נודע לו שאחד שותן טטון בשבת, הרחיקו מאדמתו. ועוד הרבה עשה בזה. ואם כי לא ידעתי שיצא ידי חובתו כל צרכו, אכן הלא הוא איש שגדל בפאריש, ואין לו ידיעה ברורה איך להזהיר את האנשים הנשענים עליו. אבל אנחנו בני ליטא ואגפיה, אשר תורת ה' אתנו, ויודעים אנחנו שמחויבים אנו להזהיר ולהכריח את מי שבידינו להכריח לעשות כתורה". ראוי לציין שכל הקטע באגרת העוסק בהקפדת הברון על שמירת המצוות במושבותיו הושמט ע"י לילינבלום.

בהנהגתם²¹, והרי ידענו את בני גדרה כי אין להם שום ידיעת בית רב, וגם בהיותם בנעוריהם בית ספר לא ראו ולא הנהיגו עצמם בדת ישראל²². ועתה האף שנאמין שהמה שבים בכללם, הלא אינם יודעים להזהר, וגם מסופק הרבה אם מקבלים עליהם הלכתא רבתי לשבת²³ וכדומה, ואיך נאמר מה איכפת לנו. ע"כ [על כן] הנני אומר גם עתה שההכרח למנות להם שו"ב שיהא להם למורה דרך אם ברצונם אם בע"כ [בעל כרחם]. וגם בדבר אחינו כיסוד המעלה אשר הם באמת כשרים בישראל השיב מע"ל בזה"ל [בזה הלשון]: אם ירצו ישמרו בעצמם, יבחרו להם מגידים, יקבעו עתים לתורה. נפלאים ממנו דעותיו. הלא מע"כ כתב במכתב הקודם אשר המה מדולדלים ואינם יכולים ליתן מעשר ללוי לחלוטין כפי התורה, וא"כ [ואם כן] מאין ישכרו מגידים, ואיך יקבעו עתים לתורה מה שאינם יכולים. ע"כ חובה עלינו להעמיד להם איש שיגיד להם מדרש ומוסר טוב בשעה פנוי מעבודה, וגם יורם במה שישאלו למעשה. ואם אפשר להשיג כהן או לוי יותר טוב, כי אז יהי לו שכירות מן המעשר, ואשר יחסר לו עלינו למלאות. עוד זאת השיב על מש"כ [מה שכתבתי] להושיב אנשי ירו' המבקשים עבודת האדמה, והשיב

21. חוזר לדברי פינסקר שאין הנהגת חו"צ צריכה להשיג על הנהגת המתיישבים בתומ"צ.
 22. לילינבלום כותב: "הקוראים היודעים את בני גדרה ימלאו בלי ספק שחוק פיהם על הידיעות האלו שבאו להגאון". מאחר וסביב תנועת ביל"ו ואנשיה נרקמו סיפורים רבים, אשר בחלקם אינם נכונים, ראוי לברר את האמת. הדברים המובאים כאן מסתמכים בעיקר על ספרה של ש. לסקוב, "הביל"ויים", הנחשב למחקר האחרון והמקיף ביותר על תנועה זו. ראשיתה של תנועת ביל"ו (בית יעקב לכו ונלכה) בתענית צבור שהוכרזה ב"ב שבט תרמ"ב בעקבות הפרעות ברוסיה. והנה הופיעו אז בכתי הכנסת צעירים אשר רגלם לא דרכה שם זמן רב (עפ"י המליץ, גליון 6, מיום ב' אדר תרמ"ב). ביניהם גם קבוצת סטודנטים שהחלה להתארגן לעליה לא"י כבר בביהכ"נס והיא הוותה את הגרעין של תנועת ביל"ו. (הביל"ויים, עמ' 8). התנועה התארגנה ברוסיה ומספר חבריה הגיע לכמה מאות אולם רק מעטים עלו לא"י. בקבוצה הראשונה הגיעו שישה-עשר ביל"ויים אשר רובם ככולם לא היו סטודנטים, אלא בעלי מלאכה, סוחרים או בוגרי תיכון (שם, 9-88). על חלק מהם ידוע שבאו מבתי דתיים. גם מהבאים אח"כ יש ידיעות שהיה להם רקע מסורתי (שם 96, 173, 174, 182). גם בין המתיישבים בגדרה אנו מוצאים לא רק כאלו שחונכו בצעירותם בחינוך דתי אלא גם תלמידי ישיבות. לדוגמא, יעקב חזנוב – עלוי שלמד לרבנות (שם, 163), או מוהילנסקי וכהן שלמדו בישיבות, שלמה צוקרמן שלמד בוואלוז'ין (שם, 173), דב לייבוויץ בנו של שו"ב שלמד בישיבת הגר"א (שם, 182). אחד מהם – עוזר דב ליפשיץ – כתב: "אם נזכור את כל האנשים לסוגיהם ולשמותיהם ששהו כאן במשך זמן ממושך או קצר, נצטרך להודות שארצנו הקדושה בררנית היא מאד ביחס למתיישביה החדשים ואינה מאמצת כבנים לה אלא את היהודים האמיתים, אלה שחונכו וטופחו על המקור הנאמן של היהדות הטהורה, ואילו אדם שעיצובו אחר אם הוא נקלע לכאן, אינו יכול להקלט פה בשום אופן". (שם, 182).
- הרי לנו שלכל הפחות לחלק מבני גדרה היה רקע דתי, וחלק מהם אף המשיך לשמור על מצוות התורה. אולם מאחר ומייסדי התנועה אכן היפנו בנעוריהם עורף לדת נוצר אצל רבים וטובים רושם שלילי על התנועה בכללה. מה עוד שאכן חלק מהמתיישבים פקרו עוד בהיותם ברוסיה והם אשר הוציאו שם רע על הקבוצה כולה.
- על דתיותם של בני גדרה ראה עוד להלן איגרת 22 הע' 7.
23. שבת יב' ע"א תניא חנניא אומר חייב אדם למשמש בבגדו ערב שבת עם חשכה (שמא ישכח ויוציא חפץ בבגדו ויעבור על איסור הוצאה). אמר רב יוסף הלכתא רבתי לשבת. (רש"י: דבר גדול יש כאן להפרישו מאיסור שבת). כונת רבינו היא שהוא מסופק אם מקפידים על תקנות סייגי חו"ל – נראה שבענין זה צדק הנצי"ב בהערכתו. בתחילה לא הקפידו הביל"ויים על קיום התפילה וכדו' ורק עם בואו של פינס לגדרה השתפר המצב. (הביל"ויים, 305).

מע"ל כי אין לנו אדמה. והנה ידוע בכל עלי העתים²⁴ לישראל כי אנשי צפת צועקים אלינו כי יש להם אדמה טובה בכל הכשר לעבודה, והמה מסוגלים ביותר מהבאים מחו"ל, אלא שצריכים עזר לבנינים וכדומה. ומדוע גרועים המה מבני גדרה, אשר שלח מע"כ כ"ג אלף פראנק לבנינים. עכ"פ שלחו איש נאמן דבר לצפת ויחקור וידע את אשר לפנינו באמת, ואם כי תעשו באמת וכלב שלם או לא יהיו גדולי ליטא וזאמוט מפריעים ממעשי הצדקה לישוב ישראל ועוד יוסיפו אומץ להוסיף לקח²⁵. ואם מע"כ וחבריו יעשו מדחה לדברינו, אזי עוף השמים יוליך את הקול²⁶, כי גדרי התורה פרוצים שמה בהקאלאניות, אין מנהל שמה²⁷ ואיש הישר בעיניו יעשה²⁸ ולפתח חטאת רובץ²⁹. הלא בלי שום ספק יגרע הרבה מחובבי ציון בגלילות אלו או יהוה המקובץ אצלם עד יקום איש מחזיק העסק המקודש אשר יהי כלבכם. וכבר ידעתי והודעתי למע"ל אשר הרבה מאשר שלחו למע"ל יש בקרבם, אלא שאין להם רצון וכח להתפרץ ולעשות חברה בפ"ע [בפני עצמם], ע"כ המה צועקים אלי וגם מתרעמים על שהכנסתי עצמי בזה בלי תועלת מוסרי. ומע"כ נ"י אינו שם לב לדברינו. והפלא על חכם לב כמוהו שמדחה עצמו בפוטומי מילי³⁰, והיא לא תצלח³¹. והנראה שאין מע"כ יודע רוח אחינו שבליטא וזאמוט אשר תורת ה' אתם³². ע"כ השימו לב ועצה את ידידנו הר' פינס נ"י אשר הוא בקי ויודע הרבה בזה. ויבין וישכיל כי לא מלבי לבדי הנני מדבר.

ע"ד [על דבר] הקופות, הן גם אני איני מאמין כ"כ [כל כך] לצעקת יושבי ירו' תוב"ב לאמר כי עפ"י [על פי] הקופות לישוב הארץ נגרע חלקם, אך קול שועת אחינו³³ יושבי ירו' בוקע רקיעים כי חייהם תלוי בזה, וכרוב דברים המה מסירים דעות גדולי ישראל ממצוה זו וגורמים בזה גרעון יותר מאשר ישאו הקופות פרי. ע"כ אין כדאי להתייצב נגד מרי נפש אלה, וגם אולי באמת בזה גרעון לפרי חייהם ומצאנו עון³⁴ ח"ו - - -

וה' יראה בעני עמו³⁵, עני בדעת ומוסרי ועני בחיי החומרי, וירחיב לבבינו ודעתינו לחיות לפניו ית', כי אך הוא אבינו ויושיענו. הנני מצפה לישועה³⁶ ומקוה שיענני מע"כ מלא דבר, כי מעתה עיניו בראשו³⁷ להפיק רצון יראי ה' ושומרי תורה וישמח לבי גם אני³⁸.

נפתלי צביהודא ברליון.

24. העיתונים.
25. עפ"י משלי א', ה': ישמע חכם ויוסיף לקח.
26. קהלת י', כ'.
27. עפ"י ישעיה נ"א, י"ח: אין מנהל לה.
28. שופטים י"ז, ו'. כ"א, כ"ה.
29. בראשית ד', ז'.
30. ב"מ סו' ע"א.
31. במדבר י"ד, מ"א.
32. עפ"י ירמיה ח', ח': חכמים אנחנו ותורת ד' אתנו. וד"ל.
33. עפ"י ירמיה ח', י"ט: קול שועת בת עמי.
34. מלכים ב' ז', ט'.
35. עפ"י שמות ג', ז': ראה ראיתי את עני עמי.
36. שבת לא' ע"א.
37. עפ"י קהלת ב', י"ד: החכם עיניו בראשו.
38. משלי כ"ג, ט"ו: בני אם חכם לבך, ישמח לבי גם אני.

אגרת מס' 12.

הן נודע דעת חז"ל כי בשעה שאין קללת ה' רובצת על ארצנו להיות שוממה¹, או רצונו ית' שתתישב הארץ על ידי ישראל עמו², וכמו שמוכח דבר ה' ליצחק אבינו "שכן בארץ"³ ופירשו חז"ל ברבה⁴ עשה שכונה בארץ הוי זורע הוי נוטע הוי נציב, אע"ג שהפלשתים הושיבוהו לצרכם, ועדיין לא הגיעה השעה שינחלוה זרע אברהם⁵, מכ"מ [מכל מקום] היה רצון ה' שיעשה יצחק מצדו איזה מושב ושכונה לפניו. והנה כעת החיה הננו שומעים דבר ה', ע"י מה שאנו רואים כמה סבות היוצאות מהמסובב ית', כי כך ברצונו שתתישב הארץ לאט לאט ע"י נדחי ישראל, והדבר מושכל שעלינו למלא אחר רצון ה' ית'⁶, בכל אופן שיזדמן לפנינו, אם בפעולה חומרית או בפעולה רוחנית, היינו להעיר ולהפיח רוח אהבת הארץ בקרב ישראל, ומי מישראל שזכרה ה' להתישב שמה ולעשות בה איזה ישוב מדיני, בעבודת האדמה או בחרושת המעשה או במסחר, יהיה יודע שכרוך מצוה ומלוי רצון ה' בזה, ויקוה שכר טוב מאלקי הארץ⁷.

עתה התעורר הרב החרیف י"א [ירא אלוקים] מרבים, שפתותיו שושנים⁸ ומודע לנבונים, מ' [מורנו] יהודה אידל ציזולינג נ"י מק' אשמינא, וטרח לגבב כל מאמרי חז"ל מכל המקומות שמדברים בשבח הארץ וכדומה, הכל העתיק והביא לשונם ובפירושם, בסדר נכון בפלגות ראובן⁹ ענין ענין לבד, כגודל חקרי לבבו¹⁰, והנני לאשר חילו של הרב הנ"ל ירצה ה' פעלו¹¹, להפיצו בישראל ויאושר שמו ויבורך טעמו¹², ויהיה אלקיו עמו¹³.

כנפש הבא עה"ח [על החתום], היום ג, צום הרביעי יהפך לשו"ש [לששון ושמחה], שנת "ברוך תהי"ה" לפ"ק.

נפתלי צביהודא ברלין מוולאזין

- * הסכמה לספר "ילקוט ארץ ישראל" לר' אידל ציזולינג, וילנא תר"נ. נכתבה בי' בטבת תרמ"ט.
- 1. ויקרא כ"ו, ל"ג.
- 2. עי' באגרת מס' 3, שם הרחיב את הרעיון.
- 3. בראשית כ"ו, ב'.
- 4. ב"ר, פס"ד, ג'.
- 5. ישעיה מ"א, ח'.
- 6. עי' איגרות 3, 6.
- 7. מלכים ב' י"ז, כ"ו. עי' רמב"ן עה"ת ויקרא י"ח, כ"ה.
- 8. שיר השירים ה', י"ג. בפירושו "מטיב שיר" מסביר הנצי"ב ששפתים הכונה לדבור של אדם לאחרים.
- 9. שופטים ה', ט"ו.
- 10. שם ט"ז: לפלגות ראובן גדולים חקרי לב.
- 11. עפ"י דברים ל"ג, י"א: ברך ה' חילו ופועל ידיו תרצה.
- 12. עפ"י שמואל א' כ"ה, ל"ג: וברוך טעמך.
- 13. עזרא א', ג'. המשך הפס': ויעל לירושלים אשר ביהודה ויבן את בית ה' וגו'.

אגרת מס' 13.

- * נדפס ב"שיבת ציון" לרא"י סלוצקי, ח"ב, עמ' 28-29. זוהי קריאתו השניה להצבת קערות בביהכ"ס בעיוהכ"פ. פורסם בשלהי שנת תרמ"ח. לקריאה זו הצטרפו גם הגאונים: ר' שלמה הכהן מו"צ וילנא, ר'

ב"ה. לאחינו המאשרים ונזקקים לכל פעולה טובה. תמימי דעים¹ לדרוש שלום ארץ אבותינו ומצפים לישובה. רב שלום ישאו מהררי ציון² וברכה מה' השוכן בקרבה³!

הגדנו לכם כיום, אחים יקרים, תודתנו וברכתנו, על אשר פניתם לקול קריאתנו, לקום על נדיבות לישוב ארצנו הקדושה, ביום אשר יש בו חפץ להפיק רצון מה'⁴ ית"ש [יתברך שמו], והעמדתם קערות בעיזה"כ [בערב יום הכיפורים] העבר, בפתחי בתי תפלה, להרים נדבות למשען אחינו, מושיבי הארץ הנשמה⁵ ועוסקים בישובה בעבודה תמה. גם המה מודים ומברכים על ידינו, את המעשים לאיש כפי פעלו, להעושים צדקה זו, לאיש כפי מהללו. עתה ברוכי ה'⁶, כאשר עוד לא באו העובדים שמה אשר רבות נשאו וסבלו עד בואם עד כה, ואשר הודות לאל הנותן ליעף כח⁷, באמץ רוח, וכח עשוי לבלי חת⁸, סללו את המסלה העולה בית אל⁹, להראות לכל באי עולם, טוב ארצנו הקדושה, אשר נפחו נשמה ברעיון הקדוש ישוב א"י, ואשר הוציאו את המחשבה הרוממה לפעולה ממשית, לשמחת לב כל בן עמו. וכאשר עוד לא באו היקרים האלו אל המנוחה השלמה ולהתכונן על בסיס קים ויסוד מוסד כיאות, ע"כ הננו מעוררים גם היום את אחינו היקרים, אשר כבר החלו במצוה זו להביאה לידי גמר להעמיד קערות בעיזה"כ, לקבץ נדבות ולכונן בפרי צדקה זו את תושבי המושבות: גדרה, פתח תקוה ויסוד המעלה.

והיה כאשר נזכה לשמוע בקרוב, אשר הם יושבים ומתפרנסים בריות, משקידתם בעבודת הארץ, ישמח לב¹⁰ השולחים אצבע, להקים דבר ה'¹¹ ורצונו יתברך, לבנות הריסות ארצנו, עד אשר נזכה לקרא לתרומת הלשכה, בעבודת בית קדשנו. והשוכן בהר הקדש¹² הוא ישלח ברכה והצלחה בכל מעשי ידיכם, וממעון קדשו¹³ תבורכו סלה.

הננו חותמים ברגש כבוד ואהבה, וברכת שנה טובה ומוצלחת.

נפתלי צבי יהודה ברלין.

שמואל בהרב מוהר"ל מאהליווער.

מרדכי בהרב מוהרר"י עליאמבערג.

יצחק יעקב ריינס אב"ד לידא, ר' אליעזר שטראשון ועוד (שם). סלוצקי מפרסם שם שמות של קרוב ל-50 רבנים שעסקו בהעמדת הקערות, ביניהם הגאונים: רבי חיים חזקיהו מדיני בעל "שדה חמד", רבי ישראל יהושע מקוטנא בעל "ישועות מלכו", רבי יוסף זכריה שטרן ועוד.

1. איוב ל"ו, ד'.
2. עפ"י תהילים ע"ב, ג': ישאו הרים שלום לעם.
3. עפ"י ישעיה ח', י"ח: מעם ה' צבאות השכן בהר ציון.
4. עפ"י משלי י"ב, ב': טוב יפיק רצון מה'.
5. עפ"י ישעיה נ"ד, ג'.
6. ישעיה ס"ה, כ"ג.
7. מתוך ברכות השחר.
8. איוב מ"א, כ"ה.
9. שופטים כ"א, י"ט.
10. עפ"י משלי כ"ג, ט"ו.
11. עפ"י דה"י ב' י', ט"ו.
12. זכריה ח', י"ג.
13. תהילים ס"ח, ו'.

אגרת מס' 14.

כ"ה ה', שמיני דעי"ת [דעשרת ימי תשובה] ת'חלת ש'נה ובי'רכתה' תרמ"ט לפ"ק ישאו ברכת¹ המועדים אחינו חבר סגולה, חבור הנאה להם והנאה לעולם² סלה, אנשי לבב עושי מסלה להושיב ארץ אבותינו במחשבה ובפעולה, בעלי קהל "איהומען" יחי' ועליהם יהל אור יקרות³ הרב הגאון חו"ב [חריף ובקי] מוהר"ר צבי הירש נ"י אב"ד דק"ק [דקהילת קודש] הנ"ל!

הגיעני מכתבכם מפ' נצו"י [מפרשת נצבים וילך] מן עש"ק [ערב שבת קודש] ואשר דרשו דעתי הדלה בענין ישוב ארץ ישראל הקדושה הן כבר היה דברי בדפוס⁴ כי מהראוי להתבונן ע"ד [על דבר] ה' ליצחק אבינו "שכן בארץ"⁵ ודרשו חז"ל ברכה⁶: עשה שכונה בארץ, הוי זורע הוי נוטע ואע"ג שהיה אז כל א"י ביד פלשתים ויצחק לא היה שם אלא בגירות, מכ"מ [מכל מקום] הוי רצון ה' שיצחק יעשה בה ישוב ויהי מושרש בלבבו כי הארץ היא שלו, ועתה כי אנו רואים שבא התעוררת להושיב נשמות הארץ⁷, יש לנו להבין כי קול המון כקול שדי בדבר⁸ ואין לנו לחשוב תכליתם וטעמם, כי אם כך רצון ה'. וידע נא כי יש אנשי מתחכמים לחפוש עלילות על מצוה זו וברוך חכם הרזים ית' שלא השוה דעות בני האדם זל"ז⁹. אמנם מה לנו לחוש המתנגדים על מצוה זו וגם אותם המתנגדים אם כי נאמין שכונתם לשם שמים ועליהם כתוב "ועמך כלם צדיקים"¹⁰ וגו', בכ"ז מה להם למחות באחרים ולא יחושו אולי יהי' בכלל המונע את הרבים מלעשות מצוה שהוא מדברים שמעכבים את התשובה, כמבואר ברי"ף מ' רה"ש [מסכת ראש השנה]¹¹ ורמב"ם ה' תשובה¹².

ועל דבר הרב המגיד מקאמעניץ נ"י, באמנה אינני מכיר אותו אבל הרבה מספרים בשבחו. וגם כי עמל בכל כחו לזכות הרבים, אקוה כי מעתה ישקוטו הצדדים ולא יכזו זא"ז [זה את זה] ח"ו, והנני לברך עושי צדקה זו יזכו לחזות אה"ק בבניניה, והשוכנים בה יהי' נטעי נאמנה, ירעו צדק ירעו אמונה¹³, ונשמח גם אנחנו בתקונה, ומברכות מעכ"ה [מעלת כבודם הרם] תברך נפשי

- * פורסמה ב"המליץ", תר"ן, גליון 76. אגרת לקהילת איהומען ורבה ר' צבי הירש, לעידודם לתמוך בישוב א"י. הנצי"ב תוקף את המתנגדים שאינם חשים שמא הם בכלל "המונע את הרבים מלעשות מצוה".
- 1. עפ"י תהילים כ"ד, ה': ישא ברכה מאת ה'.
- 2. עפ"י אבות פ"ג, ח': ... נאה לצדיקים ונאה לעולם וכו'.
- 3. זכריה י"ד, ו'.
- 4. אגרת 6 (פורסמה ב"המגיד") וע"ע איגרות 3, 12.
- 5. בראשית כ"ו, ב'.
- 6. בראשית רבה, פס"ד, ג'.
- 7. עפ"י ישעיה נ"ד, ג'.
- 8. עפ"י דניאל י', ו'. ועי' באיגרת 2 הע' 3, ובאיגרת 3 הע' 15.
- 9. ברכות נח. ופרש"י שם.
- 10. ישעיה ס', כ"א. ובהמשך הפס': לעולם ירשו ארץ, נצר מטעי וגו'.
- 11. הברייתא על כ"ד דברים המעכבים את התשובה מופיעה ברי"ף פ' יוהכ"פ ביומא, ולא במסכת רה"ש.
- 12. פרק ד' ה"א.
- 13. עפ"י תהילים ל"ז, ג': שכן ארץ ורעה אמונה.

להגדיל תורה, ולפרנס ולכלכל צרכי הישיבה הק' בגבורה.

הנני העמוס בעבודה

נפתלי צבי-הודא ברלין

אגרת מס' 15.

בשם ה' השוכן בעיר קדשו סלה.¹ ד' לסדר "להחיות עם רב", תרמ"ט.

ישלח ה' עזרו² ויאיר דברו³ על כבוד ראשי מנהלי כוללי ירושלים גדולי ישראל, העומדים לפני ה'⁴, לשרת את עמו אביוני אדם⁵, הנעלבים בפי הלצים⁶ והזדים⁷, המה יאירו כצאת השמש בגבורתו עולם⁸ ודבריהם יעשו פרי צדקה⁹ להשיב נפשות דך נכלם¹⁰, ובראשם יהל אגור יקרות¹¹ גאוני הדור צדיקי יסוד עולם כקש"ת [כבוד קדושת תורתם] מו"ה משה יהושע¹² שליט"א ומו"ה שמואל סלאנט שליט"א ה' עליהם יחיו עניי עם וידכאו עושקי כבודם.

מכתב קול מהיכל¹³ הנדפס ביום ג' ד' מרחשון והמכתב המצורף מיום ד' ג' כסליו, הגיעו יפה לק"ק [לקהילת קודש] וואלאוין, ואני פה ווארשא המדינה אשר באתי הנה להתחזק בכריאות באשר הגיעו שני שיבה וכמעט נמוטו פעמי¹⁴ בעוה"ר [בעוונותי הרבים], והגיעו המכתבים מביתי לידי פה ווארשא.

ואני כמוהם כמני, לבי שמח על אשר התנדבו הרבה יושבי קולוניות לשבות בשביעית ולשמור קדושת הארץ, ואין דעתם פונה לפטומי מילי מאשר משכו ידם את הלץ⁶, וגם אני רואה מרחוק עני אחינו אשר בירושלים, וענות אחינו בערי השדה. אכן מה אני עני ואביון¹⁵ אוכל לעשות, מעט כחותי אשר עוד עמדי מסורים ומכורים המה לישיבה הק' אשר ממנה יתד ופנה¹⁶

• נדפסה בעתון "חבצלת", ב' שבט תרמ"ט. נכתבה לרבני ירושלים ביום ד' לסדר ויגש.

1. עפ"י זכריה ח', ג'.
2. עפ"י תהילים כ', ג': ישלח עורך מקדש.
3. עפ"י תהילים קי"ט, ק"ל: פתח דברך יאיר.
4. דברים י"ח, ז'.
5. ישעיה כ"ט, י"ט.
6. הכונה לעתון "המליץ" אשר בו פורסמו מאמרי התקפה רבים על רבני ירושלים ועמדתם בענין השמיטה.
7. זדים הליצוני עד מאד. תהילים קי"ט, כ"א.
8. הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיכים עליהם הכתוב אומר: ואהביו כצאת השמש בגבורתו.
9. עמוס ו', י"ב.
10. תהילים ע"ד, כ"א.
11. זכריה י"ד, ו'. איוב ל"א, כ"ז.
12. דיסקין.
13. הכונה לקריאתם של רבני ירושלים לעזרת שומרי שביעית.
14. תהילים י"ז, ה'.
15. תהילים מ', י"ח: ע', ו'.
16. זכריה י', ד'.

להחזיק תורה במדינה, ע"י נטעי נאמנה, ה' החפץ להגדיל תורה בישראל¹⁷, יעזרני לישוב במנוחה ולעבוד אותם ברוח נכונה¹⁸.

את אשר בידי איני חדל חלילה, זה כירח ימים הגיע לידי מעט מעות לישוב א"י, שלחתי אותם לאדעסא להד"ר פינסקער והזהרתי לשלחם ביחוד להר' פינס נ"י בגדרה, והוא יחלקם לשומרי שביעית ואם מגיע אלי דרישה בזה הענין הנשגב אשר בהרבה מקומות חלק לבכם בטיב הישוב, הנני מחזקם ומזרזם בכח ידי הרפה. אמנם מתוך כתבי ניכר, וחזותו מוכיח, כי כח ידי וימי עילומי אין עוד עמדי, והנני נדרש לרחמי שמים, בזכות הישיבה הק' אשר היא מתחזקת ומתרבה שנה שנה, בכמות ובאיכות.

והנני מפיל תחנתי מאחיי ורעיי היושבים במורשי לבבי שלא יחדלו להתפלל עבגרי בשביל הישיבה הק', וה' השומע תפלה בשער השמים יענה תפלת רבים, ויחזקני ויאמצני להיות עמוס בעבודה כאשר הייתי.

הנני מוקירם ומכבדם

נפתלי צביהורא ברלין

17. עפ"י ישעיה מ"ב, כ"א: ה' חפץ וגו' יגדיל תורה ויאדיר.

18. עפ"י תהילים נ"ב, י"ב: ורוח נכון חדש בקרבי.

אגרת מס' 16.

ב"ה ג' ז' טבת תרמ"ט ווארשא.

כבוד אחינו מנהלי וועד חברה קדושה של חובבי ציון לשובב נתיבות¹ ארצנו הק' ולהציב גבול אלמנותה² בעזר ד', חבור הנאה להם ונאה לעולם³, ד' עליהם יחיו ויתענגו על רוב שלום ועל עבודתם לישוב הארץ הקדושה.

מכתבם מן כ"ב כסליו לק' [לקהילת] וואלאזין הגיעני. ואני יושב פה ווארשא אשר באתי להתחזק בכריאותי בעזר ד' כי מטה לרגלי העבודה והטורח בתוגיון לב בעבודת הישיבה הק' [הקדושה] העמוסה עלי.

עתה הנני להשיבם. וטרם אענה⁴ אני מאשר חילם על טוב פעלם ואור רצון ד' להושיב ארצנו השוממה יהי נר לרגלם.

- אגרת לאגודת חובבי ציון בסלוצק. נדפסה בשלמותה בספר "אמרי חיים", דרושי המגיד מקמינץ, עמ' 223. הנצי"ב דוחה בתוקף את השמועות על המתישבים כאילו הם מחללי שבת, ומוסיף וטוען שאפילו אם הדברים נכונים אין זה יכול לפטור מלבא לעזרת הישוב. עוד מבקש הנצי"ב לתמוך בשומרי שביעית.
- 1. ישעיה נ"ח, י"ב.
- 2. עפ"י משלי ט"ו, כ"ה. ברכות נח' ע"ב ת"ר הרואה בתי ישראל בישוכן אומר ברוך מצייב גבול אלמנה. רמב"ם, הל' ברכות פ"י ה"י.
- 3. עפ"י אבות פ"ו, ח'.
- 4. תהילים קי"ט, ס"ז.

אשר שאלוני אם נתתי חת"י [חתימת ידי] להעמיד הקערות בערב יו"כ כן הוא. בליבאווע יש חברה קדושה ערוכה בטוב השקידה והסדר ומלאתי את ידם ועבודתם במה שהי' בידי החלושה לעשות לטובת הענין המקודש.

ואת אשר שמעו מעלי' כי מדברים סרה⁵ על יושבי הארץ כי מחללי יוה"ש [יום השבת] לפי ידיעתי עפ"י החקירה הוא דבת שקר, ולמודים אנחנו להשמט מישוב הארץ בטענה זו כמש"כ בשה"ש⁶ "רחצתי את רגלי איככה אטנפם" ואית' במד' רבה⁷ ע"ד [על דבר] שלא רצו לשוב כימי כורש לא"י שאמרו רחצתי את רגלי מטינופת ע"ז ר"ל [עבודה זרה רחמנא ליצלן], שאותו מקום משיאני לע"ז. וידוע שהיו תרעומות רב על אותו הדור, כפי הנראה מסידור אותו השיר⁸ ומגמרא יומא פ"א^{8א}, ואנו אין לנו להתחכם הרבה. במה שאנו יכולים לתקן הנהגת יושבי הארץ וודאי ראוי ונכון, ואם מכ"מ [מכל מקום] יש עובר עה"ת [על התורה] הלמענו תעזב ארץ⁹ ח"ו, וגם הישיבה שמה הוא מצוה¹⁰.

לכן, אחי, התחזקו ועשו חיל¹¹ ואם בידכם לעמוד לעזר ביחוד לשומרי שביעית אשריכם. ובזכות זה תזכו לשמור קדושת הארץ בב"א [במהרה בימינו אמן]. אל תמשכו את דעתכם עם המשתדלים לחלל קדושת שביעית ומתלוצצים ברוגז ושחוק באין נחת¹² ולשונם מהלך בתבל¹³ על גאוני ירו' תוב"ב. סורו מהמון דבריהם ומהמונם¹⁴. אם תשמעו מרחוק כי איזה קולוניא עובדים את הארץ עפ"י היתר הגאונים יחיו אל תשיתו לב¹⁵ כי אכף אליהם פיהם¹⁶. ואם תשמעו כי שומרים את קדושת הארץ תחזקו את ידיהם ותטיבו לבם וטוב לכם. יותר מכל הכתוב בזה מלאתי דברים¹⁷, אך תכירו ותבינו מתואר המכתב, כי אין כחי עמדי לבא במערכת דברים, ועתותי ומעט חילי מכורים לעבודת הישיבה הק'. המקום ית' יחזקני למען ת"ת דרבים בישיבה הק', אשר היא אבן פנה למוסדות התורה במדינה זו. הנני יידם מברכם בכ"ט [בכל טוב] -

נפתלי צביהודא ברלין

5. עפ"י דברים י"ג, ו'.

6. פרק ה', ג'.

7. פ"ה א'.

8. עי' באגרת 22 הערה 13.

8א. דף ט' ע"ב. ריש לקיש הוי סחי בירדנא. אתא רבה בר בר חנה יהב ליה ידא, א"ל אלהא סנינא לכו דכתיב אם חומה וגו'. אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא נמשלתם ככסף שאין רקב שולט בו, עכשיו שעליתם כדלתות נמשלתם כארו שהרקב שולט בו.

9. עפ"י איוב י"ח, ד'.

10. רמב"ן, הוספות לסה"צ, עשה ד'.

11. עפ"י שמואל ב' י"ג, כ"ח.

12. משלי כ"ט, ט'.

13. עפ"י תהילים ע"ג, ט': ולשונם תהלך בארץ.

14. עפ"י יחזקאל ז', י"א: לא מהם ולא מהמונם.

15. עפ"י שמואל ב' י"ג, כ'. ועוד.

16. עפ"י משלי ט"ז, כ"ו.

17. עפ"י מלכים א' א', י"ד.

אגרת מס' 17.

ב"ה א' לסדר ולתת עליכם היום ברכה תרמ"ט.

יאושרו בברכות¹ הוד נורא². מחזיקי ישוב אה"ק [ארץ הקודש] בחבורה. חבור הנאה להם ונאה לעולם³. להושיב נשמות ארצנו⁴ ה"ק [הקדושה] בטוב פעלם. כולם אהובים וברורים⁵ כולם יהיו דגן בחורים⁶. ויזכו לראות בעמוד האורים. הן המה בעלי ח"ק [חבורה קדושה] חובבי ציון בק' [בקהילת] באר. וביתוד למנהלי החבורה ה"ק יבורכו איש לפי פעלו, ואיש לפי מהללו בהליכות עולם לו⁷.

הן הייתי בדרך עשרה שבועות ויותר לטוב בית התלמוד הישיבה הק' היא האבן הראשה⁸ להחזקת תורה בישראל אלקים יכוננה עד ביאת הגואל⁹.

בבואי ראיתי מכתבם מן פ' בשלח. ונבהלתי לראות עד כמה גבר השקר והחנופה. לעולל עלילות ברשע על אחינו יושבי הקאלניות באה"ק כי המה מפירי ברית ומחללי שבתות בפרהסיא. יכרת ה' כל שפת חלקות¹⁰. אשר בחלקות ישיתו מצוה של ישוב הארץ לעבירה. ומונעים את הרבים מלעשות מצוה אשר הוא מעשרה דברים המעכבים את התשובה...¹¹

ואני הנני להגיד למע"כ [למעלת כבודם] נ"י אשר שני קלניות היינו פתח תקוה ועקרונ, המה שובתי שביעית כדעת גאוני ירושלים תוב"ב, ולא שמו לב למקילים בדבר.

ואני ראיתי שני אנשים אשר עזבו את בני ביתם באה"ק והמה שבו לחו"ל להרויח באומנות לפרנס את ב"ב [בני ביתם] עד אשר יגיע שנת עבודת הארץ. וזה מכבר היו מרננים על יושבי גדרה כי מתחלה נתיישבו שמה בני בלי תרבות עול מ"ש [מלכות שמים]. וככ"ז [ובכל זאת] הנני להעיד כי מנעו עצמם מלאכול בשר כי לא הי' להם שו"ב [שוחט ובודק] כראוי עד ששלחנו להם שו"ב אדם י"א [ירא אלוקים] והגון לזכות את הרבים¹². ונודענו כי גם המה בעלי אחוזה זו הולכים בדרך התורה והמוסר. אכן אינם שומרי שביעית עפ"י דעת גדולי ישראל יצ"ו [יישמרם צורם ויצילים] שהקילו להם¹³. עתה ברוכי ה' אל תחושו למנינםם. התחזקו ועשו ברכה ושלחו

* לחובבי ציון בקהילת באר. נדפס ב"אגרות ציון" לר' יצחק ריבקינד, י"ד. הנצי"ב מיום באיגרתו את
ההאשמות שטפלו על יושבי המושבות באה"ק. הוא מעודד תמיכה כספית במיוחד לשומרי שביעית.

1. עפ"י תהילים ע"ב, י"ז: ... ויתברכו בו וגו' יאשרהו.
2. עפ"י איוב ל"ז, כ"ב.
3. עפ"י אבות פ"ז, ח'.
4. עפ"י ישעיה נ"ד, ג'.
5. מתוך ברכות ק"ש שבתפילת שחרית.
6. עפ"י הושע י"ד, ח' וזכריה ט', י"ז.
7. חבקוק ג', ו'.
8. זכריה ד', ז'.
9. עפ"י תהילים פ"ז, ה'.
10. תהילים י"ב, ד'.
11. רי"ף פ"ח דיומא, רמב"ם הל' תשובה פ"ד ה"א.
12. עי' איגרת 8 הערה 11.
13. לפרשת שמירת השביעית בגדרה עי' איגרת 18 הערה 12.

מראש לבעלי פתח תקוה ועקרון על אדרעס¹⁴ הרב ר' הערץ נ"י בן יפו. ותודיעו לו כי יחלקם לשומרי שביעית ביחוד.

ובזכות זה תזכו לעבודת הארץ בקדושתה ועבודת מתנה בבית כחירתינו ב"ב [במהרה בימינו]¹⁵. וזכות הארץ יעמוד למישיבה ומכונניה, להתברך במע"י [במעשי ידיהם] ויאשרו בארץ החיים¹⁶. ויתענגו על טוב ה' מלא חפנים. כנפש העמוס בעבודה רבה. נפתלי צבי יהודא ברלין.

14. כתובת.

15. עפ"י במדבר י"ח, ז'.

16. יחזקאל כ"ו, כ', ובת"י שם.

אגרת מס' 18.

ב"ה ב' לסדר ולתת עליכם היום ברכה תרמ"ט.

כבוד הרב החכם ושלם שקוע במצות ישיבת א"י ד"ר ליב פינסקר נ"י. יהי ה'

עמו¹ לכוונן אשוריו² על דעת התורה וישראל עמו.

מכתביו מן ד' דחנוכה וח' שבט הגיעו לפה במועדם – – – ולא אחחד כי מעבודתי בישיבה הק' לא אוכל לשים לב לדעת פרטי הכנסה והוצאה בעסק ישוב א"י. אך אחת קשה לי ובער אני ולא אדע³ מרחוק, מדוע כל מעיינו של מע"כ [מעלת כבודו] נ"י בישוב גדרה ולא בפתח תקוה ועקרון אשר גם המה עיניהם ישיתו⁴ לחסדי אחינו בכל מושבותיהם, ולא על הנדיב⁵ עיניהם. וכי משום שיושבי גדרה בחזקת בעלי תשובה הן ע"כ [על כן] עמידתם ראוי להיות בטוב יותר. תם אני ולא אדע⁶. ובאשר ראיתי כי נגע מע"כ נ"י בדברו על דבר השביעית אשר מלא את דברי לשלוח הברכה אשר הלך על ידי לשומרי שביעית, הנני לבאר הדברים. ראשית כמונו כמוהו אנו חושבים

• אגרת מיום י' אדר א' תרמ"ט. כתבים, ח"ב 873. הנצי"ב מבקש שחו"צ יתמכו במושבות פ"ת ועקרון ששמרו שביעית.

1. עפ"י עזרא א', ג'.

2. עפ"י תהילים מ', ג'.

3. תהילים ע"ג, כ"ב.

4. תהילים י"ז, י"א.

5. הברון רוטשילד.

6. איוב ט', כ"א.

במכתבו מ"ז אדר מסביר ד"ר פינסקר את שיקוליו: "ומה שהתפלא כבוד גאונו על שאנו מונעים את תמיכתנו מבני עקרון ומבני פ"ת הוא מפני ששתי המושבות ההן חוסות בצל הנדיב נ"י. ואם אמנם אפשר שבשנה הזאת המעיט את תמיכתם או מנע אותה מפני איזה מריבות וסרבנות וכו' לא יאות לחו"צ לצאת לעזרתם וכו' יתראה הדבר כאילו חפצים אנו להקניט אותו ולקרב את אלה אשר לשעה העלים עיניו מהם בשביל איזה סכוח". כתבים, ח"ב, 874.

שגם המתירים וגם האוסרים כונתם לש"ש [לשם שמים], ולא כאשר משכו הלצים את ידם⁷ ומלאו את עטם לדבר תועה על האוסרים הגאונים מירו' תוב"ב, וכי המה הטו את הישרה כדי להחריב הישוב חלילה⁸. בויזי חכמים וצדיקים יקלו⁹, וכבוד החכמים¹⁰ יהא בנחלה שאין לו הפסק.

אכן דעתי נוטה אשר טוב הי' לקיום הישוב אלו הי' קדושת שביעית נוהג כהלכתה בלי היתרים, והיו עדת ישראל מרבים להחיות את אחינו היושבים על אדמתם ונוהגים בה בקדושה, כי בזה עם ה' שמחים לשמוע כי הארץ שבה לאט לקדושתה, וכדכתיב בנחמ' י"ב¹¹ כי שמחת יהודה על הכהנים ועל הלויים העומדים, מה שאין כן עתה שנתרפה הרבה ידי החברות, וכמה מרשיעים ומכוונים לבטל הישוב מחמת זה. זהו דעתי. ועוד שמעה אזני משני בעלי קאלניות, כי גם בל"ז [בלי זה] נדרש להקרקע לשבות שנה אחת, ואין בזה הפסד כלל. איך שהוא, אין לנו להרשיע את יושבי גדרה שהפכו דעתם מאשר חשבו תחלה לשבות בשביעית¹², ואין לנו

7. עפ"י הושע ז', ה': משך ידו את לצצים. רומזו לעתון "המליץ" שיצא בהתקפה על רבני ירושלים שאסרו את עבודות הקרקע בשמיטה.
8. על מנת להעמיד את הקורא על הלך הרוח וסגנון הדברים שפורסמו נגד רבני ירושלים, נביא מכתב של י.ל. גורדון אל לילינבלום (לילינבלום עמ' 115-116). לאיגרתו צירף גורדון מכתב שקיבל מירושלים ובו נאמר: "דע אדוני, כי עלינו לאסור בשארית כחנו במלחמת מצוה הזאת, כי אויב נורא יושב לנו פה ומבקש להשתמש בשמיטה לחרבן הישוב. האויב הוא רבי שמואל סלאנט". ולא נחה דעתו של הכותב עד שכינה את הצדיק ר"ש סלאנט "ראש שונאי ציון" (!). וגורדון מוסיף מדיליה וכותב: "ועוצו עצה כעת מה לעשות להסיר מעלינו את המות הזו וכי". כי בלי פדות נפשנו מכף העריצים האלה גאולת הארץ היה לא תהיה".
9. עפ"י שמואל א' ב', ל'.
10. משלי ג', ל"ה.
11. פס' מ"ד.
12. במשפט קצר זה מקופלת אחת מהפרשיות הסוערות של שנת השמיטה תרמ"ט. כבר בשלהי שנת תרמ"ז פנו תושבי גדרה לפינסקר בשאלה מה יעשו בשנת השמיטה (כתבים, ח"ב, 641). פינסקר פנה לגאונים גבאי חו"צ, וכמו"כ התייעץ עם גאונים נוספים. חלקם צידדו באפשרות של הפעלת "היתר מכירה", וביניהם: הגאון ר' יצחק אלחנן מקובנא שנחשב לגדול הפוסקים בדורו, ר' שמואל מוהליבר ור' מרדכי עליאשברג. רבני ירושלים התנגדו בתוקף רב היתר העבודות ע"י מכירתם לגוי, וגם דעתו של הנצי"ב היתה ברורה שאין לסמוך על ההיתר. (שו"ת משיב דבר, ח"ב, סי' נ"ו – קונטרס השמיטה). המנהיגות החילונית של חו"צ דרשה מרי"מ פינס שהיה האפוטרופוס על אנשי גדרה – שהמתישבים יעבדו את אדמתם בשביעית בהסתמך על ההיתר (מכתבו של פינסקר לפינס מיום ו' אלול תרמ"ח. כתבים, ח"ב 822). אולם דעתו של פינס היתה שאין לסמוך על ההיתר, ולכן אף לא מכר את קרקעות גדרה לגוי לפני שנת השמיטה. לרבינו כתב פינס (ביום י"ב תשרי תרמ"ט): "ועל דבר השמיטה מגויה וגמורה אצלינו, לבלי לעבוד עבודת זרע באדמתנו, אלא שהנני משתדל למצוא קרקע של גוים שבני המושבה יעבדו בתוכה שכירי יום. גם הכרמים יעבדו לפי ההיתר שהורו לנו רבני ירושלים". (ריבקינד, י"ג). פינסקר וחבריו המשיכו לתבוע מפינס לעבד את אדמת גדרה ואלהים נצטרפו גם אגודות מספר של חו"צ שהודיעו שיפסיקו את תמיכתם למתישבים. גם מושכי העט לא טמנו ידם, ובעתון "המליץ" הופיעו התקפות ארסיות נגד פינס והמתישבים, שאין הם אלא עצלנים וחומדי לחם חסד. פינס הגן בעוז על אנשי גדרה (המליץ מיום י"ט שבט. כתבים 855), אולם משהודיע פינסקר על הפסקת התמיכה של חו"צ בשובתים (כתבים, 863) היה ברור לפינס שאין מוצא. "קרן השמיטה" שיסדו רבני ירושלים לא הניבה פירות רבים, יבול שנת תרמ"ח היה דל בשל בצורת ולא היתה לפינס ברירה אלא להורות לאנשי גדרה לעבד את אדמתם. במכתבו לרבינו מיום י"ז אדר א' מגן פינסקר על עמדתו: "... ואם נכנסתי בזה בעובי הקורה וצויתי למנוע תמיכה מבני גדרה אם ישבתו בשביעית, היה זה מפני שהרבה אגודות הודיעו החלטתן שאם ישבתו הקולוניסטים לא ישלחו את כספן, וכנגדן לא היתה אף אגודה אחת שהבטיחה לשלוח כספה לשומרי שביעית ולדאוג בעדם. על כן היו לי ידים לחשוב כי ענין הישוב יהרס חלילה אם יעמדו הקולוניסטים על דעתם".

להתלוץץ ולהקניט ליושבי פתח תקוה ועקרון השוכתים בשביעית. וראיתי שני אנשים משם כביאליסטאק, שעזבו בני ביתם על אחוזתם בארץ והמה יצאו לחו"ל להרויח בתעמולתם עדי יגיע שנת השמינית וישובו לעבודתם א"ה.

מדי דברי באנשי פתח תקוה הנני להעיר למ"כ נ"י, אולי ימצא ידו להגיע לעשות חלוקת הארץ ליושבי בה, וברור החלקים הוא יסוד הישוב, שאז נוח לבעלי החלקים להטיבה בכל האפשר. יהא נא מטובו להפציר בכבוד ארלאנגער נ"י שישלח מודד ומחלק הארץ וישא ברכה מאת ה'13 ומאחינו אלה. ועפ"י ידיעתי אין להשהות החלוקה על ימי הקיץ כי אז הארץ חריכה ביותר. ע"כ אהלי יכון14 טובת מעכ"ה נ"י למהר להביא לידי כך. הנני ידידו מוקירו ומכבדו

נפתלי צביהורא ברלין.

(כתבים, 874). פינסקר מתעלם מאיגרותיו לפינס קודם שנת השמיטה ובמהלכה בהן דרש לסמוך על ההיתר. יתרה מזאת, הוא אף פנה ישירות למתישבי גדרה בקריאה לעבד אדמתם (שם, 822, 847, 848). לו היה עומד ומשיב למחרפיהם של בני גדרה מנה אפים, ומוכיח את חריצותם, מספר על סבלותם כל השנים – ללא ספק שהיה משתיק את המנאצים, והכנסות חו"צ לא היו פוחתות.

13. עפ"י תהילים כ"ד, ה'.

14. עפ"י תהילים קי"ט, ה'.

אגרת מס' 19.

מכתבכם מ"יום אשר שברו אויבי היהודים ונהפוך הוא" הגיענו בש"ק וכו'. ע"ד [על דבר] אשר שמעו בשוק על יושבי הקולוניות באה"ק [בארץ הקודש] אין זה לשון הרע לחוד כי אם גם מוציא שם רע אשר לא ינקו חו"1 ועליהם כתוב והזהרתם את בני ישראל מטומאתם2 היא טומאת שפתים אשר כל החפץ דובר הות נפשו ומתברך בלכבו3 כי עוד צדקה עשה. והנני להודיע למע"כ [למעלת כבודם] נ"י כי יש שלש קולוניות אשר חיהם תלויים בנדבת חו"ל המה "יסוד המעלה" "פתח תקוה" ו"גדרה". והנה בני פ"ת ויס"ה לא נחשדו מעולם ולא עוד אלא שבשנה זו השביעית המה שומרי שביעית כהלכתו. ואני ראיתי בק"ק [בקהילת קודש] ביאליסטאק שני אנשים מפ"ת אשר על שנת השביעית באו להרויח מאומנות שבידם ולשלח לביתם בארץ הק', ועל "גדרה" היה

* אגרת לקהילה שנתעוררה בה מחלוקת בין חובבי הישוב ומתנגדיהם. שמה לא פורט. נשלחה בסוף אדר תרמ"ט. הודפסה ב"למען ציון", וורשה תר"נ, עמ' 76.

1. ... לשון הרע, והוא המספר בגנות חבירו אע"פ שאומר אמת. אבל האומר שקר נקרא מוציא שם רע על חבירו. רמב"ם הל' דעות פ"ז, ה"ב. ובספר "חפץ חיים" עשין י"ג: ועונשו חמור הרבה יותר מסתם לה"ר ורכילות.

2. ויקרא ט"ו, ל"א.

3. עפ"י דברים כ"ט, י"ח.

חשד באשר תושביה היו בני ביל"ו שבבחרותם למדו בחירות מעול התורה. אכן הרבה חקרת מאחינו יושבי ירושלים אשר מהימן עלי כבי תרי וגם כידוע יושבי ירושלים מחפשים עלילות כאלה, והוא הודיעני כי המה שומרי תורה כמצוה ולא אכלו בשר כ"ז [כל זמן] שלא היה להם שו"ב [שוחט ובודק] ונשלח להם שו"ב אשר היה לפני והוא מורה דרך יראת ה'. אמנם במחשבתם היה לשמור קדושת הארץ בשביעית אלא שרבו עליהם דברי המקילים⁴, בכ"ז [בכל זאת] אין אנו יכולים לחייב אותם אחרי שיש אלנות להתלות בהם להקל בזה, כזה המה דברים ברורים ואמתים. ואתם אחינו התחזקו ועשו ברכה ושלחו את המקובץ ואל תחשו למוציאי דבת הארץ⁵ ויושביה, והמה אין להם תקנה כמבואר ברמב"ם ה' תשובה⁶ מכ"ד דברים המעכבים את התשובה, והוא המעכב את הרבים מלעשות מצוה. וה' יהי' עמכם ותגדלו לעשות עם יושבי ועובדי ומושיבי הארץ, ותזכו לראות בבנינה ותעלו במועדים לירושלים ברנה שלש פעמים בשנה. כנפש העמוס בעבודה רבה משא לעיפה ולרחמי שמים יושב ומצפה,

נפתלי צבי יהודא ברלין.

4. ע"י באגרת 18 הע' 12.

5. במדבר י"ד, ל"ז.

6. פ"ד ה"א.

אגרת מס' 20.

ב"ה. עש"ק נחמו תרמ"ט, וולאזין.

ינוב בשביעה¹ טובה כבוד ידידי הרב החכם וספר מודע לבינה נקרא², פאר הילולים רב פעלים³, המפורסם כש"ת [כבוד שם תפארתו] מ' שמואל יוסף פין נ"י.

מכתב מע"כ ממש"ק העבר הגיעני תמול. וע"ד מבוקשו⁴ כבר הקדים הגאון מ' שמואל מאהלווער נ"י לבקשני לבוא לוויילנא לפקח על עסקי ישוב הארץ מחמל נפשנו⁵, ואם לא – אזי אבקש את בני הגאון נ"י⁶ היושב בדובעללין לבא במקומי. והנה חשבתי דרכי ואשיבה רגלי⁷ מלנסוע, כי חתני הה"ג מ' חיים סאלאוויציג נ"י כעת באשמינא בענין נחוץ לכולל מחוז אשמינא,

* כתבים, ח"ב, 924. הנצי"ב קורא להנהגת חו"צ להשתית את ישוב הארץ על קיומה של תורה בשלמותה.

1. עפ"י תהילים צ"ב, ט"ו.

2. עפ"י משלי ז', ד'.

3. שמואל ב' כ"ג, כ'.

4. במכתבו הזמין רש"י פין את רבינו לועידת חו"צ שהיתה אמורה להתקיים בוילנא בחודש אב.

5. עפ"י יחזקאל כ"ד, כ"א.

6. ר' חיים ברלין.

7. תהילים קי"ט, נ"ט.

ומן הנמנע לעזוב את הישיבה הק' חיי רוחי בלי ראש, ולבני נ"י כתבתי אמש בבקשה שיסע לוויילנא. והנה ע"ד [על דבר] לבחור איש לעמוד על עבודת הד"ר פינסקער⁸ כבר הודעני הדר"פ [הד"ר פינסקר] כי עינו ראה לבחור את הגביר הנכבד מ' אברהם גרינבערג נ"י באדעסא, ולפי מיצוט ידיעתי אותו מוכשר הוא לכך אם אך יעמים על עצמו עבודת הקודש לנטלה ולנשאה עלי⁹, והשיבותי להד"ר כי לפי דעתי טוב הוא להיות נבחר. אמנם אם הגבאים הגאונים שי' היושבים במרומי קרת¹⁰ ישראל ויודעים יותר ממני ויבחרו בטוב ממנו, הנני מבטל דעתי להם. וכך הודעתי לידידנו הגאון הנ"ל. וע"ד להרחיב חוג העסק בקרב ישראל לא חדל אני להגיד למע"כ נ"י כי רואה אני שלא זכיתי להנות עצה ותושי¹¹ בזה. ודעותי שונות ומבוטלות לדעת חברי הגבאים הגאונים יצ"ו, כי מאז הנני חושב אשר אם נקדיש במעשינו סדרי הישוב להנהיג בה מנהגי מצות התורה והיינו מרבים להביא מתנדבים להחזיק הישוב, כלשון הכתוב בנחמ"י י"ב כי שמחת יהודה על הכהנים ועל הלויים העומדים, והלואי לא היינו מקילים בקדושת שביעית, ובל"ס [ובלי ספק] הי' גם הנדיב ממלא אחרינו¹², אזי הי' מוחזק בישראל כי א"י מקודשת היא עוד היום ורוח התורה היא קיומה, כמו קיום ישראל בעמים אשר אך רוח התורה היא קיומם, וככתוב בס' מלאכי ג'¹³ ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ וגו', ופי' לא חבל ארץ היא קיומנו, כי אם היהדות היא ארצנו וקיומנו וכמונו היא ארצנו אשר היא לירושה לנו ופי' בטבע שלנו. ואז היה נמשכים המון עם ה' לכלכל את האיכרים בשנה זו, ואין מעצור לה¹⁴ ועמו. לא כן עתה שנוהגים בה חול וטבע חו"ל, אזי רוב גדולי ישראל הרבנים שי' מהרהרים אחרינו, ובתר רישא גופא אזיל¹⁵, והדברים עתיקים. אכן אנכי בעניי הנני מקוה לה' כי עוד נזכה להושיב את נשמות ארצנו¹⁶ בקדושתה. ועתה יהי ה' את החבורה הקדושה ויהי גומר¹⁷ אחרי עצתם, וישמח לבי גם אני¹⁸ העמוס בעבודה רבה ומברך את כולם באהבה¹⁹

נפתלי צביהורא ברליון.

8. אחת ממטרות האסיפה היתה לבחור "גבאי ראשי" חדש במקום ד"ר פינסקר שהתפטר מתפקיד זה.
9. עפ"י ישעיה ס"ג, ט': וינטלם וינשאם וגו'.
10. משלי ט', ג'.
11. משלי ח', י"ד.
12. בכל מושבותיו של הנדיב עבדו את אדמתם בהסתמך על היתר המכירה. מלבד במושב עקרון שהנדיב ביטל את תמיכתו בהם בגלל סירובם המתמיד לעבוד אדמתם בשביעית. הנצי"ב שוטח את אמונתו שלו חובבי ציון היו בדעה אחת שלא לסמוך על היתר גם הנדיב היה נוהג כך במושבותיו.
13. פס' י"ב.
14. עפ"י שמואל א' י"ד, ו'.
15. עירובין מא' ע"א.
16. עפ"י ישעיה נ"ד, ג'.
17. עפ"י תהילים נ"ו, ג'.
18. משלי כ"ג, ט"ז.
19. עפ"י ברכת כוהנים.

אגרת מס' 21.

ב"ה א' לסדר ושמחת בכל הטוב, תרמ"ט.

ינוב בשיבה¹ טובה, בדעת רחבה, כבוד ידידי הרב החכם בכל תושבי ומודע
לבינה נקרא², מכלכל דבר בדעת ישרה, המפורסם כש"ת (כבוד שם תפארתו) מ'
שמואל יוסף פין נ"י.

אמש הגיעני שני מכתביו – – בצרופ העתקה מהעולה באספה בדבר ישוב אה"ק [ארץ
הקודש]. ע"ז [על זה] הנני מאשרו ומברכו, כי מאד נכספה נפשי³ לזה, וכבר הכינתי מכתב
למעכ"ה [למעלת כבוד הרם] נ"י ובקשתי להודיעני בחסדו מכ"ז [מכל זה], והנה הקדימני ידידי
בטוב לכו ובשכלו הישר.

רואה אני בשמחת לבבי, כי בני החבורה, כולם אהובים וברורים⁴, הכירו כי טוב להרחבת
הענין בישראל למנות בראשי הפקודים גדולי תורה ורבני הקהלות יצ"ו [ישמרם צורם ויצילם],
אשר אחריהם יהיו נמשכים המון עם ה'⁵, וכמאמרם ז"ל בתר רישא גופא אזיל⁶. ולבבי סמוך כי
עוד יגדל תבונתם, אשר אין לייסד ארץ ישוב ארץ הק' על מוסדות רוח אירופא כלה, כמו שאין לבני
דור החדש לקוות, שיוליכו אמם הזקנה במחולות הדור החדש.

מעקרונ הגיעני מכתב משיחים צערם לפני⁷, ומבקשים לאסוף אסיפות לישועתם ולרוחתם.
ואני גם בהיותי משתתף הרבה בצערם, בכ"ז [בכל זאת] חשכתי דרכי ואין לי מקום לזה. בכ"ז
הנני לעורר רחמי מעכ"ה נ"י על העניים הללו, ולא להשית עליהם חטאת⁸ אשר לא נואלו ולא
חטאו⁹, כי שמעו בקול גאוני ירו' תוב"ב, וכדאי' בסנהדרין דפ"ח ב' דבאין לכ"ד [לכית דין]

* מיום א' לסדר כי תבוא, תרמ"ט. כתבים, ח"ב, 941.

1. עפ"י תהילים צ"ב, ט"ו.
2. עפ"י משלי ז', ד'.
3. עפ"י תהילים פ"ד, ג'.
4. עפ"י ברכות ק"ש בתפילת שחרית.
5. באסיפת וילנא התחזקה עמדתם של הדתיים בהנהגת חובבי ציון. על פי דרישתו התקיפה נבחר הגר"ש
מוהליבר להיות "גבאי פועל". התנועה חלשה, טען, משום שבראשה עומדים משכילים. "לא כבוד אני מבקש
מכם, אך הריני חפץ להיות שמש אצלכם" (לילינבלום, 144). יחד איתו נבחרו כגבאים פועלים גם הרש"י פין
ור' א. גרינברג. הנצי"ב והגר"מ עליאשברג נבחרו שוב ל"גבאים יועצים", ובשאלות כבודות משקל היו
ה"גבאים הפועלים" צריכים להתעץ אתם. רבינו מביע את שמחתו משנוי זה משום שזה מכבר היה סבור
שיש צורך בהחלפת ההנהגה. בפגישתו באלול תרמ"ז עם הגר"ש מוהליבר והגר"מ עליאשברג כוילנה, בה
נתכנסו לדון בשאלת השמיטה הקרובה ובאה, עורר הנצי"ב את השאלה מדוע אין הגר"ש מוהליבר בראש
ח"צ אלא ד"ר פינסקר החפשי בדעות?! אולם הגר"מ עליאשברג טען שאין הרבנים מוכשרים לנהל מבחינה
מעשית את התנועה וכזה הסיר את השאלה מעל הפרק. (בתוך ראשית התחיה, י. אפל, עמ' 280 להלן – אפל)
למרות תקוותיו של רבינו לא חל שנוי רב במעמדה של תנועת חו"צ. לילינבלום שנשאר מזכיר התנועה,
פעל מאחורי גבו של הגר"ש מוהליבר, ומאידך לא החלה תמיכה המונית בפעולות חו"צ.
6. עירובין מא' ע"א.
7. המושבה עקרון נוסדה ע"י הברון בשנת תרמ"ג. בשנותיה הראשונות התגלעו סכסוכים רבים בין מתישביה
לפקידות העריצה של הברון, ערב שנת השמיטה פרץ סכסוך דובר חלוקה מחודשת של הקרקעות כדרישת
הברון. משבאה שנת השמיטה סירבו המתישבים לעבוד באדמתם כפסקו של רבם הגאון ר' מרדכי גימפל יפה
שישב ביהוד. הברון הפסיק את תמיכתו, ומצבם היה עתה קשה ביותר.
8. עפ"י במדבר י"ב, י"א.

הסמוך לעירן, ואין ב"ד שבירו' תוב"ב גרוע מב"ד שבחו"ל. ואדרבה ידוע מאמר ירו' [ירושלמי] חביבה עלי חבורה קטנה שבירו' יותר מסנהדר' גדולה בחו"ל⁹. והנה מה שעבר אין, יהי שם ה' מבורך¹⁰, ועברה עלינו שנת השביעית והוא יזכנו לשביעית הבע"ל [הבאה עלינו לטובה] ונראה כי הכל מקיימים קדושת הארץ בכל פרטי', והיא קיומה של ארצנו הק'. אמנם עתה לפקוד לטובה את האנשים שהפקירו עצמם לשמור קדושת הארץ. ואין שונין ומפרטין לחכם לב כמ"ב [כמותו ירבו בישראל] כי זהו כבודינו וכבוד ישראל והתורה, וזוה נפיק רצון מה¹¹ בימים הבע"ל אשר יש בהם חפץ להפיק רצון מה¹¹ בכל ארשת שפתינו¹².

וה' יאריך ימיו ושנותיו ויזכהו לראות בטוב ישראל והארץ הקדושה כנפש ידידו
נפתלי צביהודא ברליון.

9. ירושלמי סנהדרין פ"א, ב'.

10. איוב א', כ"א.

11. עפ"י משלי ח', ל"ה; י"ח, כ"ב.

12. מתוך תפילה אחר תקיעת שופר.

אגרת מס' 22.

ב"ה א' מחרת יוה"כ תר"ן וואלאזין.

ישא ברכת¹ מועדים טובים כבוד הנגיד ושוחר טוב ואמת י"א מ' [ירא אלוקים מרבים] אהרן יהודא שולמאן נ"י וכל סגל חבורה ק' [קדושה] חבור הנאה להם ונאה לעולם² מחזיקי ישוב הארץ הק', האל הגומר לטוב יהי עליהם³.
מכתבו בצום השביעי הגיעני. והנה מכבר ידענו, כי רבים מוציאי דבת הארץ רעה⁴ – והמה לא יפלא מהם⁵ להאמית דברי' אשר לא ראו וגם לא האזינו, ורק הוות לבם המה ידברו⁶. ואני

אגרת לרא"י שולמן מקהילת רעזיצע. במכתבו מזים הנצי"ב את דבות השקר על המתישבים ובמיוחד על אנשי גדרה, וקורא לתמיכה בהתישבות. כתבים, ח"ב, 969. אפל עמ' 509, וכן "סלוצקי" (בשינויים קלים) ח"ב, עמ' 18-19.

1. עפ"י תהילים כ"ד, ה'.

2. עפ"י אבות פ"ו, ח'.

3. עפ"י תהילים נ"ז, ג'.

4. דברים י"ד, ל"ז.

5. עפ"י ירמיה ל"ב, י"ז.

6. ר' א"י סלוצקי בקובץ "שיבת ציון" מאשים את אנשי ירושלים שמצרות עין רדפו את המתישבים במושבות, והם אשר בדו עליהם עלילות שקר כי הם עוברי עבירה ומפירי ברית וכו'. ע"י כתבי פלסתר שנשלחו לתפוצות ישראל, ובמאמרים בעתון הירושלמי "חבצלת" הצליחו לגרום למבוכה בגלויות ישראל. הדברים הללו נקלטו גם אצל גדולי ישראל, ודוגמא בולטת לכך אפשר למצוא במכתבו של הדרשן והמטיף לציון ר' חיים יוסף יפה שמספר כיצד הושפל והוכה בעיר טעל ע"י בני ביתו של הגר"א גורדון עקב השמועות הללו (אפל, עמ' 476). גם הנצי"ב הוטעה ביחס לבני גדרה. עי' אגרות 8, 9, 16, 19.

חקרתי משו"ב י"א [שוחט ובודק ירא אלוקים] ואוהב מוסר אשר נסע להמושב גדרה עפ"י דעתי, והוא הודיעני, כי אחינו אנשי גדרה מתנהגים בדרך המוסר בעבודת ה' ובעבודת השדה⁷. ולא נכחד ממע"ל [ממעלתו] אשר אנשי גדרה המה היו המוקצים בבעלי הישוב, באשר המה בני ביל"ו אשר מבית הספר של למודי חול ועולה בפרצות הדת יצאו לאה"ק⁸.

אולם אפי' היה מי ומי פורץ דרך⁹ בגלוי, הוא מצד הרגלו לעמוד בפרצות בהיותו בחו"ל ולא

7. במכתבו מיום ג', כ"ט סיון, תרמ"ט כותב השו"ב לייבוביץ מגדרה: "כבוד הרב הגאון גדול ומפורסם בתו"ו וכו' וכו' כקש"ת מ"ה צבי נפתלי ברלין, ראב"ד ור"מ בבית אולפנא רבתא דקרתא וואלאוין יע"א. חכה חכתי עד העת ההיא עת אנפש מעמל הדרך וכו'. את מכתב כבוד הדר גאונו אשר בו יגיד התלתי מסרתי ליד הרב הרמ"פ (פינס) וכו' ויושיבני על כני בגדרה. אכרי המושבה כלם אנשים צעירים לימים אשר מבתי מדע לוקחו, ולא מצאתי בהם ובמנהגיהם שום דבר דופי נגד חוקי תורתנו הק'. ויגיעתי לא עמדה לי למצוא את הענין אשר נתנם למלה בפי כל מבאשי רוחם ואוכלי קורציהם. זולת המחסור הנורא אשר ישתרר גם השתרר ורפיון רוח ומכיהם הנראה והנרגש מאד. בהמושבה, לא מצאתי ענין לענות בו. המצוות התלויות בארץ לא יפרו ח"ו, אין זאת כי אם לבצעם ילכו כל הדוברים עתק ועתידים ליתן את הדין, וכו'".

כבר באיגרת 11 הערה 22 הערנו כי הרבה טעויות נתרווחו בציבור בקשר לדתיותם של ראשוני גדרה, אם בשוגג ואם בזדון. סקרנו שם את רקעם הדתי של המתיישבים ומתברר כי חלק נכבד היו בוגרי ישיבות וחלק באו מרקע דתי. ראוי עתה להרחיב את היריעה ולפרוש את הידוע לנו על התנהגותם הדתית מאז כואם לא"י. כבוא קבוצת הבייל"ויים הראשונה ליפו, בקיץ תרמ"ב, הביאו אתם ס"ת והתפללו שחרית מנחה וערבית בצבור (המגיד, מיום ח' אלול תרמ"ב). לאחר מכן עברו לראשון-לציון, ושם נתחייבו "לחיות ע"פ דיני תורתנו הקדושה ומנהג ישראל. אם יהי' גביות עדות כי אחד מהם איננו מתנהג את עצמו ע"פ חקי תורתנו הקדושה ח"ו וכו' אי יש ברשות העדה להוציא אותו מעדת ראשלי"צ" (הבייל"ויים, עמ' 122, עפ"י פרוטוקול). כנראה שכבר אז חלק מהם פרק עול מצוות ואנשי ראשלי"צ תבעו מהם התחייבות זו. משנבחר פינס לנשיא חברת ביל"ו בא"י הוא כותב שהסכים לכך משום שהבייל"ויים קיבלו עליהם עול מצוות. (המליץ, ט"ו תמוז תרמ"ג). שנה לאחר"כ סולק מהקבוצה ה. מינץ "שהיה מגונה בעיני דת" (הבייל"ויים, עמ' 176 הע' 59) ואז כותבים הבייל"ויים לפינס: "גמרנו להתנהג כדת בכל דבר" (שם, 196). ואכן נראה שחל שנוי בשמירת תומ"צ בקבוצה שכן הצעירה היחידה שהיתה אתם עזבה בגלל סיבה זו את הבייל"ויים (שם, 176). לאחר מכן – בחנוכה תרמ"ה – עלו הבייל"ויים להתיישב בגדרה. הרכב המתיישבים היה שונה מהקבוצה הראשונה שהגיעה לא"י. וכבר הראינו שלרובם היו שורשים עמוקים בתורת ישראל. נראה שהמתיישבים רצו לשמור על הצביון המסורתי במושבה ומשום כך לא רצו לקבל את ל. פיינברג למושבה משום שלא היה שומר מסורת (שם, 247). אך אפטרופוסי המושבה הכניסוהו למושבה בניגוד לדעת המתיישבים. אולם הללו הרגישו בידדות גדולה ולא התאקלמו מבחינה רוחנית במקום (שם, 252). מן העתונות אנו למדים שבשנת תרמ"ז עוררו שמחה כללית ביפו כשהובילו בנוכחות קהל נלהב ספר-תורה שקיבלו מפולטאבה (המליץ, י"ז חשוון תרמ"ח). משבא הרי"מ פינס באותה שנה לנהל את עניני המושבה מטעם חו"צ חלה התעוררות דתית נוספת במושבה. פינס הנהיג תפילת שחרית בצבור לפני היציאה לעבודה, והתקין שיש לחזור מן השדות שלש שעות קודם כניסת השבת (שם, 305). על אותה תקופה בגדרה יש לנו עדות חיה ממכתבו של מאיר בלקינד שביקר במושבה בר"ח שבט תרמ"ח, ושהה עמם חודש ימים. הוא מספר על "תפילה במנין ג' פעמים ביום, כולם יציית בבגדיהם, תפילין בעת התפילה בראשיהם, מזוזות בפתיהם, מאכלות כשר וחלב אין במעונותיהם וכו'". ועוד הוא מספר שבבואו "השכימו בשעת הרביעית קודם אור היום... בידעם כי אבוא גם אנכי בתוכם, ועד עת התפילה ישמעו מפי איזה דבר ד' אשר אגיד להם בתורה או בהלכה או באגדה". (נתפרסם בהמליץ, תרמ"ח גליון 44). באותו זמן ביקש לחזור לגדרה אברהם סלומיאק, אפיקורס להכעיס, אולם הדבר לא ניתן לו בשל זאת. (שם, 305). המתיישבים קיבלו גם את מרותו של פינס שתבע מהם שלא לעבוד אדמתם בשנת השמיטה, תרמ"ט. ורק בלחץ הנהגת חו"צ נאלצו לחזור בהם (עי' איגרת 18 הע' 12). עובדות אלו, בצירוף מכתבו של השו"ב מביאים אותנו לידי מסקנה כי בשנותיהם הראשונות בגדרה שמרו רוב המתיישבים על אורח חיים דתי, לכל הפחות בעינינו שבפרהסיא.

8. עי' איגרת 11 הערה 22.

9. אולי צ"ל גדר.

אה"ק גרם לזה. וייטיבו נא לראות במדרש שה"ש [שיר השירים] עה"פ [על הפסוק] אני ישנה וגו' קול דודי דופק וגו'¹⁰, ומפרשים חז"ל כי בהיות קול דודי הוא ית"ש [יתברך שמו] דופק ע"י כורש מי ככם בכל עמו וגו'¹¹, והרבה סירבו מלעלות באמרם רחצתי את רגלי איככה אטנפם¹⁰. ופירשו חז"ל רחצתי את רגלי מטינופת ע"י שאותו המקום משיאני לע"ז¹². ולפי דעתנו הקלה היא טענה טובה וחזקה. ובכ"ז היו תרעומות ע"ז ממנו ית' כמבואר בהמשך השיר הקדוש¹³. ומה גם עתה אשר קול דודי דופק¹⁰ בהמון ישראל להושיב נשמות הארץ¹⁴, ואין סיבה להגיד כי אה"ק גורם פריצות ח"ו. ודאי אין לנו להתחכם ולהמאיס את ארצנו בעינינו ח"ו, אפי' אשר נמצא בה הולך שוכב בדרך לכו¹⁵. וכב"ר פ' ע"ו שירא יעקב אבינו מעשו, שאמר כל השנים הללו יושב בא"י, תאמר שהוא בא עלי מכה ישיבת א"י. אם לקולי המה בני חבורה הק' שומעים, לא ישימו לב לנרגנים ויזכו לראות הארץ בישובה וישראל בנויהם, וחפץ ה' עליהם יצליח להושיב קאלאניא על שמם, ויהיו המתיישבים יראי ה' ותורת הארץ הק' בקדושתה כחפץ העמוס בעבודה. נפתלי צביהודא ברליון.

10. פ"ה, ב-ג'.

11. עזרא א', ג'.

12. שהש"ר פ"ה, א' (ג).

13. פס' ד': דודי שלח ידו מן החור. פס' ו': דודי חמק ועבר. ובמדרש (שם, ו'): נתמלא עלי עברה. נפשי יצאה בדבורו – בדיבורו של כורש שגזר דלא עבר פרת לא יעבור. וע"ע בהמשך הפרשה שם.

14. עפ"י ישעיה נ"ד, ג'. וע"ע באיגרת 2 ובהע' 3 בביאור כוונתו של הנצי"ב בדברים אלו.

15. עפ"י ישעיה נ"ז, י"ז.

אגרת מס' 23.

ב"ה יום ו' עש"ק לסדר ועשה חסד תר"נ

כבוד ידיד נפשי הרב החכם ומודע לבינה¹, המפורסם כש"ת [כבוד שם תפארתו] מ' שמואל יוסף פין נר"ו [נטריה רחמנא ופרקיה].

הגיענו אמש מכתבו, וחשבתי דרכינו², והנני מסכים לדעת מעכ"ה [מעלת כבודו הרם] נ"י להשתדל להרבות בארצנו חרשת המעשה, ולהוציא פירותיה³ ושכחה שנשתבחה בה לתכלית⁴, וזה פריה⁵, ומע"כ נ"י יזכה לעשות לטוב ארצנו, ונזכה לראות ישראל בנויהם.

הנני ידידו

נפתלי צביהודא ברליון

• אגרת מיום כ"א חשוון תר"ן. הובאה לדפוס ע"י בצלאל לנדוי עפ"י כת"י בגנוי הארכיון הציוני המרכזי. הנצי"ב מעודד את פתוח החרושת והחקלאות בא"י.

1. עפ"י משלי ז', ד'.

2. עפ"י תהילים קי"ט, נ"ט.

3. החת"ס כותב בחדושו למסכת סוכה, דף לו' ע"א בד"ה 'דומי לכושי': "נראה לענ"ד, רבי ישמעאל נמי לא אמר מקרא 'ואספת דגנך' אלא בא"י ורוב ישראל שרויין, שהעבודה בקרקע גופה מצוה משום ישוב א"י ולהוציא פירותיה הקדושים. וע"ז ציונה התורה: ואספת דגנך".

4. הב"ח כותב בטוא"ח סי' ר"ח: "ועל כן ניחא שאנו מכניסין בברכה זו ונאכל מפריה ונשבע מטובה כי באכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבע מטובתה".

5. במדבר י"ג, כ"ו.

אגרת מס' 24.

ב"ה, ב' לסדר ויאמרו שלום, תר"נ.

ינוב בשיבה¹ טובה כבוד החכם ומודע לבינה² פאר הילולים כש"ת [כבוד שם תפארתו] מ' שמואל יוסף פין נ"י.

הנני להודיעו מה שאירע בישיבה הק' כי אולי שמע והאזין מע"כ נ"י דברים מפליאים וזרים. תלמיד א' מרויצא כתב איזה מכתב לתלמיד נווירזטעט בדארפאט והוא השיב לו עה"פ³, ובטרם הגיע המכתב לפה נודע הדבר לשרי הממשלה יר"ה [ירום הודה] ונודעזעו, והודיעו להסמטריטאל שעה"פ³, שבהגיע המכתב יודיע למושל העיר. וכך היה. בהגיע המכתב נתפס אותו התלמיד ובלשו כתביו וחפציו, ונמצא בידו תבה קטנה של בלעח⁴, ובו הרבה כתבים צבורים וגם קופערמאשין⁵. והמושל נתן הכתבים לראות מה המה, וגם המכתבים הנ"ל העתיקו, ואין בהם שום דבר, זולת ע"ד [על דבר] ישוב אה"ק. נעשה חבורה פה זה כארבע וחמש שנים ובהעלם ממני⁶.

* מיום ב' לסדר וישב תר"ן. כתבים, ח"ג, 997. אפל, עמ' 330.

1. עפ"י תהילים צ"ב, ט"ו.

2. עפ"י משלי ז', ד'.

3. ר"ת: על הפוסטה (בדואר).

4.

פח (מתכת).

5. מכשיר העתקה (הקטגורף).

6. לראשי תר"צ, והנצי"ב בתוכם, נגלה כאן לראשונה קיומה של אגודת סתרים בישיבת וולאו'ין ושמה: אגודת "נס'ציונה". אגודה זו נוסדה בשנת תרמ"ה ע"י מספר תלמידים, נלהבים לציון, מהמעולים שבתלמידי הישיבה. בני אגודה זו הודהו עם חזון התחיה של חו"צ אך לא יכלו לפעול בגלוי בישיבה משום שהדבר היה נמנע מהם מחשש בטול תורה. היה תקנון לאגודה, ובין היתר נכתב בו כי "מטרת החברה להרבות לרעיון ישוב א"י עובדים נאמנים, ולהפיצו בין אחינו בני ישראל, להגדילו ולהאדירו (להקים) אנשי חיל תמידיים, עומדים על המשמר לפקח עליו לתת לו מהלכים בכל מקום אשר אחינו ב"י נחתים שמה. החברה תשתדל שיהיו מהחברים: רבנים, מטיפים, סופרים ועוד אנשים כאלה אשר ברוחם הכביר ימשכו אדם רב לישוב א"י ולמטרות החברה". ואכן, רבים מתברי האגודה, שמספר חבריה התקרב לכמאה חברים, פעלו לישוב א"י הן בהטפה והן במעשה, בעליה לא"י וחיוזק ההתישכות. כדי לתת תוקף למטרת האגודה, וע"מ לשמור על חשאייתה חייב היה כל חבר חדש להשבע שבועת אמונים, וזה לשונה: "בשם ד' אלוקי ישראל, בשם ארצנו הקדושה ובשם כל היקר והקדוש, הנני נשבע שבועת אמונים שבועת ה' להיות נאמן למטרת חברתנו ולהשתדל בכל ימי חיי להוציא את הרעיון ישוב א"י לפעולות ידים ולבלתי לגלות סוד החברה לאיש בטרם יכנס גם הוא בבריתה בשבועה".

מלבד הפחת רעיון ישוב א"י בלבכות החברים, לא יצאה תועלת מעשית רבה מהאגודה. אמנם, הם אשר יסדו את אגודת חו"צ בוולאו'ין, והם אשר עודדו את הנצי"ב לכתוב את מכתב העודד לחובכי ציון שם (עי' אגרת 2). בחזון של הועד המרכזי של האגודה – מסוף כסלו תרמ"ח – הם רואים זאת כזכותם שהנצי"ב נכנס לתנועת חו"צ כאחד מראשי התנועה. פעולה חשובה נוספת נעשתה על ידם: רבנים רבים חששו לתמוך בפומבי בתנועת חו"צ מסיבות שונות, בעיקר מפחד המתנגדים לתנועה. התחכמו חברי האגודה ושלחו שאלות'חכם לגדולי הרבנים בדברים הנוגעים לישוב א"י, כך שהרבנים יכלו להביע את דעתם, תוך כדי מתן תשובתם, גם על ענין ישוב א"י. משום כך יכולים אנו למצוא צורך של אגרות שנשלחו לקהלות באר ואומסק מגדולי ישראל, משום שהתגוררו שם חברי האגודה ששלחו שאלות שכביכול העסיקו את קהילותיהם. (עי' באפל, עמ' 329-327). חלק גדול ממכתבים אלו התפרסם ב"שיבת ציון", ח"ב.

המעשה המסופר במכתבו זה של הנצי"ב גרם לפירוקה של האגודה. גלויה ע"י השלטונות והנהלת הישיבה

והנה המושל שלח את התלמיד והכתבים ואשמינא, ולא השתהה שמה אלא שעה אחת, ויצא לחפשי וחזר לישיבה הק' [הקדושה]. וה' שלום ישנים שלום ומנוחה, והחזקת תורה תוסף תת כחה ונזכה לכלכלה בהרוחה.

הנני ידידו נפתלי צביהודא ברלין.

לא איפשרו המשך קיומה. אמנם, נוסדה אז אגודת סתר חדשה, בשם "נצח ישראל" אשר שמה לה למטרה לישב את א"י על טהרת הקודש, אך עם סגירת הישיבה בחורף תרנ"ב הוכרחו התלמידים לעזוב את וולאז'ין וגם אגודה זו נתבטלה.

ברור ללא ספק, כי תלמידים אלו הוקרנו מרוחו הגדולה של ראש הישיבה, הנצי"ב, אשר היה קשור בעבודות אהבה לא"י ופעל לישיבה וקימומה מחדש. התלמיד שנאסר, יוסף רוטשטיין, מספר בזכרונותיו, כי כשחזר לישיבה אחר מאסרו הציג אותו ר' חיים מברייסק בפני רבינו שקיבלו במאור פנים. כשהעיר הנצי"ב ש"לא פה המקום, כי מצוה שאפשר להעשות ע"י אחרים אין מבטלין בשבילה תלמוד תורה" ענה התלמיד שמטרתו לחזק את התורה ע"י הרמת רעיון תחית האומה. ולדבריו, הנצי"ב היה שבע רצון מתשובתו. ("תולדות נס-ציונה בוואלוז'ין, ד"ר ישראל קלויזנר, עמ' קכ"ד. בספר זה ימצא המעיין חומר נוסף על תולדות האגודה).

אגרת מס' 25.

א' לסדר "כי ברך הוא" תר"ן וולאז'ין.

ירעש כלבנון פרי¹ פעולת כבוד החכם ונכבד בישראל ד"ר ל. פינסקר נ"י, ראש הועד לח"ק [לחברה קדושה] תמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובע"מ [ובעלי מלאכה] בסוריה ובאה"ק. ואתו ישאו ברכה כל מנהלי הח"ק [החברה קדושה] ובעלי הועד, כולם אהובים וברורים² אפרתים וגבירים, ה' עליהם, יחיו דגן ויפרחו כגפן³, איש לפי פעלו ולפי מעללו מה' ישאו גמולו. מכתב מע"כ [מעלת כבוד] בר"ח [תמוז] הגיעני והנני כמו אז כן עתה מחובבי הישוב באה"ק [בארץ הקודש] בכל לבבי וקול דודנו הקב"ה דופק על לבנו⁴ לראות טוב ארה"ק, ומה גם עתה אשר הסב ה' לב הקיר"ה [הקיסר ירום הודו] ושריו להרשות לנו לעשות ועד למטרה זו אשר אין זה כי אם השגחת ה' אשר לב מלך ושריו להטותם לחפצו⁵.

* אגרת מיום א' לסדר בלק, תר"ן. הובאה ב"המליץ", תר"ס, גליון 81. לאחר מאמצים מרובים אושרה בראשית אדר תר"ן, תנועת "חובבי ציון" כחברה רשמית ע"י שלטונות רוסיה, ונקראה "חברה לתמיכת עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה ובאה"ק". לראש הועד שב ונבחר ד"ר פינסקר. האסיפה הכללית הראשונה התכנסה בו' באייר, ורבנים רבים שלחו מברקי ברכה. הג"ר יצחק אלחנן מקובנא כתב: "אלקי ציון יברך את האסיפה הקדושה ויפרוס עליה סכת שלומי". (לילינבלום, עמ' 161). בר"ח תמוז שלח ד"ר פינסקר מכתב לרבינו ובישר לו על הקמת החברה. איגרת זו היא מענה למכתבו של ד"ר פינסקר.

1. עפ"י תהילים ע"ב, ט"ז.
2. עפ"י ברכות ק"ש בתפילת שחרית.
3. הושע י"ד, ח'.
4. עפ"י שיר השירים ה', ב'.
5. עי' איגרות 2 ו-3.
6. עפ"י משלי כ"א, א': לב מלך ביד ה', על כל אשר יחפץ יטנו.

אומנם אם לבי ער אינני ישן⁴ מכל פעולה, באשר מושבי בעיר קטנה ואנשיה אינם בעלי רגש מרובה, וגם כי ראשי ורובי שקוע בהליכות הישיבה הקדושה אכן הראשה⁷ להגדיל תורה בישראל, אשר ממנה תוצאות חיים⁸ לאומתנו – ועל כן איני יכול להתחזק ולעשות בענין. זולת, בכוא אלי מאיזה קהילות לשאול בענין שפלגו שם הדעות, הנני בא ומעירם ומרחיב דעתם להמנות למצוה זו⁹. וגם הערתי את לב נכדי מיי"ב מדענענבורג¹⁰ (דווינסק) אשר היה אתם בחבורה הנאה להם ונאה לעולם¹¹ להיות חבר נכבד בחבורה הק' הנ"ל.

ועתה אשר עוררני בשם הח"ק והועד לבוא על החתום בקו"ק [בקול קורא] לגדבות הקערות של עיה"כ הבע"ל [ערב יום הכיפורים הבא עלינו לטובה] – הנני למבוקשם. אכן מקודם טוב לנו לדעת מה ראוי נעשו החבורה היקרה אשר נסעו לבחון את הליכות המושבות ובראשם מוהר"ש אבד"ק ביאליסטוק נ"י¹² ואולי יביאו אתם דברים שראוי לנו לדעת ולהודיע לשלומי אמוני ישראל ויבואו דברינו ע"ז בקול הקורא. ע"כ מבוקשי לצוות לעושי דברו לשלוח לנו העתקה מאשר יהיה רשום בכתב אמת דברי הנוסעים. וה' יתן אומר¹³ מבשר טוב משמיע ישועה¹⁴ וישמח לבנו גם אנו¹⁵.

העמוס בעבודה רבה
נפתלי צביהודא ברלין.

7. זכריה ד', ז'.
8. עפ"י משלי ד', כ"ג.
9. ע"י אגרות 17, 19.
10. ר' משה יצחק ברלין, בנו של רבי חיים ברלין.
11. עפ"י אבות פ"ו, ח'.
12. הגר"ש מוהליבר. בפתח הקובץ "שיבת ציון" של רא"י סלוצקי מובא מאמרו: "מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה".
13. תהילים ס"ח, י"ב.
14. ישעיה נ"ב, ז'.
15. עפ"י משלי כ"ג, ט"ז.

אגרת מס' 26.

ב"ה ד' לסדר ושמחת בכל הטוב, תר"נ.
חפץ ה' יצליח ביד¹ כבוד הרב החכם רב הפעלים² השלם כש"ת [כבוד שם תפארתו] מ' אברהם יעקב סלוצקי נ"י.
מכתבו מיי"ב אלול הגיעני, והנני מאשר חילו היפה אשר לקח המעמסה לעשות קובץ מכתבים

- * הסכמה להדפסת ספרו של רא"י סלוצקי, "שיבת ציון". נכתבה בד' לסדר כי תבוא, תר"נ. נדפסה בפתחת הספר הנ"ל.
1. עפ"י ישעיה נ"ג, י': וחפץ ה' בידו יצלח.
 2. עפ"י שמואל ב' כ"ג, כ'.

מגדולי הדור יצ"ו [ישמרם צורם ויצילים], המעוררים את אחינו בכל מושבותיהם להושיב אה"ק. המקום ית' יהיה בעזרו וירים דברו, והנני מברכו שיהיה עושה ומצליח, ודבריו יעשו פרי על תלמי לבב אחינו, וישמח לבי גם אני³ העמוס בעבודה רבה

נפתלי צבי יהודא ברלין

3. משלי כ"ג, ט"ו.

אגרת מס' 27.

ב"ה.

זכרו את עם ה' מרחוק וירושלים תעלה על לבבכם¹ ובערב יוהכ"פ הבא לקראתנו לשלום השתדלו נא להעמיד קערות בבתי כנסיות ומדרשות וקראו נדבות לתמיכת אחינו עובדי האדמה בארץ אבותינו הקדושה (מלבד הקערות שנהגו מדורות הראשונים להעמיד על תמיכת היושבים לפני ה'² באה"ק שנקרא קופת רמבה"נ [רבי מאיר בעל הנס]). בטוחים אנחנו, כי אחב"י [אחינו בני ישראל] לא יקפצו את ידיהם מלבוא לעזרת הרעיון הקדוש הלזה, ובהרימם את נדבת לבם הטהור לכל דבר שבקדושה לא ישכחו גם את ציון וירושלים ואת אחינו העובדים שם בזעת אפים. הכסף הנאסף תוכלו לשלוח לועד החברה המאושרת מן הממשלה הרוממה "לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריא ובאה"ק" וע"י הועד יגיע הכסף למטרתו. מקום הועד הוא באדעססא.

השוכן בציון³ ישלח ברכה והצלחה בכל מעשי ידיהם וממעון קדשו⁴ יתברכו סלה. ובזכות זה יזכנו ה' בנחמת ציון וירושלים במהרה א"ס [אמן סלה]. כעתירת מבקשיהם ומברכיהם ומצפים לישועה ולנחמה;

יצחק אלחנן החופ"ק קאוונא.

נפתלי צבי יהודא ברלין אב"ד ור"מ דק"קוולאזין.

שמואל בהרב מוהרי"ל מאהליווער חופ"ק ביאליסטאק.

* אגרת לקהלות ישראל להעמדת קערות בעיה"כ לישוב א"י. נכתב בסוף שנת תר"נ. סלוצקי, ח"ב, עמ' 29-30.

1. עפ"י ירמיה נ"א, נ'.

2. ישעיה כ"ג, י"ח.

3. עפ"י יואל ד', כ"א: וה' שוכן בציון.

4. עפ"י ירמיה כ"ג, ט'.

אגרת מ"מ' 28.

הן הרב החר"ף האברך מ' יעקב הכהן נ"י מק' מיכילישאק, חם לבו בהגיגו¹ על דבר ישוב אה"ק [ארץ הקודש], וראה לחכב הישוב על הבריות בדבריו חוצנים להבות אש² והציג הדברים על ספר למען ציון לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל³ וחיבר לזה איזה דרושים וביאורי מקראות אשר הורו והוגו מלבו⁴ להגיע את המטרה אשר הציב לו – וכאשר הראה לי את החיבור מצאתי מקום בזה להגיד לרבים עד כמה חביבה ישוב א"י בעיני ה', עד כי בעת שהי' קול ה' דופק ע"י כורש⁵ לאמר, מי בכם מכל עמו יהי ה' אלקיו עמו ויעל⁶, והמה סירבו ולא רצו לעלות באמרם רחצתי את רגלי איככה אטנפם, ופירשו חז"ל במדרש שה"ש [שיר השירים] ע"ז [על זה] המקרא, רחצתי את רגלי מטינופת ע"ז [עבודה זרה], שאותו המקום משיאני לע"ז⁷, ולפי קלות דעתנו היא טענה נמרצה, ובכ"ז אנו רואים שהתרעם הקב"ה הרבה ע"ז כמו שנראה בהמשך השיר הקדוש⁸, ובמדרש שם⁹ וביומא פ"א⁹. ומזה אנו רואים כי אין להקל במצות הישוב משום שרואים שם איזה עוברי תורה שיכולין ליהזר יפה, ולא דמי למש"כ התוס' כתובות דק"י, דעכשיו אין מצוה לדור בא"י משום מצות התלויות בארץ דאין אנו יכולין ליהזר בהם ולעמוד עליהם, דבזמנם לא היו יכולין ליהזר בהם (ולעמוד עליהם) אבל היום אנו יכולין ליהזר יפה אלא שקשה ליהזר והרי לא גרע ממה שהי' ישיבת א"י משיא לע"ז [לעבודה זרה], כמו שידוע באגדה דפ' חלק, כמה היה קשה ליהזר מע"ז¹⁰. ומכ"מ [ומכל מקום] אין זה מתקבל בעיני ה', אלא המצוה במקומה ומחוייב ליהזר. ומי שאינו נוהר הוא רשע ועוננו ישא¹¹, אבל אין אנו אחראין לזה, וכנגד זה יש לחשוב כמה יקר מצוה תדירית יום ולילה בלי הפסק, ועי' בב"ר פע"ו דמש"ה [דמשום הכי] ירא יעקב אבינו מעשו. אמר: תאמר שהוא בא עלי מכח ישיבת א"י. לכן הנני מעיר ג"כ לכל מי שבידו לעזור לישובה, ויהא זה הספר "למען ציון" לו למעיר ובא, ובאו הדברים האלה על לבו כמים בקרבו באהבה. ויוכה לראות את הארץ בישובה וישראל בנויהם כנפש העמוס בעבודה רבה. נפתלי צבי יהודא ברל"ן.

- * הסכמה לספר "למען ציון" שפירסם ר' יעקב פלעקסער בשנת תר"נ. מופיע בפתח הספר. הנצי"ב קובע כי מצות ישוב א"י עומדת במקומה ויש לעזור בישובה.
1. עפ"י פיוט הפתיחה לחזרת הש"ץ בשחרית יום א' של ר"ה.
 2. עפ"י תהילים כ"ט, ז': קול ה' חצב להבות אש.
 3. עפ"י בראשית מ"ט, ז'.
 4. עפ"י ישעיה נ"ט, י"ג.
 5. שה"ש רבה על פ"ה, ב'.
 6. עזרא א', ג'.
 7. שהש"ר פ"ה, א'(ג).
 8. עי' אגרת 22 הערה 13.
 9. דף ט' ע"ב.
 10. סנהדרין קב' ע"ב.
 11. ויקרא י"ט, ח' ועוד.

אגרת מס' 29.

ב"ה ד' צום השביעי יהפך לשו"ש [לשון ושמחה], תרנ"א.

כבוד הרב המופלג ודרשן, לוקח נפשות בדברו, בהטיפו מוסרו, כ"ש [כבוד שמו]

ר' חיים יוסף יפה נר"ו [נטריה רחמנא ופרקיה].

כבר רמזתי בקצרה למע"כ [למעלת כבודו] נ"י שאין נפשי נוחה מהס' "דרישת ציון", שהעלה הגאון וצדיק מוהרצ"ה קלישער וצ"ל, כי נוסד על אור מתעה, שראה בארצות המערב, שניתן שווי זכיות לאחינו, והי' נדמה כי זהו הבטחת ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך², ועתה עלינו להגיע לסיפ' דקרא ושב וקבצך וגו' ובמח"כ [ובמחילת כבודו] אינן אלא דברים בטלים.

(א) שעיקר שבות ישראל אינו בארצות המערב, כי אם בירכתי צפון, וירמיה הנביא אמר שמתחילה "הנני מביא אותם מארץ צפון"³ ואח"כ "וקבצתים מירכתי ארץ".

(ב) שזה האור של שווי זכיות החשיך עיני אחינו בארצות המערב, והסיר צורת היהדות, זולת יחידי סגולה.

(ג) שהרי לפני זה המקרא כתוב ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקלו וגו'⁴ ולא התל להתקיים כלל.

עוד זאת שיסוד דעת הגאון הנ"ל שזהו תחלת הגאולה, ובוה מרחיב דבריו לבאר היאך נגיע לידי גאולה, ובאמת אין אדם יודע עד מה⁵ סדר הגאולה העתידה, והרי גאולת מצרים מצד הסברה היה פשוטה מגאולת כל ישראל בזה"ז [בזמן הזה], ומצד שהיה כל ישראל במקום א' [אחד] ובמלכות אחת, משא"כ [מה שאין כן] בגלות החל הזה⁶, ע"כ [על כן] כתיב כימי צאתך ממצרים אראנו נפלאות⁷, והיה ראוי לכתוב יהיה נפלאות או כאשר הראיתך בצאתך ממצרים אראם נפלאות, אלא משום שאין ערוך נפלאות הגאולה העתידה לגאולת מצרים, וכאשר ידוע מאמר הג' במ' [הגמרא במסכת] נדה דל"א לעושה נפלאות גדולות לבדו, אפילו בעל הנס אינו מכיר בניסו, וא"כ באמת הנס גדול הרבה ממה שראוין, וזהו דבר הכתוב, 'כימי צאתך ממצרים', כמו שהיה האמת כך, 'אראנו נפלאות', תראה בעיניך, ומזה מבואר שיהיה האמת הרבה יותר. וזה הפי' מבואר במכילת פ' בשלח עה"פ "עושה פלא"⁸, עושה פלא עם אבות ועתיד לעשות עם בנים שנ' כימי צאתך ממצרים אראנו נפלאות, אראנו מה שלא הראית, מה שלא הראיתי אל

* אגרת מג' תשרי, תרנ"א לדרשן, המטיף לציון ר' חיים יוסף יפה, בה מביע רבינו את התנגדותו להדפסה מחודשת של הספר "דרישת ציון" של הגרצ"ה קלישער. הן משום שהנצי"ב מתנגד לכמה מן היסודות עליהן הושחת הספר, והן משום החשש שע"י הכרזה מפורשת כי התחילה גאולתם של ישראל יגרם נזק לשוב א"י ע"י אה"ע.

1. עפ"י משלי י"א, א': ולקח נפשות חכם.

2. דברים ל', ג'.

3. ירמיה ל"א, ז'.

4. דברים ל', ב'.

5. עפ"י תהילים ע"ד, ט': ... אין עוד נביא, ולא אתנו יודע עד-מה.

6. עובדיה פס' כ'.

7. מיכה ז', ט"ו: כימי צאתך מארץ מצרים וגו'.

8. סוף פר' ח'.

אבות, שהרי נסים וגבורות שאני עתיד לעשות עם בנים, יותר הם ממה שעשיתם לאבות, וכן הוא אומר לעושה נפלאות גדולות לבדו, הדברים מבוארים כמש"כ [כמו שכתבנו]. ובכ"ז [ובכל זאת] כששאל משה רבינו "ואמרו לי מה שמו מה אמר אליהם"⁹ היה התשובה "אהיה אשר אהיה"¹⁰ פי' היאך יהיה פעולת ההוצאה אם בדרך הטבע או בדרך הנס, דאין להקב"ה שם עצמי ח"ו אלא לפי מעשה הוא נקרא. מעתה אם ירצו ישראל לדעת מה שמו, באיזה אופן יהיה הגאולה, והשיב הקב"ה שזה אינו מבורר, שהרי תלוי במעשה הדור, אם יהיו ראויים לנס נגלה או לא, וזה הפי' "אהיה אשר אהיה", והרבה יותר מזה מבואר בחיבורי "העמק דבר" שם, וגם נשתנה הסדר שאמר הקב"ה למשה מן "לך ואספת" וגו' עד "ונצלתם את מצרים"¹¹, ואח"כ נעשה סדר אחר עפ"י סרבנות משה רבינו, ולא נתקיים ושמעו לקלך¹². מעתה, אם ביי"מ [בימי משה] לא נתבשר סדר הגאולה עד בא העת מכ"ש [מכל שכן] גאולה העתידה, אשר היא בהרבה מלכות שאין אחת דומה לחברתה, ואין ישראל שבקרבת דומין זל"ז [זה לזה] במעשיהם, ובודאי אי"א [אי אפשר] לחשוב מצד השכל, היאך יעשה הקב"ה וכבר אמר ה' כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי¹³, ויפה הורה לנו רבן ש"י [של ישראל] הוא הרמב"ם בה' מלכים פרי"ב ה"ב וז"ל: וכל אלו הדברים וכי"ב [וכיוצא בהן] לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו, שדברים סתומין הן אצל הנביאים, גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו, אלא לפי הכרע הפסוקים, ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו ועכ"פ אין סדור הויות דברים אלו ולא דקדוקיהם עיקר בד"ת, ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות, ולא יאריך במדרשים האמורים בענינים אלו וכיוצא בהן, ולא ישימם עיקר, שאין מביאין לא לידי יראה ולא לידי אהבה, וכן לא יחשב הקיצין כו' אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר, כמו שביארנו עכ"ל.

גם מה שהאריך הגאון המחבר בענין הקרבנות, כבר כתיב בת"כ [בתורת כהנים] פ' בחקתי בתוכחה, "ולא אריח ברית ניתוחכם"¹⁴, וממילא א"א [אי אפשר] להקריב, שהרי בכל הקרבנות כתיב ריח ניחוח וכדתנן ספ"ד דזבחים¹⁵ לשם ששה דברים הזבח נזבח לשם ריח ולשם ניחוח, זולת ק"פ [קרבן פסח] דלא כתיב ב' ריח ניחוח, היו מקריבין אפי' אחר חרבן בהמ"ק כדאי' בסנהדרין ספ"א¹⁶, והדברים עתיקים ומפורשים בהעמק דבר בפ' ראה, בפ' שמור את חודש האביב.

אמנם כל הדברים הללו אינן נצרכים אלא לפי שדימה הגאון, שהחל אורו של הגאולה בזמנו, אבל בזה"ז [בזמן הזה] שאנו כבושין בגולה, וגזירות מתחדשות, אסור לנו להזכיר רעיון של

9. שמות ג', י"ג.

10. שם, שם, י"ד.

11. שם, שם, ט"ז-כ"ב.

12. בהע"ד (שם, י"ח) ביאר את הדברים: "שאלו לא היה מסרב ומשה בעצמו היה מדבר ושכינה מדברת מתוך גרונו היה מתקיים כדבר ה', 'ושמעו לקלך', אבל כאשר דבר אהרן ולא שמעו הוד קול משה כלל, שוב לא באו הזקנים ונשתנה סדר הגאולה והדיבור לפרעה".

13. ישעיה נ"ה, ח'.

14. ויקרא כ"ו, ל"א.

15. דף מו' ע"ב.

16. "דבומן ר"ג תלו עיבור השנה בשביל פסחים, ור"ג היה אחר חורבן, לפני חורבן ביתר והיה המזבח אז קיים". (הע"ד, דברים ט"ז, ג').

גאולה בענין ישוב הארץ, דבל"ס [דבלי ספק] ישמע התוגר¹⁷ ושריו, דישוב הארץ ע"י ישראל אתחלתא דגאולה היא, ויפריע ח"ו עיקר הישוב, ושאר מלכיות יחושו לדבר ויגזרו גזרת המן¹⁸, ר"ל, וחלילה לנו להראות בעסק הישוב סימני גאולה, ורק העיר ה' בלבם להשיב שממות הארץ ולעשותה לישוב, ויותר מזה לא ידענו מאומה, ואין לנו לדבר בזה, רק לחכות בלב ולהאמין לגאולה, באיזה אופן שירצה לפי מעשינו, על כן אינני מסכים לשוב ולהדפיס ספר "דרישת ציון", ויש בו סכנה לעיקר הענין.

המקום ית' יורנו דרך הישרה, וחפץ ה' עלינו יצליח להושיב נשמות הארץ¹⁹ ויזכנו לראות ישראל בנויהם.

כנפש העמוס בעבודה

נפתלי צבי-יהודה ברלין.

17. השולטן התורכי.

18. עפ"י סנהדרין צו' ע"ב מלך שגזרותיו קשות כהמן.

19. עפ"י ישעיה נ"ד, ג'.

אגרת מס' 30.

אחרית כבראשית.

כבר הראנו¹ דעת חז"ל כי בשעה שאין קללת ה' רבוצה על ארצנו להיות שממה אז רצונו ית' שתתישב הארץ על ידי ישראל עמו, וכמו שאמר ה' ליצחק אבינו "שכן בארץ"² ופירשו חז"ל במ"ר³ "עשה שכונה בארץ, הוי זורע הוי נוטע הוי נציב", אע"ג שהפלשתים הושיבוהו אז לפי צרכם ועדין לא הגיעה השעה שינחלוה זרע אברהם⁴, מכל מקום היה רצון ה' שיעשה יצחק מצדו איזה מושב ושכונה לפניו. והנה בעת החיה קול דודנו הקב"ה⁵ עלינו ע"י שאנו רואים כמה סבות היוצאות מהמסבב ית' כי כך ברצונו ית' שתתישב הארץ לאט לאט ע"י נדחי ישראל⁶ והמה לב מלך הקיר"ה [הקיסר ירום הודו] ושריו להרשות לעשות ועד וחברה לאסוף כסף "לתמוך את אחינו עובדי אדמה ובעלי מלאכה אשר בא"י וסוריא", והועד הזה מתנהג ע"פ חקים ישרים בדעת

• קריאה להגברת התמיכה בפעולות חובבי ציון, מיום ו' תשרי תרנ"א. עיקרה של האגרת - החובה לסייע בישוב א"י על אף שהציבור החרדי דימה שישוב הארץ יתנהל בדרך אחרת. נדפס ב"שיבת ציון" ח"א עמ' 17-18, ובספר ילקוט א"י.

1. אגרת מס' 3, 6, 12.

2. בראשית כ"ו, ב'.

3. פס"ד ג'.

4. ישעיה מ"א, ח'.

5. עפ"י שיר השירים ה', ב': קול דודי דופק. והדוד - עפ"י חז"ל - הוא הקב"ה.

6. תהילים קמ"ז, ב'.

הממשלה, אות הוא כי כך עלה ברצון ה' לעשות ישוב ע"י ישראל בארצנו הקדושה. ועלינו להעיר ולהפיח רוח אהבת הארץ ולמלא אחר רצון ה' בכל אופן שיזדמן לפנינו, אם בפעולה חומרית, בעבודת האדמה או בחרשת המעשה או במסחר, אם בפעולה רוחנית היינו הדפסת ספרים מועילים לענין הנשגב, ואין לנו לחשוב מחשבות כי ראוי היה הדבר הגדול הזה באופנים אחרים כאשר מצויר בדעות בני האדם, כי על זה לקה משה רבינו על שאמר "והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקלי כי יאמרו לא נראה אליך ה'",⁷ ולקה ע"ז כדאיתא במס' שבת דף צ"ז. והדבר ברור שלא אמר משה והן לא יאמינו כלל בגאולה, שהרי אותה הם מבקשים,⁸ אלא אמר משה שלא יאמינו למשה כי נראה אליו ה', והיינו משום שלא היו יודעים את משה לגדול בתורה המסורה להם מן האבות וגם לא נודע בקדושה וחסידות, שהרי היה בנעוריו גדל בפלסין של פרעה, ועוסק בחכמות חזוניות, ומלוכב ומדבר כמצרי, שע"כ [שעל כן] חשבוהו בנות יתרו כאיש מצרי. ולפי דעות בני האדם היה ראוי יותר שיתראה ה' לאהרן קדוש ה' שהיה נביא עוד במצרים, כמש"כ במ' שמואל הנגלה נגליתי לבית אביך וגו',⁹ וזאת היתה טענת משה רבינו שיאמרו ישראל "לא נראה אליך ה'". וע"ז הראה הקב"ה אות המטה שנהפך לנחש והיה ראש המטה לראש הנחש וקצה המטה לזנב הנחש, וצוהו ה' לאחוז בזנבו ונתהפך למטה, והיה ראוי להיות שוב קצה המטה מה שאין מקום לתופשו כך בכפו, אבל לא כן היה, אלא – "ויהי למטה בכפו"¹⁰, היינו שנתהפך קצה המטה להיות לראש המטה וכדרך שתופשים המטה בכף. ובוה הראה שאע"פ שאינך כדאי בעיניהם אלא להיות זנב לאריות, מכ"מ [מכל מקום] בזכות האבות נהפך משה רבינו לראש מנהיגי הדור שהוא משל למטה ושבת¹¹. והנה נענש משרע"ה [משה רבינו עליו השלום] על שחשד את ישראל לאמר כי לא יאמינו שנראה ה' למשה להוציא את ישראל ממצרים, כי באמת אין לחוות דעה את ה', וכאשר אמר ע"י ישעיה הנביא "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי"¹². וכן לעת כזאת אחרי אשר אנו רואים מתוך עלילותיו, שהעיר את לב הנדיב¹³ להפליא לעשות לטובת הישוב, והטה את לב השולטן ושריו להסכים לזה, אותותיו אלה הן הן דבריו כמו שכתוב שמו במ דברי אותותיו¹⁴, ואין לנו להתחכם לאמר כי נצרך להיות באופן אחר¹⁵.

וביחוד חובה על גדולי ישראל, יברכם ה', להשתתף לרצון ה' ע"י עצות ליחידים אשר ברכם ה' להפריש על זה איזה סך מסוים, או לנדב לחברה הקדושה אשר על ישוב הארץ נוסדה, ובוה יזכו גם המה לראות את ישראל בנויהם בארץ ה' שמה, ויהיו מאירים ככוכבים, דרך ארץ הקודש

7. שמות ד', א'.

8. עפ"י שמות י', י"א.

9. שמואל א' ב', כ"ז.

10. שמות ד', ד'.

11. ובהעמק דבר (שם, ה') כתב: "למען יאמינו כי נראה אליך וגו'. כלומר אע"ג שאינך כדאי בעיניהם מ"מ בשביל אלהי אבותם נראה אליך, וכמשל המטה והנחש אשר בשביל משה נהפך מזנב הנחש לראש המטה, כך בשביל ישראל נהפך מזנב לאריות לראש מנהיגי הדור שהוא משל למטה ושבת".

12. ישעיה נ"ה, ח'.

13. הברון רוטשילד.

14. תהילים ק"ה, כ"ז.

15. וע"ע באיגרת 3.

לרבים, וזכות הרבים היא תלוי בהם, וימצאו חיים צדקה וכבוד¹⁶ כמשמעו ומדרשו¹⁷, וכנפש העמוס בעבודה, הבא עה"ח [על החתום] היום יום א' ששי לימי תשובה שנת תרנ"א, פה"ק וולאזין.

נפתלי צבי יהודא ברלין.

16. משלי כ"א, כ"א: רודף צדקה ותסד ימצא חיים צדקה וכבוד.
 17. כ"ב ט' ע"ב, ריב"ל אמר כל הרגיל לעשות צדקה הויין לו בנים בעלי חכמה, בעלי עושר, בעלי אגדה, דכתיב וגו'.

אגרת מס' 31.

ב"ה מוצש"ק א' לסדר ולתת עליכם היום ברכה תרנ"א
 כבוד ידידי הרב המופלג י"א [ירא אלוקים] ודרשן כ"ש [כבוד שמו] מ' חיים יוסף יפה נר"ו
 [נטריה רחמנא ופרקיה].

הגיעני מכתבו הגלוי, וכוש אני להגיד למע"כ [למעלת כבודו] כי נאכד או נגנב ממני ספרו
 "דרישת ציון", והנני אשם לשלם מחירו יודיעני מע"כ כמה הוא ואשיב אי"ה.

הנני תמה על מה עזב עבודתו להיות מטיף לישוב א"י שלא ע"מ [על מנת] לקבל פרס¹, כאשר
 זיכהו ה"א [ה' אלוקים] למצא מנוחה כי טוב², יהי שם ה' מבורך³, אכן עתה יאדיר דבריו מתוך
 הרוחה ויקובל יותר, ויהי זכות הרבים תלוי בו.

הנני ידו העמוס בעבודה

נפתלי צבי יהודא ברלין

אם לא ישיג מע"כ בולנא לקנותו, אזי יודיעני ואשתדל אני להשיג אחר.

- * אגרת מא' לסדר כי תשא תרנ"א למטיף לציון רח"י יפה, בו הוא מביע תמיהתו על שהפסיק דרשותיו. הובאה לדפוס ע"י ר' בצלאל לנדוי מתוך כת"י.
1. אבות פ"א, ג'.
 2. בראשית מ"ט, ט"ו.
 3. תהילים קי"ג, ב'.

בשולי האגרות

מאה השנים האחרונות היו מן הסוערות ורבות-התהפוכות בתולדותיו של עמינו עתיק-הימים. בערשה של תקופה זו כיהן פאר כראש ישיבת וולוז'ין אחד מהמיוחדים שבגאוני התקופה – רבינו הנצי"ב. בהיותו גדול מרביצי התורה בתקופתו ואחד מראשי הפוסקים בדור נדרש רבינו לתופעות שונות שנתגלו בעם היהודי. בצורה בהירה ומקורית כתב על הכוונה להקים קהילות נפרדות, שאלת השמיטה, חוסר סובלנות בדעות ועוד. בקובץ האגרות שהבאנו רצינו להציג את דעתו של רבינו על ישוב א"י בדורותינו והתופעות שנילוו אליה על מנת להיאור בשאלה מרכזית זו, אשר ממנה פנה ממנה יתד לקיומו של עם ישראל. ננסה למצות מתוכן הדרכות ודרכי התבוננות ומעשה בשאלות ציבוריות-לאומיות אשר העסיקו מאז ועד היום את היהדות התורנית. ואף שאין מצויות בידינו כל אגרותיו של הנצי"ב, כבר נפסק ש"אין לדין אלא מה שעיניו רואות". ניסע ונלכה לאורו של עמוד התורה מולוז'ין.

הצטרפותו ל"חובבי-ציון"

אם נבוא לבדוק מהו יחסו של הנצי"ב לתופעות החילוניות שנתלוו לשיבה לארץ – תזדקר עובדה בולטת אחת: הצטרפותו להנהגת "חובבי ציון" כ"גבאי יועץ". על פי החלטת אסיפת האגודה היה ה"גבאי הפועל" (דהיינו – האחראי על ביצוע ההחלטות) חייב להתייעץ בכל ענין הנוגע לישוב א"י עם ה"גבאים היועצים" שמחציתם היו גאונים מפורסמים ומחציתם אנשים נכבדים מכל שכבות הציבור. ידוע ידע רבינו כי בראש התנועה עומד ד"ר פינסקר וכי למזכירו ליליינבלום האנטי-דתי ישנה השפעה רבה עליו, ובכל זאת הצטרף להנהגת התנועה. ואכן, רבים התרעמו עליו וכתבו אליו "דברי רתת ותרעומות", ואעפ"כ התמיד רבינו בחברותו ולא נסוג מעמדתו זו.

את ההסבר לצעדו זה נותן רבינו בכמה מאגרותיו. מצוות ישוב א"י היתה יקרה מאד בעיניו ובראותו ששלומי אמונים מתרפים בה סבר שהדבר בא מתוך פריקת העול של חלק מהמתישבים בא"י. הצטרפותו להנהגת התנועה, כך סבר, תיישר את דרכם על אדני המסורת, ועי"ז קיווה להתעוררות רבתי לישוב הארץ. (אגרת 7). ואכן, בכל שנות חברותו בהנהגת חו"צ לא התיחס רבינו כלל לשאלות המעשיות שנשאל ע"י ההנהגה הפעילה. דברים אלו לא עניינוהו כלל. כל מגמתו היתה לקדש את מעשה הבנין, ועל זה נסובות כל אגרותיו. על ערכה של מצות ישוב א"י בעיני רבינו נוכל לעמוד אם נזכור את המשא הגדול שהעמיס על עצמו בהנהגת הישיבה, בצד הרוחני והגשמי כאחד. בשולי כל מכתב ואף

בספריי היה חותם במיחתמו המפורסם "העמוס בעבודה", ואעפ"כ הסכים לקבל עליו את משא הגבאות של התנועה. (שם).

אולם רבינו לא היה מרוצה ממהלך הדברים. באגרת מסוף שנת תרמ"ט, עם החלפת ההנהגה החילונית בדתית יותר, הוא מסכם את התקופה הקודמת: "רואה אני שלא זכיתי להנות עצה ותושיה בזה. ודעותי שונות ומבוטלות לעת חברי הגבאים הגאונים יצ"ו (הגר"ש מוהליבר והגר"מ עליאשברג), כי מאז הנני חושב אשר אם נקדיש במעשינו סדרי הישוב להנהיג בה מנהגי מצות התורה והיינו מרבים להביא מתנדבים להחזיק הישוב". (אגרת 20). אכזבתו זו באה בעיקר על רקע המחלוקת על היתר המכירה בשנת השמיטה. אעפ"כ לא חזר בו רבינו מתמיכתו באגודה, וכפי שסיים את אגרתו (שם). וכשבחרה הנהגה חדשה שב ונבחר ל"גבאי יועץ". גם בערוב ימיו כשתכפה עליו כבר מחלתו השתתף בישיבות הנהגת חו"צ באודיסא וורשא ונתן עם ראשי התנועה. ("רכן של ישראל" עמ' 94. העברי, תרע"ז, גליון י"ב). חשוב, א"כ, להדגיש שרבינו לא נרתע מלהשתתף בהנהגה אחת עם "משכילים" בתנועה שחלק מהנמכים על ידה פרקו עול תורה. היתה כרוכה בזה, כמובן, קבלת אחריות למעשיה של ההנהגה. רבינו היה בעל ראייה היסטורית מקפת. נתחווה ההסטוריים הנפלאים (במיוחד בפירושו לתורה, הקדמתו לשאילתות, ובקונטרס "שאר ישראל") מגלים אישיות תורנית בעלת ידיעות רבות על קורות ישראל, והסתכלות חדה וחודרת לשרשי התופעות. משום כך כשהחלה ההתעוררות לציון הבין רבינו כי אין זו תופעה זמנית שתדעך לאחר זמן. החלה שיבת ציון. משום כך קבע באגרת משנת תרמ"ו "כי הגיעה השעה אשר לא יאמר עוד על א"י עזובה ואין דורש אותה" (אגרת 2. עיי"ש). בחושיי החדים הבין כי אגודה זו תהפוך לתנועה בעלת השפעה על עם ישראל ולפיכך העדיף להצטרף להנהגתה ע"מ להאבק מבפנים על דמותה והליכותיה.

מה ראה רבינו בתנועה זו? הרי לא אחת נתעוררו תנועות שונות לשוב לציון, ביניהן גם תנועות של משיחי שקר? תשובה על כך אפשר למצוא באגרותיו הראשונות של רבינו: "ראה ראינו כי הי' ה' את רוח עמו ישראל בכל חלקי תבל ומלואה להשיב נחלות שוממות באה"ק" (אגרת 2). א"כ, ההתעוררות שאחזה בכל העולם היהודי היא הסימן, "וקול המון כקול שדי בדברו ע"י נביאיו" (אגרות 3. 14). אין זו התעוררות יחידים או קבוצות אלא היא מקפת את כל בית ישראל. אמנם רבינו קבע כי אין בידנו לזהות את התקופה כאתחלתא דגאולה, וגם אסור לעשות זאת כי הדבר יכול להביא לעכובים בישוב הארץ ע"י אומות העולם. (אגרת 30).

מענה למתנגדים לישוב א"י

בין המתנגדים לשיבת ציון השלישית נוכל למצוא אסכולות שונות. יש שטענו שאין לקרב את הגאולה בדרך הטבע אלא להמתין בגלות עד הופעת משיח צדקנו שיוציאנו משם. ויש שהצביעו על העובדה שרבים מכוניה של הארץ הם חילוניים ומחללים את קדושת הארץ. רבינו היה סבור שעלינו לעשות כל שביכולתנו ליישב את הארץ (אגרות 2, 3, 29, 30). את השיבה לציון דימה לשיבת עזרא שהתקבצו אליו "מכל סוגי בני אדם", "כן עלינו להתעורר לקול רצון ה'... לעשות מה שבידנו מעט או הרבה, ובכל סוגי בני ישראל".

אחת מהבעיות המציקות לעומדים מנגד היא העובדה שהדברים מסתדרים בצורה שונה מאשר דימו בנפשם. ודאי, כולנו היינו רוצים לראות את עם ישראל כולו, שלם בתורתו וברוחו, יושב על אדמתו. השתא, שהמהלכים ההסטוריים שונים בתכלית, רבה המבוכה. רבינו כתב על כך כי "הנסתרות לה' אלוקיננו, ואין לנו להתחכם בזה" (אגרת 2). "ואין לנו לחשוב תכליתם וטעמם, כי אם כך רצון ה'". וידע נא כי יש אנשים מתחכמים לתפוש עלילות על מצוה זו" (אגרת 14). ובאחרית ימיו הסביר "כי על זה לקה משה רבינו" (אגרת 30, וביאר באריכות חטאו, עיי"ש) "כי באמת אין לחוות דעה את ה'... ואין לנו להחכם לאמר כי נצרך להיות באופן אחר" (שם).

יתרה מזאת, רבינו שמדד כל דבר שבא לפניו במדה של תורה, כתב בראשית פעולתו בתנועת חו"צ: "אמנם יש טעם נכון (למתנגדים) באשר רואים שהענין בכלל מתהלך ומתנהג ע"י אנשים שאין מהם תקוה שיוציאו מידם מתוקן כל צרכו, ואני ידעתי מזה וגם הנני חושש לדבר, בכ"ז חשבתי כי טוב לעשות מצוה שלא כהוגן משלא לעשות כלל, וכדאיאת במנחות דף מ"ח אומרים עמוד וחטא בשביל שתזכה באותו ענין" (אגרת 6). לקביעה זו יש השלכות עצומות לאחת מבעיות היסוד בדורנו: שיתוף פעולה בין שומרי תורה ומצוותיה למתרפים בה – בפעולות לישוב עם ישראל בארצו.

אחת מן הטענות השכיחות מאז ועד היום היא שע"י העליה לא"י רבים פרקו מעליהם עול תורה, ולכן יש למנוע עליית אחרים מחשש שגם עליהם יעבור תהליך החילוץ. רבינו התייחס לכך במספר אגרות, וקבע: אם אנו מוצאים פורצי גדר בין המתישבים לא אה"ק גרמה לזה אלא ישיבת חו"ל. ומי שיטען שאינו עולה לא"י בגלל שהמקום יגרום לו להתרחק מעבודת ה' – הרי הוא חוזר על טענת גולי בבל שנימקו את אי-רצונם לחזור לא"י בטענה זו ואעפ"כ הקב"ה התרעם עליהם (אגרת 22), "אלא המצוה במקומה ומחויב ליוזר, ומי שאינו נזהר הוא רשע ועווננו ישא אבל אין אנו אחראין לזה וכנגד זה יש לחשוב כמה יקר מצוה תדירית יום ולילה בלי הפסק" (אגרת 28). ובאגרת אחרת כתב: "ואנו אין לנו להתחכם הרבה. במה שאנו יכולים לתקן הנהגת יושבי הארץ ודאי ראוי ונכון, ואם מכ"מ יש עובר על התורה הלמענו תעזב ארץ ח"ו, וגם הישיבה שמה הוא מצוה" (אגרת 16). ועוד מוסיף רבינו וטען כנגד המתנגדים: "מה להם למחות באחרים ולא יחושו אולי יהיה בכלל המונע את הרבים מלעשות מצוה שהוא מדברים שמעכבים את התשובה".

ישוב הארץ בקדושה

כאמור, רבינו שאף לחזק את הצביון הדתי במושבות "חובבי-ציון", ועל כך לחם במיוחד בשנתיים הראשונות לגבאותו. באותה תקופה רווחו שמועות שונות על התנהגותם הדתית של הביל"ויים מתישבי גדרה, ורבינו הציע לבקש מהם לעזוב את המושבה תמורת פצוי הולם ולהעלות על הקרקע קבוצה אחרת של מתיישבים. הצעה זו, שנתמכה גם ע"י הגר"ש מוהליבר, עוררה סערת רוחות והורדה מעל הפרק. בדיעבד נתברר לאחמ"כ כי חלק גדול מהשמועות היו עורבא-פרח וכי, לפחות באותה תקופה, שמרו בני המושבה על קיום מצוותיה של תורה. מסתבר שרבים הוציאו דבת יושבי הארץ רעה ורבינו מגיב על כך בחריפות (אגרות 17, 19).

על רקע זה פרץ ויכוח חריף בין הנצי"ב לד"ר פינסקר בדבר סמכותה של הנהגת חו"צ לאכופ שמירת המצוות במושבותיה. רבינו תבע להעמיד במושבות רב שישגיח על קיום המצוות, ילמד את בני המושבות תורה, ויורם את הדרך אשר ילכו בה. הוא נימק את זכותה של הנהגה לעשות זאת באשר המושבות התקיימו מתמיכתה הכספית. ואילו פינסקר טען שהקולוניסטים "אינם ילדים קטנים הצריכים לחינוך" (אגרות 7, 8, 9, 11).

את תפישתו למעלת קדושתה של א"י היטיב לבטא באחת מאגרותיו: "עלינו לדעת ולהאמין כי לא בפלאשתיני אנו מושיבים את הארץ, כי אם בארץ ישראל". ומשום כך בהגיע שנת השמיטה, תרמ"ט, התנגד בתוקף להיתר המכירה. וכך כתב בתשובתו המפורסמת: "בהגיע שנת השביעית אפקעתא דמלכה מלך השם צבאות אלהי הארץ, ועם השם יושבי חוץ לארץ שמחים לשמוע כי הגיעו לקיים קדושת הארץ ובשמחת לבכם יודו את השם ואת עמו יושבי המושבות אשר יצאו להיות חלוצים במלחמת החיים תחת השגחת השם הפרטית בארצו" (משיב דבר, ח"ב, סי' ג'). רבינו ראה מתוכתו לתמוך במיוחד במתישבים שומרי השביעית, את הכספים שהגיעו אליו אישית שלח לפינסקר בדרישה לחלקם לשומרי שביעית (אגרות 15, 16, 17).

כל ימיו פיעמה בלבו של רבינו תשוקה לעלות לא"י. רצונו העז הביא לכך שעוד לפני סגירת הישיבה רצה למסור את הנהגת הישיבה לבנו ולעלות לא"י. הרב בראילן כתב על כך: "אבא ז"ל לא רצה לשבת עוד בוולוז'ין, הוא התגעגע על ארץ ישראל כילד על אמו". משנסגרה הישיבה בשבט תרנ"ב חשב הנצי"ב שיוכל להגשים את שאיפתו, אלא שתכפה עליו מחלתו וכבר לא יכול היה לעמוד בטלטולי הדרך הקשים. בספרו "למען ציון לא אחשה" מספר הרי"ל מימון כי הנצי"ב קרא לרבנית לפני פטירתו וביקש ממנה להבטיחו שתעלה לא"י, ואכן זכתה לכך ומנוחתה כבוד בירושלים. רבינו לא זכה לעלות לא"י, אך כותבי העתים יזכרוהו כאחד מגדולי הגאונים שהיטה שכס לפעולת הקודש של ישוב ארץ ישראל.